

ÉLETÚT

Magyar-román együttélés Erdélyben – tapasztalatok és (f)elismeretlen konzekvenciák*

Életútinterjú Salat Leventével

**„Szívtam magamba Erdély helyi közösségeinek varázslatos világait.”
Csíkszeredától Marosvásárhelyig**

1957-ben születtem Csíkszeredában. Egyszerű emberek a szüleim. Édesapám Nyárad menti, édesanyám felső-csíki. Két olyan területről származnak gyermekkoromnak meghatározó élményei, amelyek Erdélynek érdekes színfoltjait jelentik. Édesapám családja a Felső-Nyárad mentén, Mihházán élt. A névadó ősök Nyáradhelyéről származnak. Van egy eldöntetlen vita a családban, hogy kik az őseink, honnan ered a név, de végül is nem tudtuk ezt kideríteni. Az egyik változat szerint szászok az ősök. A másik, talán valamivel valószínűbb változat szerint olaszok. Források igazolják, hogy a 17. század második felében Felső-Nyárad mente térségében olasz kőfaragó mesterek jelentek meg, akik templomok építésénél segédkeztek. Elképzelhető, hogy innen – az olasz *salati* (só) kifejezésből – ered a név, a környéken a névnek van ugyanis egy kevésbé elterjedt *Salati* változata is.

Apai nagyszüleim gazdálkodó emberek voltak, elég jelentős földterületen gazdálkodtak. Szép gazdaságuk volt, állatokat – lovat, szarvasmarhát, juhokat – tartottak. A gazdálkodás mellett nagyapám szabómesterséggel is foglalkozott. Ez a környezet idilli hely volt számomra. A téli vakációkat mindig náluk töltöttem. Nagyapám mesélő ember volt, szépen énekelt: meséi, énekei, történetei, a szelidséget a szigorú határozottsággal ötvöző személyisége mélyen megérintették a gyermeki lényemet. Kitörölhetetlenül beitta magát az emlékeim közé, ahogy egész kiskoromtól, a téli vakációk idején, hosszú délutánokon át ő varrt, én meg ott ültem a varrógépe mellett a kicsi kuckóban, dőlt belőle a mese és az ének. A meséi részben világháborús tapasztalataira alapuló történetek voltak, meg olyan mesék, amelyeket ő az alkalomhoz igazítva mondott el nekem. Egészen rendkívüli élmény volt. 16 éves voltam, amikor meghalt.

* Forrás: Társadalmi együttélés interdiszciplináris e-folyóirat 2012. 2. és 2012. 3. lapszám.

http://www.tarsadalmiegyutteles.hu/id-31-tarsadalmi_egyutteles_2012_2_szam_eletut.html;

http://www.tarsadalmiegyutteles.hu/id-62-tarsadalmi_egyutteles_2012_3_szam_eletut.html.

A nagyanyám Kacsó lány, Kacsó Sándor legkisebb húga. A Kacsó-ág érdekes színfoltja a családuknak. Dédszüleimnek nyolc gyereke született: négy fiú és négy lány. A négy fiú mindenikének érdekes, de hármuknak tragikusan végződő életútja volt. A negyedik, Kacsó Sándor az erdélyi magyar kisebbségtörténet egyik meghatározó személyisége.¹ A lányok egyike az én nagyanyám, Kacsó Anna volt.

A nagyszüleimet az ötvenes évek elején kuláknak nyilvánították – a családban élő szájhagyomány szerint egy tévedés okán, mert nem volt azért annyi földjük. A kulákká nyilvánítás első feltétele a birtokolt földterület, második pedig a mezőgazdasági gépek tulajdonlása volt. Nagypapának volt egy varrógépe. A nyilvántartásba vételkor csak azt írták fel románul, hogy „maşina” – gép –, elbíráláskor pedig ezt mezőgazdasági gépként értékelték, és ezzel nagyapám felkerült a kulákokat nyilvántartó névjegyzékre. Ez a családi legendárium szerinti változat, amely minden valószínűség szerint nem fedi teljesen a valóságot. A kulákságnak voltak ugyanis olyan további kritériumai, amelyeknek nagyapám bizony megfelelt: szabóként kisvállalkozó volt, szolgát tartott, és politikai nézetei szerint is a rendszer ellenségének számított. Szembeszállt ugyanis a kollektivizálással, ebből következően mindenféle kellemetlensége adódott. Az üldöztetés elől hosszabb ideig bujdosnia kellett. Azon a vidéken voltak olyan gazdák, akik a nagyapámhoz hasonló módon tiltakoztak, és akiket egyszerűen kivittek a falu végére és lelőttek.

A kollektivizálást értelemszerűen a román államhatalmi szervek irányították, ám Erdély magyarok lakta térségeiben jelentős mértékben vettek benne részt magyarok is. Kacsó Sándornak, aki a Magyar Népi Szövetség²

---

1 Kacsó Sándor újságíró, szerkesztő, író, politikus (Mikháza, 1901 – Kolozsvár, 1984). Főiskolai tanári tanulmányai és párizsi tanulmányútja után, 1927 őszétől 1940-ig, a lap betiltásáig, a *Brassói Lapok* munkatársa, majd főszerkesztője. 1944-ben internálták. 1945-ben, a Groza-kormány megalakulása után szabadult. A Magyar Nemzeti Szövetség színeiben 1946-tól a II. világháború utáni első demokratikus román parlament képviselője, 1947–1951 között a Magyar Népi Szövetség elnöke. Ez idő alatt a Bukarestben megjelenő *Romániai Magyar Szó* című napilap főszerkesztője, 1952-től nyugdíjazásáig az Irodalmi Könyvkiadó kolozsvári fiókjának a vezetője. Forrás: *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/k1.htm#KacsóSándor>.

2 A Magyar Dolgozók Szövetsége 1944. október 16-án Brassóban tartott országos értekezletének határozatára vette fel a Magyar Népi Szövetség nevet. Első kongresszusán „Nemzeti kívánságok” címen követelte a teljes magyar iskolahálózat kiépítését, és a magyar szakemberek bevonását a kormányzatba. 1946. évi második kongresszusán nemzetiségi törvénytervezetet fogadott el. A Szövetség tevékenységének hatására

elnöke volt, és a Szövetség 1953-as felszámolása után is benne maradt a kisebbségpolitikában, ki kellett vennie a részét a kollektivizálás eszméjének a terjesztéséből, beleértve a családtagok meggyőzését is. Ebből komoly feszültségek adódtak a családban, különösképpen sógorával, Anna húgának a férjével, az én nagyapámmal került éles konfliktusba. Gyerekkori emlékeim között fölsejlenek a kiengesztelődés, a családi béke helyreállításának nagy mozzanatai, feltehetőleg valamikor az 1960-as évek végéről, az 1970-es évek elejéről.

Édesapámék négyen voltak testvérek. A kulákklistára kerülés keresztbevágta sorsukat. Édesapám emiatt nagyon megkeseredett ember lett. Orvos szeretett volna lenni, de még csak nem is jelentkezhetett az egyetemre. Szakmai pályáját tekintve különféle vargabetűs kerülőket kellett végigjárnia; végül is egészségügyi asszisztens lett. Egész életét, a világhoz való viszonyulását alapvetően meghatározta a megrekedtség tudata, a tény, hogy nem végezhetett egyetemet.

Édesanyám családja Felcsíkban, Csíkdánfalván élt. Ez is nagyon fontos helyszíne gyerekkorom identitásformáló időszakának. A nyári vakációim teltek itt el. Anyai nagyapám erdész volt; a Hargita oldalában egy nagy erdőterület volt a felügyelete alatt. Hátaslova, fegyvere, szekere volt. A nyári vakációk ideje alatt az volt a jellemző életforma, hogy a csíkdánfalvi nagyszülői házból hosszú időre kimentünk az erdőre, nagyapám szolgálati helyére. Az erdő szívében egy kis faházacska állt, abban laktunk. Jártuk az erdőt, kaszáltunk, vizsgáltuk és bélyegeztük a fákat, végeztük a munkát, amit egy erdésznek, illetve vadőrnek tennie kellett. Számomra ez egy egészen rendkívüli dolog volt, egy igazi ábeli világ. Később, mikor olvastam az „Ábel a

---

Kolozsváron létrehozták a Bolyai Tudományegyetemet, valamint létrejött az Állami Magyar Opera. A kolozsvári Almérnöki Intézetben magyar nyelvű műszaki, a Mezőgazdasági Főiskolán magyar nyelvű mezőgazdászképzés indult. Megalapították a Magyar Művészeti Intézetet, elindult a magyar rádióadás, több magyar nyelvű sajtótermék jelent meg Bukarestben és vidéken egyaránt, valamint néhány minisztériumban nemzetiségi osztályok létesültek. 1947-ben Párizsban aláírták a román békeszerződést, amelynek hatására az ígéretesen induló nemzetiségpolitika megváltozott. Megkezdődött a magyar állampolgárságról le nem mondott közéleti személyek leváltása, tanárok eltávolítása, a magyar írószövetség beolvasztása a románba. Harmadik kongresszusán leváltották az önálló magyar szervezeteti hálózat felszámolására indított állami akciónak ellenálló Kurkó Gyárfás elnököt. Utóda Kacsó Sándor lett. Az 1948-as negyedik kongresszusán fogalmazták meg a Szövetség felszólítását *Teljesítsük az Állami Tervet a mezőgazdaságban is!* címmel. A sajtótermékek és a könyvkiadás területén is jelentős eredményeket felmutató Szövetséget a kommunista diktatúra 1953-ban felszámolta.

rengetegben” című Tamási művet,³ olyan volt, mintha rólam írták volna. Csíkdánfalva mint közösség is nagyon érdekes település. Nagyon kemény belső rendje volt, a közösségi élet sok fontos eseménye rögzült az emlékezetben: kalákák, lakodalom-szervezés, egyházi ünnepek, virrasztások halottas házaknál stb. Az erdélyi magyar társadalomtörténettel kapcsolatos későbbi olvasmányaim során szereztem tudomást a székely tízesek⁴ szervezetéről: noha felidézhető tartalom nem kapcsolódik az erre vonatkozó emlékeimhez, arra határozottan emlékszem, hogy számunkra, akik a Felszezen, más szóval a Feltizen laktunk, másként volt jelentősége azoknak a közösségi eseményeknek, amelyek a Városban (Várostitzenben), Középszegben (Középtizenben) vagy az Alszezen (Altizenben) történtek. A család csíki ágának érdekessége, hogy noha nem vérségi ágon, rokonságban voltunk az erdélyi magyar kisebbségpolitika egy másik fontos személyiségével: nagyapám első unokatestvére Kurkó Gyárfás⁵ felesége volt Vele és leányával Kurkó Gyárfás börtönévei alatt is tartotta a család a kapcsolatot.

Szüleim Csíkszeredában ismerkedtek meg, és házasodtak össze. Édesapám itt a városi közegészségügyi hivatalnál dolgozott. Hároméves lehettem, amikor szüleim Marosvásárhelyen kaptak állást, és felköltöztünk az akkor még döntő többségében magyarnak számító székely fővárosba.⁶ Gya-

3 Tamási Áron: *Ábel a rengetegben* c. műve az Ábel trilógia első kötete, 1932-ben jelent meg.

4 A székely tízes rendszer a székely katonai struktúra közigazgatási leképeződése. A székelyek ispánja által vezetett hadsereg alegységei az ezredek, a századok és a tízesek voltak. A közigazgatás mellett ez a felosztási szerkezet jelent meg az igazságszolgáltatásban, és teljes mértékben átítatta a civil életet is. A székely közigazgatás területi egységei a tízes, majd a szeg, a szer és a falu (egy vagy több tízes), valamint a szék következnek. Főleg Csíkszeréken figyelhető meg, hogy egy falu több tízesből tevődik össze. Források: A székely jogról.

http://www.szekelyszallas.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=80:a-szekely-jogrol&catid=82

Bárh János: Az eleven székely tízes. A csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi tízes működése a XVII–XX. században.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/csiki_2007_2008_hum_termtud/pages/017_az_eleven_szekely.htm

5 Kurkó Gyárfás (Csíkszentdomokos, 1909 – Brassó, 1983) romániai magyar regényíró, publicista, politikus.

6 A Szovjetunió nyomására Marosvásárhely központtal létrehozott romániai Magyar Autonóm Tartomány 1952 és 1968 között állt fenn. Létét az akkor elfogadott román alkotmány szavatolta. A MAT területén belül szavatolta az erdélyi magyarok identitásának, kultúrájának megőrzését, viszont a szórványmagyarságot ezek a jogok nem illették meg. A tartomány területe 13 550 km², lakossága kb. 731 000 fő volt. Az 1956-

korlatilag Marosvásárhelyen nőttem fel: itt jártam iskolába, itt fejeztem be a középiskolát, és a vakációk már említett, varázslatos időszakai mellett Marosvásárhely hangulata és szellemisége alakította gondolkodásmódomat, világnézetemet.

Szüleimmal először albérletben laktunk, majd nagy nehezen sikerült vásárolni egy telket, és építeni rá egy kisebb családi házat. Elég nehéz körülmények között éltünk. Az építkezésből tízéves gyerekként komolyan kivettem a részem, ezzel kapcsolatos emlékeim fontos részét képezik a gyerekkori élményvilágnak. Később, amikor úgy hozta a sors, hogy újra építkezésre kellett adnom a fejem, előbb a kolozsvári családi ház, majd a Soros Alapítvány kolozsvári székhelye és a gyimesi hétvégi ház tekintetében, büszkén gondoltam arra mindahányszor, hogy én már csináltam ilyent életemben. Gyerekkorom viszonylag szűkös anyagi körülményei sok mindenre megtanítottak, aminek nagy hasznát vettem a későbbiekben. Hálával tartozom szüleimnek azért, ahogy munkára neveltek: különösen édesapám kezűgyesége és gyakorlatias érzéke volt irányadó arra nézvést, hogy nincs olyan feladat, amit nem volna érdemes megpróbálni megoldani. Az élet praktikus oldalához való hozzáállás kérdésében szüleim példája meghatározó volt abban a tekintetben, ahogy a világhoz való viszonyom alakult a későbbiekben.

A szomszédunkban lakott egy Szabó György nevű általános iskolai matematikatanár, kiváló pedagógus, aki az Erdély-szolgálat iránt elkötelezett értelmiségiek egész generációit engedte útjukra. Attól tartok, ma már nincsenek ilyen mentor beállítottságú tanárok, mint amilyen ő volt, vagy ha mégis, akkor nem ismerjük, nem becsüljük meg őket eléggé.

Gyuri bácsi tudta, hogy milyen szűkösen élünk, és sokszor elvitt kirándulni, síelni, vagy Erdély nevezetes helyeit bejárni a saját gyerekeivel, akik kevéssel voltak kisebbek nálam. Éva néni, a felesége, a néprajz iránt érdeklődött, és néptáncokat gyűjtött, sokat jártam velük gyűjtőutakra is. A vakációk gazdag élményanyaga mellett ezeknek az utazásoknak a során is szívtam magamba Erdély különböző helyi közösségeinek varázslatos világait.

Nyolcadikos diák voltam, amikor Gyuri bácsi a kezembe nyomta Ligeti Ernő *Súly alatt a pálma*⁷ című könyvét, és azt mondta, olvassam el, majd az olvasottak alapján tartsak osztályfőnöki órát a negyedikeseknek. Ekkor találkoztam először a kisebbségpolitikával. Ki kellett állnom a három-négy

---

os népszámlálás szerint a lakosság 77,3%-a volt magyar (székely), 20,1% román, 1,5% roma, 0,4% német és 0,4% zsidó. A hivatalos nyelv a román és a magyar volt.

7 Ligeti Ernő (1891–1945): *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004.

évvel fiatalabbak elé, és elmondani nekik azt, amit a 22 év kisebbségi szellemi élet küzdelmeiből Ligeti műve alapján megértettem. Az élmény mély nyomokat hagyott bennem: ma úgy gondolom, hogy mind a kisebbségpolitika, mind az oktatói pálya iránti vonzalmam többek között erre a történetre vezethető vissza.

Noha életem későbbi szakaszaiban Erdély néhány további érdekes helyszíne – Temesvár, Kolozsvár, Sepsiszentgyörgy, Barót – is fontos szerepet játszott a világhoz való viszonyulásom alakításában, gyerekkorom meghatározó élményei a Marosvásárhely-Csikdánfalva-Mikháza háromszögben gyökereznek, egy szinte maradéktalanul magyar nyelvű és kultúrájú világban. A két falu teljesen magyar közeg volt, román szót ott és akkor hallani nem lehetett – egyébként talán ma sem. A román jelenléttel Marosvásárhelyen szembesültem először. Marosvásárhely magyar nyelvű lakosságának részaránya akkoriban még olyan magas volt, a magyar nyelvű intézmények hálózata pedig még olyan mértékben volt sűrű, hogy a magyar közösséghez tartozó, magyar iskolába járó fiatal még egy teljesnek érzett magyar világban élhette az életét, amelyben a románokkal való érintkezés ritka kivételnek számított. Csak akkor találkoztunk románokkal, illetve a román nyelvvel, ha kiléptünk a saját világunkból, és többnyire hivatalos közeggel érintkeztünk.

Az iskolákban, amelyeknek diákja voltam, magyarul folyt az oktatás. Román nyelvet és irodalmat az első osztálytól tanultunk ugyan heti két órában, de azt sehol sem kellett használni. A tanítás módszere ráadásul nem volt tekintettel arra, hogy a magyar gyerekek számára a román idegen nyelv: úgy kezdték el az oktatást, mintha román anyanyelvűek lettünk volna, és a román anyanyelvű gyerekek számára készült tankönyvekből kellett tanulnunk. Mindennek az lett az eredménye, hogy nem tanultunk meg rendesen románul. A román órák kínosak voltak, egész iskolás koromban nagyon ritkán akadt olyan román tanár, aki odafigyelt ránk, és helyzetünket figyelembe véve próbált segíteni bennünket a román nyelv elsajátításában. Én úgy próbáltam ebből a helyzetből kilépni, hogy a középiskola elején elkezdtem módszeresebben románul olvasni. Ekkortájt kezdett érdekelni a filozófia. A klasszikus görög filozófiatörténet fontos szövegeihez lehetett hozzáférni jó minőségű, bő jegyzetapparátussal ellátott román kiadásban, ezeket olvastam, aminek az lett az eredménye, hogy a középiskola végére meg lehetős passzív román nyelvtudásra tettem szert.

Az általános iskola utolsó két évét és a középiskolát a Bolyai Farkas Líceumban, az egykori és 2000-ben visszaállított Református Gimnáziumban végeztem el. Ez a több mint 450 éves patinás intézmény – mindaz, amit a

falai között és a tágabb környezetében magamba szívtam – meghatározó volt a világról kialakított elképzelésem alakulására nézve. A gimnázium sokat megőrzött a régi hangulatából. Kiváló tanáraink voltak, akik számára az akkori oktatási rendszer még lehetővé tette, hogy komolyan vegyék hivatásukat. Kirsch Márta matematikatanárnőnek és Zoltán Ildikó magyar irodalom szakos tanárnőnek köszönhetek különösképpen sokat, kettejük tudása és pedagógiai érzéke mély nyomokat hagyott bennem. Osztályunk speciális matematika profilú osztály volt, igen komoly matematikai és természettudományos képzésben volt részünk. Ami semmiképpen sem jelentette azt, hogy ne fektettek volna hangsúlyt a humán tárgyra. Zoltán Ildikó irodalomóráinak a számlájára írható, hogy noha nekem jól ment a matek, folyton magyar irodalmi versenyekre jártam, verset írtam, esszészerű, értekező szövegekkel kísérleteztem. Feltehetően a filozófia iránti érdeklődésem is idevezethető vissza.

A filozófiával kapcsolatos olvasmányaimban két véglet között ingadoztam. Egy ideig az ismeretfilozófiában és azon belül az episztemológiában mélyedtem el, de aztán úgy láttam, hogy a tudás, illetve a tudományos ismeret filozófiai alapjainak a feszegetése feneketlen kúthoz hasonlítható, amelybe könnyen bele lehet veszni, így átcsaptam a társadalomfilozófiába, és az emberi közösségek működésének, megszervezésének a kérdéseit taglaló munkákat olvastam. Mikor láttam, hogy ez sem vezet sehová, illetve, hogy itt sem könnyű megtalálni a fix pontokat, visszatértem az episztemológiához. Azt gondolom, hogy ennek az ingadozásnak is betudható, hogy a természettudományos alapképzettség fontosságát egyre jobban átéreztem.

A középiskolával kapcsolatos emlékeim meghatározó része az ott kötött barátságok, illetve az ezzel kapcsolatos személyiségélményeim. Négyen voltunk különösképpen szoros barátságban: Várhelyi Attilával, aki fizikából diplomázott, ma sikeres vállalkozó Sepsiszentgyörgyön, Szabó Lacival, ő Temesvárott szerzett számítógépmérnöki diplomát (két évig évfolyam- és szobatársak voltunk), ez idő szerint a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem marosvásárhelyi karának oktatója, és Miriszlai Miklóssal, akinek hozzám hasonlóan költői ambíciói voltak akkortájt, ma Magyarországon él családjával. Mi voltunk az osztály „elit”-je, ami nem volt kicsi dolog egy eleve elit osztályban. Társaságunkat többek között az tette érdekessé, hogy Várhelyi Attila és Szabó Laci jó módú orvos-szülők gyereke volt, Miriszlai meg én szerényebb családi háttérrel rendelkezünk. A középiskola utolsó két évében Várhelyi Attilával egymás között csak angolul beszéltünk, aminek, noha megkaptuk érte a magunkét az osztály többi részétől, mindketten

nagy hasznát vettük a későbbiekben. Zichy Eleonórától tanultunk mindketten előbb angolt, majd németet – a kitelepített, vagyonuktól megfosztott arisztokrata családok tagjainak, akik nem hagyták el az országot, gyakran volt ez a megélhetés forrása azokban az időkben.

A Bolyai Farkas Középiskolában eltöltött évek egyik fontos hozadéaként tartom számon a Bolyai-kultuszt, amibe bennünket ott beleneveltek. A két zseniális matematikus, Farkas és János apró részletekben megismert élettörténete, a Teleki Tékában őrzött relikviák, majd egy – mai ésszel az akkori viszonyok közepette szinte felfoghatatlannak tűnő, egyébként, ha jól emlékszem, Zoltán Ildikó közbenjárására bekövetkezett – szerencse folytán, a Bolyai hagyatéknak a nyilvánosság számára hozzáférhetetlen levéltári részével való futó találkozás mély nyomokat hagyott bennem. Emlékszem, amint ott ültem a Teleki Téka egyik emeleti, ritkán használt olvasótermében, és Deé Anikó levéltáros konspiratív külsőségek közepette tette elém a fél asztalnyi kartonmappákban őrzött, régi korok hangulatát idéző merített íveket és papírfecniket: többek között Bolyai Farkas kiadatlanul maradt *Üdvtan*ának kéziratoldalaival, borítótervének számos változatát, dráma-vázlatokat, matematikai levezetésekkel, pénzügyi feljegyzéseket, mosodába adott ruhák jegyzékét stb.

A középiskolához fűződő kedves emlékem az iskolai diákrádió, amely naponta, a nagyszünetekben „sugározta” az előző este folyamán hangsza-lagra rögzített műsorokat. Egy ideig, ha jól emlékszem, a tizedik vagy tizenegyedik osztály tájékán, Tompa Gáborral – a rendezővel, aki 1990 óta a Kolozsvári Állami Magyar Színház igazgatója – szerkesztettük és állítottuk elő az adásokat. Főként progresszív zenei válogatások, általunk beolvasott versek – az akkori irodalmi divatoknak megfelelően Nagy László, Szöcs Kálmán,⁸ Váci Mihály, Ladányi Mihály költeményei –, illetve a *Macskarádió* humoros-groteszk jelenetei töltötték ki rendszerint a napi húsz percnyi műsoridőt. A *Macskarádiós* jeleneteket Gábor Darkó Istvántól,⁹ a tragikus sorsú, tehetséges fiatal nagyváradi írótól szerezte be, aki azokban az években színésznövendék volt a marosvásárhelyi főiskolán.

Szabó Gyuri bácsival kapcsolatos egy további fontos, a középiskolás évekből való élményem. A Bolyai-kultusz egyik érdekes eleme volt, hogy a középiskola egymást követő generációi évente kiadtak egy diákújságot, a

---

8 Szöcs Kálmán (1942–1973) romániai magyar költő, lapszerkesztő, riporter. Életében hét verseskötete jelent meg. Halála után jelentették meg válogatott verseinek gyűjteményét.

9 Fodor Györgyi: A következő pillanatban: (macska)rádió. *Korunk*, 2009/2.

Tentament.¹⁰ A lap szerény nyomdai kiállításban jelent meg, és az éppen soros bolyais generáció tudományos, irodalmi és képzőművészeti ambícióit tükröző „művekből” állt össze. Tizenegyedikes diák voltam, amikor ránk került a sor, és a feladat a hatalom önkényességével való első találkozósomat eredményezte: az annak rendje és módja szerint megszerkesztett lapszám nyomdába küldését megakadályozták a megyei tanfelügyelőség illetékesei. 1975-öt írtunk akkor, már jól benne jártunk a Ceaușescu által 1971-ben meghirdetett nemzeti kommunizmusban.

A történet folytatásának két érdekesebb eleme kívánczik itt felidézésre. Az egyik az, hogy a letiltásba nem nyugodtam bele egykönnyen: bolyais diákvezérként kihallgatást kértem a megyei főtanfelügyelőtől, aki – ezt is nagyon valószínűtlennek érzem mai fejjel – fogadott, és nagyon udvariasan végighallgatta a nem teljesen kifogástalan románsággal előadott panaszsomat. A kihallgatásnak természetesen nem lett semmi foganatja, de az egész ügy hangulata – a hatalommal való első közvetlen szembesülésem – mélyen beivódott emlékeim közé.

A folytatás másik eleme Szabó Gyuri bácsival kapcsolatos, akihez – szomszédok lévén – a középiskola alatt is szoros kapcsolat fűzött. A *Tentamen* betiltásával kapcsolatos hírek hallatán Gyuri bácsi, kiváló pedagógiai érzékkel, kitalált számomra egy látványos konspirációt. Előbb hoszszan fejtegette, hogy a *Tentament* nem szabad veszni hagyni, hogy annak így, kézirat formában is a Széchényi Könyvtárban a helye, azt bizonyítandó az utókor számára, hogy miként álltak ellen Erdélyben még a középiskolás diákok is az elnemzetietlenítő diktatúrának. Mikor látta, hogy erre én vevő vagyok, meggyőzött – előbb engem, majd a szüleimet is –, hogy a közelgő nyári vakációban utazzam ki Budapestre: egyébként is elérkezett már az ideje, tette hozzá, hogy lássam végre a magyar fővárost. Budapestén az lesz a feladatom, folytatta, hogy az általa közben a határon átcsempészett *Tentamen*-kéziratot adjam át Csoóri Sándornak, aki azt elhelyezi majd a Széchényi Könyvtárban. Így is történt: igényeltem és megkaptam életem első útlevelét, elutaztam Budapestre, megkaptam a közben kijuttatott kéziratot, és egy szép nyári nap délelőttjén meglátogattam Csoóri Sándort a lakásán, majd egy hosszú séta alatt kiadósat beszélgettünk a Duna-part budai oldalán. Nem mindennapi élmény volt ez akkor számomra, mélyen beitta magát az emlékezetembe.

10 Bolyai Farkas *Tentamen juventutem studiosam in elementa matheseos purae, elementaris ac sublimioris methodo intuitiva, evidentiaque huic propria, introducendi*, a Marosvásárhelyen 1832–33-ban kiadott matematikai főműve címének rövid változata.

Meg kell említenem, hogy a középiskolában is volt egy szellemi mentorem, Müller Ádám, akit nemrég temettünk el.¹¹ Neki is nagyon sokat köszönhetek, bizonyos értelemben tőle tanultam meg gondolkodni. Ádám a Bolyai Egyetem diákja volt, fizikából diplomázott, majd hosszabb ideig fizikusként dolgozott egy kolozsvári kutatóintézetben. Az 1960-as évek második felében jött át a Marosvásárhelyi Tanárképző Főiskolára fizikát oktatni. Nagyon széles látókörű, több nyelvet ismerő, kifinomult gondolkodású, szókratészi alkat volt. Elveihez már-már csökönyösen ragaszkodó, kompromisszumot nem ismerő ember lévén egy idő után konfliktusai támadtak a Főiskola vezetőségével, aminek az lett az eredménye, hogy fel kellett adnia oktatói állását a Főiskolán. Magánórákból tartotta fenn magát, a Bolyai Farkas Középiskola diákságának több nemzedékét készítette fel az akkor még igen komoly erőpróbának számító egyetemi felvételire. Így kerültem hozzá magam is, valamikor a középiskola közepe tájékán. A fizikaórák egy idő után átcsaptak filozófiai tárgyú beszélgetésekbe (többek között Wittgenstein *Tractatus*-át és Oswald Spenglert olvastunk együtt, az utóbbit németül), majd a matematikai filozófia alapjaival kapcsolatos vizsgálódásokba kezdünk. Nostalgiaival gondolok vissza rá, hogy középiskolás diákként topológiát – a matematikának egy nagyon elvont, de fölöttébb érdekes ágát – tanultam Müller Ádámtól. Egészében véve úgy értékelem, hogy a kritikus gondolkodásnak és a világra való reflektálás néhány lehetséges módozatának az iskoláját járatta ki velem Müller Ádám. Kapcsolatunk a vásárhelyi éveket követően is fennmaradt: Ádám valamikor az 1970-es évek végén visszaköltözött Kolozsvárra, és az 1989-es fordulat után, amikor magam is kolozsvári illetőségűvé lettem, számos fontos közérdekű kezdeményezésben voltunk partnerek.

Müller Ádám nem hagyott maga után írásos életművet; szellemi öröksége nem könyvekben, hanem tanítványaiban él tovább. Nagyon nagy hatással volt rám, annak ellenére, hogy kapcsolatunk hosszú története során számtalanszor éreztem, hogy nem tudok maradéktalanul megfelelni az igényességgel kapcsolatos elvárásainak.

Hát ez volt az a marosvásárhelyi közeg, ahol kialakultak szellemi tájékozódásom támpontjai. Az, hogy az onnan magammal hozott útravaló mire volt jó a későbbiekben, néhány érdekes szembesülés nyomán derült ki utóbb számomra. 1990 márciusában a tragikus marosvásárhelyi esemé-

---

11 Müller Ádám (1931–2011) fizikatanár és közíró, az Erdélyi Múzeum-Egyesület volt főtájkára.

nyek¹² alatt döbbenettel és riadtsággal tapasztaltam, hogy a több áldozatot követelő román–magyar konfliktus egyik gyújtópontjában éppen a Bolyai Farkas Középiskola állott. Az élményt feldolgozó egyik későbbi írásomban¹³ úgy fogalmaztam, hogy az az életeszmény, amellyel bennünket a patinás *alma mater* útnak eresztett, nem releváns és használhatatlan abban a világban, amelyben az erdélyi magyaroknak élniük kell. Hogy tanáraink és az iskola egész szellemisége olyan világra készítettek fel bennünket, amelynek azóta helyrehozhatatlanul nyoma veszett, és hogy arra, ami a román többséggel való együttéléshez nélkülözhetetlen, nem készítettek fel bennünket. Az írás nem került el a figyelmét Zoltán Ildikónak, aki egy soron következő osztálytalálkozó alkalmával rosszállólag tette szóvá a dolgot. Nehéz pillanata volt életemnek ez a szembesülés, hiszen egyfelől biztos voltam állásponthelyességében – amely azóta kisebbségpolitikai meggyőződésem egyik központi elemévé érlelődött –, másrészt éreztem, hogy milyen nehéz ezt a meggyőződést összhangba hozni azzal a hálával, amellyel bolyais tanárainknak, köztük Zoltán Ildikónak tartozom.

„A számítógépet mint eszközt lehet a társadalomtudományban használni.” Egyetemi évek Temesvárott és Kolozsváron

Az akkori viszonyok azt írták elő a továbbtanulásban érdekelt középiskolások számára, hogy valamikor a 10. osztály tájékán döntsenek arról, hogy hova akarnak felvételizni, azért, hogy fel tudjanak készülni a nagyon komoly erőpróbának számító felvételi vizsgára. A 10. osztály végén bejelenttem szüleimnek, hogy én filozófia szakra fogok felvételizni. Ebből nagy családi botrány lett: édesapám pánikba esett. Az volt a véleménye, hogy egy kisebbségi embernek rendes szakmája kell, hogy legyen, amiből becsülettel meg tud élni. Biztonságos helyet kell keresnie a világban, ahol a maga ura tud lenni, és nincs kiszolgáltatva senkinek. Egy filozófiából megélni próbálkozó kisebbségi előbb-utóbb kiszolgáltatódik, sokkal okosabb – következőképpen – valamilyen mérnöki pályát választani, mondta. Mai fejjel vissza-

---

12 1990 márciusában az akkor még 52%-ban magyarok lakta Marosvásárhelyen a magyarság tüntetést kezdeményezett a magyar anyanyelvi oktatás önállóságának a visszaállításáért. Válaszul a magyar követelésekre a Vatra Românească sovíniszta román szervezet a román kormányerők támogatásával környékbeli románokat szállított Marosvásárhelyre, akik feldúlták a város központját, majd rátámadtak a mindaddig békésen tiltakozó magyarokra. A több napig tartó véres zavargások 5 halálos áldozatot és 278 sérültet követeltek.

13 Időszerűtlen nosztalgiák. *Korunk*, 1990. 9. sz., 1165–1168.

gondolva, a kommunizmus viszonyai között, amikor a filozófia mozgásterét jelentős mértékben behatárolta a hivatalos ideológia, akár bölcs tanács is lehetett volna ez a részéről. Nem csak erről volt szó azonban: saját negatív élettapasztalata, a kuláksors számlájára írható szakmai megrekedtségével kapcsolatos megkeseredettsége és a világ iránti bizalmatlansága tükröződött ebben a görcsös ellenkezésben.

Korábban semmilyen komolyabb konfliktusunk nem volt, hiszen jó tanuló, problémátlan gyerek voltam. A pályaválasztással kapcsolatos nézeteltérés, édesapám heves, már-már elkeseredett ellenkezése engem váratlanul ért, és nem tudtam megfelelő módon kezelni. Nem volt erőm, hogy szembeszegüljek a szüleim akaratával, inkább átszerveztem a pályaválasztással kapcsolatos terveimet. Arra gondoltam, hogy édesapám akarata szerint elmegyek mérnöknék, és mellette majd azt csinálom, ami igazából érdekel: filozófiával, szociológiával, a szó tág értelmében társadalomtudományokkal fogok foglalkozni. A számítástechnika mellett döntöttem. Szépen kidolgoztam magamban az elképzelést, hogy a számítógépet mint eszközt lehet majd a társadalomtudományban használni, és fokozatosan meggyőztem magam ennek az útnak a helyességéről. Majd rástartoltam a matematikára és a fizikára, mert a felvételi nagyon nehéz volt, különösen azok számára, akik magyarul végezték a középiskolát.

1976-ban érettségiztem, utána a Temesvári Műszaki Egyetem számítástechnika szakára jelentkeztem. Ez egy nagyon elit hely volt, egyike azon három egyetemnek, ahol számítástechnikai képzés folyt az országban, és azok között is a legjobb hírű. A felvételin jól teljesítettem, az elsők között jutottam be. Az akkori szabályok szerint az egyetemre bejutott fiatalembereknek tanulmányaik elkezdése előtt rövid – 16 hónap helyett 9 hónapos – katonai szolgálatot kellett teljesíteniük. Brassóba kerültem, egy meglehetősen barátságos altiszti iskolába. Ott derült ki, hogy román nyelvismeretem mennyire passzív: érteni értettem mindent, de a beszéddel gondjaim voltak, nem tudtam magam elég választékosan kifejezni. Noha többen voltunk magyarok, itt nem volt lehetőség a kicsi magyar világok kialakítására, mint az iskolában. Megaláztatások sora ért, gyakran tettek bennünket, magyarokat, nevetség tárgyává mind a társaink, mind a velünk foglalkozó tisztek. Ennek lett az eredménye, hogy a passzív román nyelvtudásom viszonylag hamar átalakult aktív nyelvi kompetenciává, ami azután nagyon megkönnyítette a bekapcsolódást az egyetemen kizárólag románul folyó képzésbe.

A katonai szolgálat letöltése után, 1977 őszén kezdtem el a tanulmányaimat. Temesváron igen jelentős magyar diákélet folyt. Számomra kellemes meglepetés volt, hogy milyen sok magyar fiatal járt az egyetemre. Működött

egy már akkor komoly hagyományokra visszatekintő önképzőkör, a „Látóhatár”, a diákrádió volt magyar szerkesztősége és saját műsorideje, a diáklapban voltak magyar nyelvű oldalak. A magyar jelenlét dimenzióit talán az szemlélteti a legmeggyőzőbben, hogy hagyomány volt, hogy a székellyföldi, a marosvásárhelyi és a partiumi magyar diákok válogatottjai minden évben focibajnokságokat rendeztek, amelyeket népes szurkolótábor részvétele tett rendszerint emlékezetessé. Én az önképzőkör tevékenységébe kapcsolódtam be, illetve a diákrádió és a diákújság szerkesztéséből vettem ki a részem. Itt, ennek köszönhetően ismerkedtem meg Visky András-sal,¹⁴ akihez szoros baráti kapcsolat fűz azóta is. A vele való találkozás már csak azért is meghatározó élmény volt számomra, mert kiderült, hogy András maga is az enyémhez hasonló úton jár: noha az irodalom érdeklí mindenekfölött, mérnöki szakra jelentkezett ő is. A vele való találkozás, a rádióban és a lapnál együtt eltöltött idő igen határozott színfoltja a Temesvárhoz fűződő emlékeimnek. Érdekes további emlék ezzel kapcsolatban, hogy a román kollégák felfigyeltek a magyar szerkesztőségben folyó munkára, és keresték velünk a kapcsolatokat: meghívtak bennünket a diákújságok országos találkozójára, ahol több olyan fiatallal ismerkedtem meg, akik később az ország szellemi életének érdekes személyiségeivé nőttek ki magukat. Ezeknek a kapcsolatoknak lett az eredménye az is, hogy a temesvári diáklap magyar oldalain közölt verseim némelyikét utóbb viszontláttam fordításban a központi diáklapokban.

Az első egyetemi év nyugodtan, de kemény munkával telt. Noha többnyire örömemet leltem abban a munkában, amit ott elvártak tőlünk (beiratkoztam például egy neurokibernetika körbe, ahol az idegsejt működését próbáltuk integrált áramkörös kapcsolások segítségével szimulálni), viszonylag hamar rájöttem, hogy a kompromisszum, amit a pályaválasztás tekintetében megkötöttem, nem működik: illúzió volt azt feltételezni, hogy az egyetemen folyó képzésnek kedvem szerint szabhatok irányt, illetve elképzeléseimnek megfelelően adhatok tartalmat. A tananyag rendkívül zsúfolt volt, komoly erőfeszítés kellett ahhoz, hogy az ember megfeleljen az elvárásoknak, és a társadalomtudományok irányában semmilyen átjárás lehetőségére nem körvonalazódott. Keresve a kiutat, a kötelező műegyetemi tanulmányok mellett feltérképeztem, hogy mit lehet filozófiából Temesvárrott olvasni, tanulni. A Tudományegyetem keretében működött egy szerény társadalomtudományi tanszék, amelynek a könyvtárában föllehető volt néhány érdekesebb könyv és egy-két folyóirat, a Román Akadémiának pedig

14 Visky András (1957-) költő, író, dramaturg, egyetemi tanár, színházi teoretikus. A Kolozsvári Állami Magyar Színház dramaturgja, művészeti igazgatója.

volt egy helyi kirendeltsége, sok régi, patinás könyvet őrző, viszonylag jó könyvtárral, amelynek lelkes olvasója lettem. A város magyar értelmisége felé is kerestem a kapcsolatokat: Bálintffy Ottó kiváló filozófussal, Mandics György íróval és az akkor már matuzsálemi korban járó Anavi Ádám költővel találkoztam olykor, számomra emlékezetes beszélgetések alkalmával. Noha a fentiek alapján azt mondhatni, hogy nem igazán volt okom a panasza, az első év végére úgy éreztem mégis, hogy kimerítettem Temesvár engem érdeklő szellemi tartalékait.

A második év második felében megismerkedtem a jövőbelimmal, Zakariás Erzsébettel, aki tánccházoktatóként érkezett Temesvárra. Pendzsi – így ismerték őt már akkor Erdély-szerte a televízió magyar adásából, ahol gyakran szerepelt bemondóként, a Zakariás-testvérek folkzenei műsorában, később autentikus népzenei játszó együttesekben – Sepsiszentgyörgyön élt és dolgozott, ahova egy sikertelen egyetemi felvételit követően jobb híján elvégzett posztliceális¹⁵ képzés után került. Egy gyárban dolgozott, és onnan járta szabadidejében Erdély városait a tánccházmozgalom lelegején. Erdély számos városában ő indította útjára a tánccházmozgalmat: megkereste a magyar fiatalokat, alkalmas helyszín után nézett, és kezdetben magnószalagról lejátszott, később élőzenére olyan táncokat, táncrendeket tanított nekik, amelyeket ő falusi gyűjtőútjai során sajátított el. Egy ilyen tánccház-szervező út alkalmával találkoztam vele Temesvárott, 1979 áprilisában. 1979 decemberében össze is házasodtunk.

Azonkívül, hogy mindketten úgy éreztük, igazi társra találtunk egymásban, a gyors egybekelésnek gyakorlati okai is voltak: mindketten Kolozsvárra szeretnénk volna menni. Pendzsi a szakmai megrekedtség érzése nyomozta, a néprajz terén szerette volna magát továbbképezni. Erre az akkori viszonyok között csak a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán volt lehetőség, ahol 1990 előtt hivatalosan nem létezett ugyan néprajz-szak, de Péntek János és Mitruly Miklós több, néprajzzal, illetve folklórral kapcsolatos tárgyat oktatott, és a hasonló témájú szakdolgozat elkészítése, illetve megvédése gyakorlatilag a néprajzos képzésnek volt a megfelelője. Engem a Temesvárott megtapasztalt szellemi sivársághoz viszonyított kolozsvári pezsgés vonzott: a Babeş–Bolyai Egyetem keretében folyó filozófiaképzés, a *Korunk* folyóirat körül kialakult szellemi műhely, a város megannyi színes, érdekes személyisége, akikkel sűrűn lehetett találkozni a különböző rendezvényeken, fórumokon. Úgy döntöttünk tehát, hogy a másodév végeztével átkérem magam a kolozsvári műegyetemre, ösz-

---

15 Középszintű érettségi utáni, kétéves, technikai képzést nyújtó képzés.

szeházasodunk, Pendzsi is felköltözik Kolozsvárra, és egy félév alatt megpróbál felkészülni a felvételire, ami a Bölcsészkar vonatkozásában is komoly erőpróbát jelentett akkoriban. A magyar nyelv és irodalom főszak mellett ugyanis egy idegen nyelvű mellékszakot is választania kellett – lévén, hogy a középiskolában oroszot tanult, ez esetében nem lehetett más, mint az orosz.

A kommunista rezsim idején nem volt egyszerű egyik egyetemről átkéredzkedni egy másikra, a bürokratikus korlátok mellett főként azért, mert ezzel a megoldással többnyire azok a diákok próbáltak élni, akik egy-egy szigorú tanár elől menekültek, vagy gyenge tanulmányi előmenetelük miatt igyekeztek kevésbé igényes helyeken befejezni tanulmányaikat. Esetemben két körülmény könnyítette meg az áthelyezési kérelem pozitív elbírálását. Noha akkor, amikor én felvételiztem, még nem létezett, egy évvel később, amikor a katonaságot követően elkezdtem a tanulmányaimat, Kolozsváron is megindult a számítástechnika-képzés az ottani Műegyetem keretében. Kolozsvár egyrészt közelebb volt lakhelyemhez, Marosvásárhelyhez, másrészt az első két év vizsgaeredményei alapján az elsők között voltam, így nem ütközött különösebb akadályba, hogy hivatalosan átkérjem magam és a harmadévet 1979 őszén már Kolozsvárott kezdjem el. Az esküvönket követően Pendzsi is felköltözött Kolozsvárra, majd féléves kemény munka után sikeresen felvételizett, 1980 őszén ő is elkezdhette tanulmányait.

Külön érdekes ebben a történetben, hogy noha kényszerű körülmények között választott szakmám, a számítógép-mérnöki tekintetében arra voltam felkészülve, hogy Kolozsvárott gyengébb színvonalú képzésben lesz részem, és így veszíteni fogok ahhoz képest, amit Temesvár nyújthatott volna, nem ez történt. Miközben a nagy hírnévnek örvendő temesvári szakon folyó képzés tartalmát és irányultságát a román számítástechnika egyik alapító atyjának a szemlélete határozta meg alapvetően, amely fölött akkorra már jelentős mértékben átléptek az események, Kolozsváron friss szellem uralkodott, sok fiatal oktatóval, akik külföldön szerzett tapasztalat alapján oktattak. Ráadásul jobban fölszerelt és a fogyó anyagnak számító integrált áramkörök, mikroprocesszorok tekintetében jobban ellátott laborok álltak a rendelkezésünkre, amit a temesvári viszonyokhoz képest lényegesen kisebb létszámú csoportok jobb határfokkal tudtak kihasználni. Egészében véve tehát jó színvonalú és családias hangulatú szakmai közegbe csöppentem.

Kolozsvárra való átkéredzkedésemnek azonban nem annyira a szakma, mint a város nyújtotta egyéb lehetőségek adtak értelmet. Az egyetemi év legelején gyorsan föltérképeztem a számomra érdekesnek tűnő kínálatot, és abból két komponensből álló órarendet állítottam össze magamnak: prioritásuk a Történelem–Filozófia Kar keretében érdekesnek tűnő kurzusoknak

volt, amelyekre nem hivatalos hallgatóként bekéredzkedtem, a maradék időt pedig a műegyetemi – hivatalos, vagyis kötelező – foglalkozások töltötték ki. A harmad- és a negyedév során – ha jól emlékszem, ebben a sorrendben – Vasile Muscă¹⁶ igen színvonalas klasszikus görög filozófiatörténet-kursusát hallgattam végig, Tóth Sándor¹⁷ klasszikus német filozófiatörténet óráira jártam, Ion Aluș¹⁸ szociológia előadásain, illetve Gáll Ernő¹⁹ etika kurzusán vettem részt. Kolozsváron, az egyetemen a nyolcvanas évek elején még két nyelven oktattak, románul és magyarul, bár a magyar nyelvű képzés ekkor már a jelentős leépülés állapotában volt. Az idős tanárokat sorra nyugdíjazták, fiatalokat nem vettek fel a helyükbe, és erre visszavezethetően fokozatosan épültek le a magyar szakok. Nekem még nagy szerencsém volt, hogy az egykoron rangos magyar egyetemi világ hangulatából ízelítőt kaphattam. Mai szemmel érdekesnek gondolom ugyanakkor, hogy a román nyelvű kínálat is felkeltette az érdeklődésemet, vagy annak okán, hogy nem volt magyar megfelelője, vagy azért, mert jobb híre volt, mint a párhuzamosan folyó magyar nyelvű képzésnek.

A Kolozsvárott eltöltött egyetemi éveknek fontos hozadéka volt a *Korunk* folyóirat szerkesztőségével kialakult kapcsolatom és, annak részeként, Gáll Ernő személyiségének rám gyakorolt hatása. Kolozsvárra érkezésem után rövidebb, keresvén a Temesvárott hiányolt szellemi kapaszkodókat, egyszer bementem a *Korunkhoz*, ahol Gáll Ernő, a lap főszerkesztője fogadott. Őszinte érdeklődéssel hallgatta végig a történetemet, lelkesedve közölte velem, hogy nagy esélyt lát a számítástechnikai alapképzés és a társada-

---

16 Vasile Muscă (1944–) filozófus, egyetemi tanár, a BBTE Ókori és Középkori Filozófia Intézetének vezetője.

17 Tóth Sándor (Berettyóújfalu, 1919 – Budapest, 2011) filozófus, filozófiai szakíró, egyetemi tanár, a filozófiai tudományok kandidátusa. A Bolyai Tudományegyetem filozófiai szakának elvégzését követően 1985-ig, nyugdíjazásáig filozófiatörténetet tanított. Az 1950-es évek folyamán aktívan részt vett a *Korunk* című folyóirat újraindításában, 1957-ben tagja lett a folyóirat új folyama szerkesztőségének. 1963 és 1980 között a folyóirat külső munkatársaként dolgozott. 1988-ban áttelepült Magyarországra. 1989-től a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai Intézetének címzetes egyetemi tanára.

18 Ion Aluș (Gorbó, 1927 – Kolozsvár, 1994) szociológus, filozófus, a BBTE tanára. A kommunista diktatúra évei alatt betöltött szociológia-képzést a kolozsvári egyetemen hosszú ideig az általa tartott előadások és az irányítása alatt végzett terepkutatások helyettesítették. 1990 után meghatározó szerepe volt a szociológia-szak újraindításában, illetve a Szociológia Tanszék létrehozásában, amelynek keretében magyar nyelven is újraindult a képzés.

19 Gáll Ernő (1917–2000) szociológus, filozófiai író, szerkesztő.

lomtudományi érdeklődés ötvözésében, és nyomban munkát adott: előbb recenziókat, majd kisebb tanulmányokat kellett készítenem, amelyek némelyike meg is jelent a lapban. Gáll Ernő az egyetemen is tanított, feltehetően ennek a közvetlen, baráti fogadtatásnak tudható be, hogy a következő évben „fölvettem” az általa oktatott etika kurzust. Kapcsolatunk az idők folyamán egyre jobban elmélyült, élete utolsó tíz esztendejében, 1990–2000 között, Kolozsvárra való visszatértemet követően vált különösen intenzívvé.

A *Korunk* szerkesztőségével kialakított kapcsolatomnak néhány további emlékezetes személyiség-élményt köszönhetek. A fiatal szerzőket módszeresen pártfogoló Aradi József szemlélete és beszédmódja gyakorolt rám mély hatást, és rokonszenves volt számomra Veress Zoltán, a később Svédországba emigrált szerkesztő habitusa. Kántor Lajossal, a lap vezetését a fordulat után átvevő szerkesztővel emlékeim szerint nem volt komolyabb munkakapcsolatunk, ő a *Korunk* Galéria néhány emlékezetes rendezvénye kapcsán rögzült emlékeimben. Noha semmilyen közvetlen, személyes kapcsolatunk nem volt, mélyen beivódott emlékeim közé Rácz Győző,²⁰ a hatalmat a fordulat előtti utolsó periódusban kiszolgáló későbbi főszerkesztő személyiségének rosszlelkű hangulata is. *Korunkos* rendezvényeken ismerkedtem meg továbbá több fiatal értelmiségivel: Egyed Péterrel, Molnár Gusztávval, Bíró Zoltánnal, Gagyai Józseffel stb.

A szakmainak mondható, meghatározó szellemi élmények mellett Kolozsvár számos további tekintetben maradt emlékezetes számunkra. Feleségemmel, Pendzsivel egymás érdeklődési körét kiegészítve, sok színes személyiségből álló baráti körrel tartottuk a kapcsolatot: Pendzsi évfolyamtársa volt például Kovács András Ferenc, aki látványos költői pályát futott be azóta. Az időközben közéleti szerepet (is) betöltött barátaink-ismerőseink közül Zsigmond Emese és Patrubány Miklós, Lázok János, Csorja Viola és Török Pityu, Buzogány Dezső kívánkozik említésre. Kolozsvár-élményünk fontos része volt továbbá, hogy a magyar színház több emlékezetes előadása esett arra az időszakra: láthattuk például Sütő András híres trilógiáját olyan színészekkel, mint Czikéli László, Kakuts Ágnes, Vadász Zoltán.

A Kolozsvárott egyetemi hallgatóként eltöltött éveknek voltak természetesen olyan vonatkozásai is, amelyeket, mai fejjel, sajnálatos mulasztásként tartok számon. Egyre határozottabban körvonalazódó kisebbségpolitikai érdeklődésem indíttatására kerestem például a kapcsolatot az akkor már hosszabb ideje kolozsvári illetőségű Kacsó Sándorral. Többek között annak szerettem volna utánajárni, hogy miként értékeli életének, kisebbségpoliti-

20 Rácz Győző (Dés, 1935 – Kolozsvár, 1989) erdélyi magyar filozófus, esszéíró, irodalomkritikus, szerkesztő.

kai szerepvállalásának azokat a szakaszait, amelyekre az ötvenes évek elején lezárult, háromkötetes önéletírásában²¹ feldolgozott események után került sor. Kacsó Sándor akkorra már jelentős mértékben megromlott egészségi állapota és az én korlátozott kisebbségtörténeti tájékozottságom azonban nem tették lehetővé érdemi dialógus létrejöttét. Hasonló mulasztásnak tartom továbbá, hogy nem kerestem módszeresebben a kapcsolatot a Bretter-iskola tagjai felé – ma úgy gondolom, hogy ennek elsősorban generációs okai voltak.

Noha a kurzus jóval korábban, Ceaușescu 1971-ben meghirdetett „Júliusi téziseivel” vette kezdetét, amelyeket a kevéssel korábban Kínában és Észak-Koreában tett látogatás tapasztalatai ihlettek, mi az 1980-as évek elején kezdtük érezni – feltehetően a természetes érési folyamat számlájára írhatóan –, hogy növekszik a ránk nehezedő nyomás. Szűkebb környezetünkben, a magyarok körében egyre romlott a hangulat, egyre gyakrabban lehetett hallani, hogy ez is, amaz is költözik ki Magyarországra. Fokozatosan épült le a magyar intézményhálózat, a kis magyar világok, amelyekről korábban beszéltem, amelyek keretei között úgy lehetett élni az életet, hogy nem volt különösebb jelentősége a ténynek, hogy Romániában történik mindez, egyre szűkültek. Egyre nagyobb gondot jelentett magyarnak lenni Erdélyben. Korábban nem ez volt a helyzet. Gyerekkoromban úgy éltem magyarként, hogy nagyon jól éreztem magam a világban, szép emlékeim vannak, amelyekre jó érzéssel gondolok vissza. A nyolcvanas évek elejével pedig, mint említettem, érezhetően növekedni kezdett rajtunk a nyomás, amelynek egyszerre két komponense is volt. Egy életszínvonalbeli, azzal összefüggő, hogy nincs villany, nem lehet semmit kapni az üzletben, az emberek sorban állnak mindenért. A másik pedig a politikai nyomás.

Az 1980-as évek elejére egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Ceaușescu által vezetett hatalom az etnikailag homogén állam létrehozására törekszik, a nemzeti kommunizmus ideológiájának megfelelően. Ezt a célt az erőltetett asszimiláció módszerével kívánták elérni: felszámolták vagy román tannyelvű intézmények tagozatává fokozták le a még fennmaradt magyar nyelvű oktatási intézményeket, különböző módszerekkel törekedtek magyar többségű erdélyi városok etnikai összetételének megváltoztatására, megkönnyítették a Magyarországra való kivándorlást a „családegyesítés” céljából benyújtott áttelepedési kérelmek esetén. A pártvezetés különböző szintjein képvisellel rendelkező, következképpen hivatalosan elismertnek számító kisebbségi közösség biztonágérzetet sugalló státusa fokozatosan fölszá-

21 *Virág alatt, iszap fölött/Fogy a virág, gyűl az iszap/Nehéz szagú iszap fölött.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985.

molódott: előbb eltűnt a hivatalos szóhasználatból az „együttélő nemzeti-ség” szókapcsolat, amelyet egy idő után a rosszat sejtető „magyar származású románok” kifejezés kezdett helyettesíteni. A magyar szellemi élet még megmaradt fórumait egyre jobban figyelték, erősödött a cenzúra, a román nyilvánosságban elszaporodtak a magyar kisebbség ellen irányuló támadások. Nem csoda tehát, hogy a magyar kisebbség tagjaiban, az erdélyi magyar közéleten fokozatosan eluralkodott a félelem.

Az *Igazság* című kolozsvári napilapnak volt akkoriban egy „Fellegvár” című irodalmi melléklete, amelyet Szócs Géza²² szerkesztett, és amely rövid ideig a szellemi szabadság kinnal-bajjal fenntartott oázisának számított. A mellékletben Szócs Géza olyan fiatal írókat-költőket mutatott be és futtatott fel, akiknek a hivatalos kurzus fórumain nem lett volna esélyük. Én kétszer közöltem itt verset a nyolcvanas évek elején. Kevéssel a második közlést követően megjelent az egyetemen egy úr, aki engem keresett, kerteless nélkül közölte velem, hogy az állambiztonság embere, és az a feladata, hogy egy találkozót hozzon össze köztem és a szolgálat egy tisztje között. Noha sejtettem, hogy mi következik, nem láttam értelmét az ellenkezésnek: attól tartottam, hogyha már ebben a fázisban háritok, erőszakosabb módszerekhez fognak folyamodni. Azonkívül egy kicsit kíváncsi is voltam, azt hiszem.

Egy vendéglőben találkoztam egy kellemes megjelenésű, jó modorú középkorú úriemberrel, aki őrnagyként mutatkozott be, és nyilvánvalóan be akart szervezni. A helyzet annyiban nem volt ismeretlen, hogy azokban az években legendák terjengtek a beszervezések gyakorlatáról. Ma már, az állambiztonsági levéltár egy jelentős részének a titoktalanítását követően, tudni lehet, hogy az akkori közélet milyen sok fontos személyiségét sikerült rábírnai a titkosszolgálattal való együttműködésre. A beszélgetés tekervényes és helyenként kifejezetten érdekes volt, én azonban következetesen háritottam. Az őrnagy egy idő után egyre agresszívebb lett, majd látva, hogy nem állok kötélnek, egyszer csak elkérte a személyimet. Azt mondta, menjek vele. Átmentünk az Astoria Szállóba – az épület ma a Kereskedelmi Kamara székhelye. A szállodákról tudni véltük, hogy azok egyben megfigyelőhelyek is, mindenikben volt az állambiztonság számára fenntartott néhány helyiség. Felvitt az első emeletre, azt mondta, várjak a folyosón, ő maga pedig elment a személyimmal. Két és fél órát varakoztatott. Mindenre fel voltam készülve. Sűrűn lehetett történeteket hallani akkoriban eltűnt ma-

22 Szócs Géza (1953–) erdélyi magyar költő, lapszerkesztő. Magyarországra település után 2010 és 2012 között kultúráért felelős államtitkár a Nemzeti Erőforrás Minisztériumban.

gyar ellenzékiekről: szállodaablakból estek ki, vagy robogó vonatból lökték ki őket a mende-mondák szerint. A tiszt végül visszajött, visszaadta a személyimet és azt mondta: a viszontlátásra. Soha többé nem kerestek meg, feltehetően az volt a szerencsém, hogy még túl fiatal voltam ahhoz, hogy bármivel megszarolható lehessenek.

1990 után, amikor már lehetőség nyílt rá, hosszú ideig nem akartam kikeríteni a dossziémat. Különböző közéleti szerepeket töltöttem be, olyanokat, amelyek alapján biztos voltam benne, hogy továbbra is megfigyelnek, tartanom kellett következképpen a manipuláció lehetőségétől. Amikor azonban a Tismăneanu Bizottság²³ tagja lettem 2006-ban, kötelező volt feddhetlenségi bizonylatot kérni a volt titkosrendőrség iratait kutató intézettől, nem lehetett ugyanis a bizottság tagja olyan személy, aki együttműködött a megdöntött kommunista diktatúra erőszakszerveivel. A bizonylatot megkaptam, a bizottság munkáját segítő egyik fiatal szakértő pedig kimásolt számomra néhány oldalt a dossziémból. Az iratok szerint 1980-ban nyitották az első megfigyelési dossziét az esetemben, amit az tett indokolttá, hogy irredentizmussal, nacionalizmussal és románellenességgel gyanúsítottak. A különböző helyekről bekért jelentések, illetve a megfigyelés konklúziói alapján 1982-ben elvetették a személyemmel kapcsolatosan felmerült gyanút, és lezárták a megfigyelési dossziét. 1985-ben nyitották meg a következőt, amikor a „Limes”-kör tagja lettem.

„Azt mondtuk, hogy nincs már maradásunk ebben az országban.” Disszidens lét Sepsiszentgyörgyön

Miután elvégeztük az egyetemet és megvédtük a diplomamunkánkat, az akkori idők bevett gyakorlata szerint „kihelyeztek” bennünket, ami azt jelentette, hogy állást kaptunk, amit kötelező volt elfoglalni. A mérnöki szakok esetében a kapott állásban legkevesebb három évet kellett kötelező módon eltölteni: ez számított a gyakornokságnak, csak ennek leteltével vált jogerőssé a mérnöki oklevél. Az egyetemvégzés izgalmas zárómomentuma volt minden évben, amikor a szakonként meghirdetett helyeket a végzettek az öt év tanulmányi átlagainak megfelelően összeállított országos rangsor szerint választották ki sorra. A nagyobb erdélyi városokban rendszerint

---

23 Vladimír Tismăneanu román-amerikai politológus, szociológus, a University of Maryland, College Park professzora által vezetett, a Kommunizmus Romániai Következményeit Tanulmányozó Elnöki Bizottság (Tismăneanu Bizottság) tagjait 2006-ban azzal bízták meg, hogy mérjék föl a kommunista diktatúrának a román társadalomra és azon belül az erdélyi magyarságra és Románia további népeire gyakorolt hatását.

nem voltak meghirdetett helyek – azok zárt városoknak minősültek, elvben mindenki számára. A gyakorlatban azonban ez azt jelentette, hogy míg a magyaroknak lehetetlenség volt bejutni, a román fiataloknak korántsem. Általánosan elterjedt gyakorlatnak számított, a már említett homogenizációs céllal, hogy a magyar nemzetiségű végzeteket a Kárpátokon kívülre helyezték, a románokat pedig Erdélybe.

A kialakult viszonyok közepette különféle túlélési taktikák jelentek meg. Sokan folyamodtak ahhoz a megoldáshoz, hogy a zárt városnak minősülő lakhelyükhöz viszonylag közeli mukahelyet választottak, és évekig ingáztak abban a reményben, hogy előbb-utóbb sikerül állást találni a városban. Mások az adott körülmények között felértékelődött erdélyi magyar kisvárosok felé tájékozódtak, vállalván, hogy az otthontól és a szülőktől távol próbálják megalapozni egzisztenciájukat. Esetemben mind Kolozsvár – ahol elvileg jó lett volna maradni –, mind Marosvásárhely –, ami lakhelyemnek számított – zárt városnak minősült, így valami egyéb irányban kellett tájékozódni. Az volt a szerencsém, hogy tanulmányi eredményeim alapján az elsők között választhattam, a meghirdetett, választható helyek között pedig szerepelt egy sepsiszentgyörgyi állás is. Feleséggel úgy döntöttünk, hogy ezt választom. Arra számítottunk, hogy a döntő mértékben magyar kisvárosban nagyobb biztonságban érezhetjük magunkat, és remélni lehetett, hogy Pendzsi is nagyobb eséllyel kap majd állást a környéken, miután befejezi a tanulmányait. Érv volt az is, hogy feleségem szülei Sepsiszentgyörgyhöz viszonylag közel, Baróton éltek.

A munkahelyválasztással kapcsolatosan érdekes adalék, hogy valamikor 1982-ben, az utolsó egyetemi évem alatt, de még jóval a záróvizsga előtt Gáll Ernő jelezte, hogy Aradi Jocó Németországba emigrál, távozásával megürül egy állás a *Korunknál*, és megkérdezte, hogy nem volna-e kedvem elfoglalni. Az ajánlat izgalomba hozott, hiszen amennyiben élni kívánok vele, lehetőség nyílik a Kolozsváron való maradásra, a lap ugyanis a párt-szerveknek alárendelt intézménynek számított, amelyre nem voltak érvényesek a zárt városokra vonatkozó előírások. A döntést megnehezítette mindazonáltal, hogy a *Korunkos* állás elfoglalása a mérnöki tanulmányaim érvénytelenítését jelentette volna: a laphoz csak az érettségi alapján alkalmazhattak, a hároméves szakmában eltöltött gyakornokság elmulasztása pedig, mint említettem korábban, a mérnöki diplomám érvénytelenítését vonta volna maga után. Ennek ellenére a feleséggel teljes egyetértésben úgy döntöttünk, hogy élünk a felkínált lehetőséggel. Én a magam részéről arra gondoltam, hogy amennyiben nem fogadom el az ajánlatot, fenntartom a pályaválasztásommal kapcsolatban megkötött rossz kompromisszu-

mot, amelyről már rég kiderült, hogy nem működik. Összeállítottam tehát a szükséges iratcsomót, és jelentkeztem felvételre a *Korunkhoz*. A bukaresti hatóság azonban – azzal, hogy pártszempontból nem vagyok megbízható – elutasította a kérelmemet.

1982 őszén elfoglaltam a kihelyezési procedúra keretében kiválasztott sepsiszentgyörgyi állást, amelyről kiderült, hogy egy brassói számítástechnikai vállalat kihelyezett részlege. A munkahelyem végül is Brassóban volt: gyakorlatilag ide kellett ingáznom Sepsiszentgyörgyről, illetve innen utaztam Udvarhelyre, Csíkszeredába, Fogarasra, Kézdivásárhelyre számítógépeket szervizelni. Azt a hét évet, 1982 és 1989 között, amit itt dolgoztam, pályám tanulságos vargabetűjeként értékelem. Sok érdekes helyszínen megfordultam, többek között a brassói fegyvergyárban, illetve a stratégiai jelentőségű fogarasi vegyikombinátnban, ahonnan azonban fél év elteltével kitiltottak – gondolom, azt követően, hogy megérkezett Brassóba a Kolozsvárról utánam küldött titkosrendőrségi dossziém. A számítóközpontokban, ahol a munkámat végeztem, többnyire jól felkészült, modern szemléletű fiatalokkal érintkeztem, románokkal és magyarokkal egyaránt, akiken jól lehetett érzékelni a rendszerrel való szembefordulás reflexeit. Egészében véve hasznos szociológiai-politológiai tanulmány volt számomra ez a hét év.

A feleségem 1984-ben végzett, 1982–84 között Kolozsvár és Szentgyörgy között utazgatva éltünk távházasságot. Az egyetem elvégzése után, kisebb kitéréssel, ő is Sepsiszentgyörgyre került, egy közeli faluban kapott állást, általános iskolában tanított magyar nyelvet és irodalmat. Sepsiszentgyörgyön születtek a gyermekeink, 1985-ben és 1986-ban.

A Szentgyörgy melletti döntésnek egy további eleme volt, hogy tudni lehetett: a kihelyezési gyakorlat következtében számos, a közügyek iránt érdeklődő fiatal magyar értelmiségi, mérnök, tanár él a városban, akik hozzám hasonló megfontolásokból kerültek oda. Szentgyörgyre érkezvén elkezdtem tájékozódni, hogy mihez lehetne kezdeni a rendelkezésre álló szellemi potenciállal. Példaként lebegett a szemem előtt, hogy Csíkszeredában, ahol Szentgyörgyhez hasonló módon gyűltek össze a fiatal magyar értelmiségiek, évek óta működött a Kommunikációs-Antropológiai Munkacsoport,²⁴ Bíró Zoltán és Gagyi József irányítása alatt. Első nekifutásra, valamikor 1983-ban, létrehoztam egy olvasókört. Összegyűjtöttem 12 embert –

---

24 A Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport (KAM) 1979-ben Csíkszeredában alakult meg. Célja az erdélyi magyarság társadalmi és művelődési jelenségeinek kulturális antropológiai vizsgálata. Indulása időszakában a csoport gyakran publikált a TETT tematikus számaiban. Később önálló köteteket adott ki, a csoport tagjai előadásokat tartottak külföldi egyetemeken.

filozófust, történést, bölcsészt, fizikust, matematikust, vegyészt, mérnököt – és Platón kezdtünk olvasni. Kéthetente találkoztunk, olvastunk, beszélgettünk, megpróbáltunk az értelmiségi létnek formát és tartalmat adni. Érdekes, már-már wittgensteini mélységű emlékem ezzel kapcsolatban, hogy egy alkalommal, amikor Várhelyi Attilaéknál, egykori bolyais osztálytársaméknál gyűltünk össze éppen, a beszélgetés egy részét végighallgatta Attila 3 éves fiacskája, Áron, aki egy idő után, elunva a dolgot, kiment a konyhába az édesanyjához, és azt mondta neki: „A bácsik beszélgetnek, de nem mondanak semmit.”

Az olvasókör tapasztalatain felbátorodva, egy év után elhatároztuk, hogy célirányosabban fogjuk fel tevékenységünket, és tudományelméleti körként határoztuk meg magunkat: tudományelméletet, tudományfilozófiát kezdtünk intenzíven olvasni. Magyarországi barátaink, amikor tudomást szereztek ebbéli szándékunkról, elkezdtek beszerezni a legfontosabb műveket, fénymásolatot készítettek róluk, és becsempészték azokat a meglehetősen szigorúan őrzött országhatáron át. Fölöttébb valószínűtlen történet ez is: a romániai diktatúra legsötétebb éveiben, Erdély egyik legtávolibb zugában 12 fiatal magyar értelmiségi Karl Popper, Thomas Kuhn, Feyerabend, Lakatos, David Bloor, Barry Barnes műveit olvassa, és az Edinborough-i iskolának a tudományos szemléletet alapjaiban felforgató eredményeit tartja napirenden. A fénymásolt munkák egy jelentős részét a British Library és a Széchényi Könyvtár között lebonyolított kölcsön útján szerezték be a barátaink: Sepsiszentgyörgyön Lőrincz József²⁵ ma is több folyóméternyi fénymásolatot őriz, amelyek egy jelentős részén ott díszleg a British Library „Inter-Library Loan” feliratú pecsétje.

A Tudományelméleti Műhely²⁶ 1984-től kezdődően kilépett a nyilvánosság elé. Kiss Jenő, a Megyei Könyvtár felvilágosult szemléletű igazgatója felajánlotta, hogy bevesz bennünket az intézmény éves tevékenységi tervébe, és találkozóinkat a könyvtár egyik helyiségében bonyolíthatjuk le. E felkérést követően három évig úgy működtünk, hogy minden ősszel precízen kidolgozott éves tervet állítottunk össze a kéthetenként megszervezett üléseinkről, a tervet pedig a megyei pártbizottság jóváhagyta. A terv az egyes alkalmakkor sorra kerülő előadások címét, illetve minden téma kapcsán a témát feldolgozó előadó és a két korreferáló nevét tartalmazta. Em-

---

http://erdelyimuzeumfolyoirat.adatbank.transindex.ro/pdf/017Nagy%20Gyorgy_A%20csikszeredai%20Komunikacios%20Antropologia.pdf.

25 Lőrincz D. József (Sepsiszentgyörgy, 1956-) politológus, a BBTE oktatója.

26 Lásd erről bővebben Veress Károly: A tudományelmélet sepsiszentgyörgyi műhelyéről. *Erdélyi Múzeum*, 1999. 1-2. sz., 132-142.

lékeim szerint a három év alatt elenyésző esetben fordult elő, hogy a tervet menetközben módosítani kellett annak okán, hogy valamelyikünk nem tudta teljesíteni a rá kiosztott feladatot. A rendezvényeket rendszeresen meghirdettük a helyi napilapban, ennek ellenére csak elvétve fordult elő, hogy a kör tagjain kívül valaki betévedt volna azokra. Igen komoly munka folyt ez alatt a három év alatt, számomra a Tudományelméleti Műhely keretében végzett tevékenység sokat pótoltt abból, amihez egyetemi képzés formájában nem volt szerencsém.

Noha a műhely tevékenysége a nyilvánosság előtt és – *horribile dictu* – a megyei pártbizottság jóváhagyásával zajlott, egy idő után a disszidencia egy sajátos alakzataként kezdtük magunkat meghatározni: Lőrincz Csaba,²⁷ a társaság egyik meghatározó egyénisége – aki később Magyarországra költözött és a Fidesz berkeiben futott be látványos politikai szakértői pályát – azt fogalmazta meg egy alkalommal, hogy a kommunista ideológia által ellenőrzés alatt tartott világban a tudományfilozófiai diskurzus jelenthet kitörést, a másféle beszédmódnak egy olyan lehetőségét, amelynek fogalmaival lehet olyasmiről értekezni, amit a diktatúra viszonyai között egyébként nem lehetne szóvá tenni.

Fokozatosan tudatosuló disszidens voltunk számlájára írható feltehetően, hogy Lőrincz József közvetítésével, aki egy ideig Bukarestben élt, és ennek folytán voltak fővárosi kötődései, körünk kapcsolatba került román értelmiségiekkel is. Két nagynevű, utóbb disszidensként emlegetett szociológus, Pavel Câmpeanu²⁸ és Alin Teodorescu²⁹ eljöttek hozzánk Bukarestből, részt vettek az éppen sorra kerülő rendezvényünkön, előadást tartottak, és utána két napig intenzív beszélgetés-maratonot folytattak velünk a ország, és azon belül a román-magyar viszony kilátásairól. Ma is megren-

---

27 Lőrincz Csaba (1959–2008) egyetemi oktató. Sepsiszentgyörgyön született és a Limes-kör tagjaként folytatott erdélyi ellenzéki tevékenység után a 80-as évek emigrációs hullámával települt át Magyarországra. A rendszerváltás utáni időszak talán legfontosabb kisebbségpolitikai jogszabálya, a státustörvény kidolgozásának meghatározó személyisége. 1999 és 2002 között volt a Külügyminisztérium államtitkára, 2002 után pedig az Országgyűlés külügyi és határon túli magyarok bizottságának főtanácsadója.

28 Pavel Câmpeanu (1920–2003) szociológus, a bukaresti Politechnikai Intézet, majd a Bukaresti Egyetem Újságírói és Politikatudományi Karainak a tanára. Számos tudományos mű szerzője, ezek közül kettő – *The Sincritic Society* (1980) és a *Sociology of the Stalinist Social Order* 3 kötete (1986, 1988, 1990) – álnéven, az Egyesült Államokban jelent meg.

29 Alin Teodorescu (1951–) szociológus, 2004–2008 között kancelláriaminiszter a román kormányban.

dülve gondolok vissza arra, hogy Câmpeanu úr, aki jól benne járhatott már akkor a hetvenes éveiben, milyen fiatalosan vállalta a meglehetősen mostoha szálláskörülményeket. Ennek a kapcsolatfelvételnek – mai fejjel visszagondolva – igen jelentős szimbolikus üzenete volt, hiszen abban az időben nem volt szokás, hogy egy színmagyar kör román ellenzéki értelmiségiekkel szóba elegyedjen. A bizalmatlanság olyan mély volt mindkét oldalról, a magyarellenes uszítás pedig már olyan mélyen megmérgezte a román közéletet, hogy komoly kockázatokat kellett vállalnia mind magyar, mind román oldalról annak, aki ilyen kapcsolatfelvételeket kezdeményezett. Ugyancsak Lőrincz Jóska érdeme volt, hogy a kör kereste a kapcsolatot a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport tagjaival is, e tekintetben azonban nem jutottunk tovább a mindkét oldalról fenn hangoztatott szándéknál.

A Tudományelméleti Műhely – noha nyomába sem léphetett a csíkszeredai antropológusok körének, amelynek tagjai több éven keresztül folyamatosan tették közzé tanulmányaikat *A Hét*, a *TETT*, valamint *A Hét Évkönyve* oldalain, és később saját kiadványaik is voltak – két alkalommal felhívta magára a szélesebb nyilvánosság figyelmét is. 1987-ben *A Hét* közölt egy összeállítást a kör tagjainak írásaiból,³⁰ 1989-ben pedig, igen nehéz körülmények között, a csodával határos módon jelent meg egy tanulmánykötet a Kriterion Kiadó gondozásában.³¹ A kötet Szilágyi N. Sándor ötlete volt, aki azokban az években Bukarestben élt, és a Kriterion Könyvkiadó szerkesztőjeként dolgozott, ma a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán kognitív nyelvészetet oktat, a terület egyik világhírű hazai képviselője. Ha jól emlékszem, az egyik Limes-találkozón ismerkedtünk össze, ott szerzett tudomást a szentgyörgyi kör létéről, tevékenységéről. Az ő kitartó, türelmes bábáskodásának köszönhető, hogy – a műhely tagjainak egy-egy tanulmánya mellett – Alin Teodorescu és Cătălin Zamfir³² írásait és egy általam írt bevezetőt tartalmazó könyvecske a diktatúra utolsó évében megjelenhetett. Érdekes részlete ennek a történetnek, hogy kevéssel a nyomdába küldés előtt jutott eszébe Szilágyi N. Sándornak, hogy a kötet nem felel meg az akkori idők egyik elmulaszthatatlan kiadói feltételének:

30 *A Hét*, 1987. 45. sz., 8.

31 Salat Levente (szerk.): *Tény és való. Tudományelméleti írások*. Kriterion, Bukarest, 1989.

32 Cătălin Zamfir (1941–) szociológus, szerkesztő, a Bukaresti Egyetem Szociológiai és Szociális munkás karának igazgatója, a Román Akadémia Életminőség Intézetének igazgatója. Kutatási témái közé tartozik a roma népesség társadalmi kirekesztése, gyermekjog, társadalompolitika, döntéshozatali folyamatok.

nem tartalmaz egyetlen Ceaușescu-idézetet sem. A problémát elegáns huszárvágással oldotta meg a szerkesztő, a fülszövegbe lopva be az elmaradhatatlan idézetet.

A disszidencia igazete 1985-ben újra megkísértett: Molnár Gusztávtól meghívást kaptam, hogy vegyek részt a Limes-kör³³ rendezvényein. Molnár Gusztáv Bukarestben élt, maga is a Kriterion szerkesztője volt, a Bretteriskola³⁴ egyik legérdekesebb egyénisége. Többek között a politikai filozófia kérdései foglalkoztatták, az angol polgárháború társadalomtörténeti jelentőségét taglaló kötete³⁵ sokunk meghatározó olvasmánya volt azokban az években. A meghívást, noha nem volt kétséges, mit kockáztatok, gondolkodás nélkül elfogadtam. Fenntartások nélkül egyet tudtam érteni Molnár Gusztáv helyzetértékelésével, amely szerint az erdélyi magyar egzisztencia válságos helyzetbe jutott, elkerülhetlenné vált megpróbálni kiépíteni a szellemi ellenállás valamiféle kereteit.

33 A Limes Kör (1985–1987) a Ceaușescu rendszerével szembeforduló magyar értelmiségi csoportok egyike, amelynek létrejöttét Molnár Gusztáv kezdeményezte. A névválasztást Molnár a következőképpen indokolta: „a határon, a végeken, határhelyzetben vagyunk. Háromszorosan is. Etnikailag a perem-magyarország léthelyzete a miénk, szellemtörténetileg a perem-európaiság, lélektanilag pedig szintén a normális, természetes emberi létezés mód határán, peremén állunk, vegetálunk”. Tagjai voltak még Ágoston Vilmos, Balázs Sándor, Bíró Béla, Bíró Gáspár, Cs. Gyimesi Éva, Fábíán Ernő, Lőrincz Csaba, Salat Levente, Szilágyi N. Sándor, Vekov Károly. Illegális megbeszéléseiket Bukarestben, Brassóban, Kovásznán és Illyefalván tartották. Molnár a Kör megmaradt magnófelvételeit, dokumentumait *Transzcendens remény – A Limes-kör dokumentumai 1985–1989 között* címmel 2004-ben (Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda) szerkesztette köteté. Salat Levente egyik írásában így emlékezett ezekre az időkre: „A Limes indulása és egyetemi tanulmányaim között mindössze 3 év telt el. Engem ezeken a találkozókon főleg az foglalkoztatott, hogy milyen esélyei lehetnek a romániai magyar egzisztenciának. Azok a dolgok, amiket ott hallottam, nem segítettek a 89 utáni világban, sokkal inkább segített viszont az ott megtapasztalt szabadságélmény. A szabadságra való felkészülés iskolája volt számomra.” Forrás: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=977>.

34 Bretter György (Pécs, 1932 – Budapest, 1977) esszéíró, filozófus. 1954-től 1958-ig az *Igazság* szerkesztője Kolozsvárott, majd tanársegéd a Bolyai Tudományegyetem dialektikus és történelmi materializmus tanszékén. 1957-től 1977-ig a Gheorghe Dima Zenekonzervatórium adjunktusa. Néhány évig a Babeș-Bolyai Egyetemen filozófiatörténeti szemináriumokat vezetett. Tanítványai – Ágoston Vilmos, Huszár Vilmos, Molnár Gusztáv, Szilágyi N. Sándor és Tamás Gáspár Miklós – az 1974-ben közreadott, Bretter György által szerkesztett, *Szövegek és körülmények* (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest) c. gyűjteményes kötetel léptek a nyilvánosság elé.

35 Molnár Gusztáv: *Ó, Anglia, Anglia... Esszé az angol forradalomról*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984.

A kör különböző helyszíneken – Bukarestben, Brassóban, Illyefalván és Kovásznán – megrendezett találkozók formájában fejtette ki a tevékenységét: egy-egy találkozó keretében a kör tagjai közül valaki nagyobb lélegzetű előadást tartott, rendszerint egy többé-kevésbé végleges kézirat alapján, amit hosszú, hangszalagra rögzített beszélgetés követett. A felvett beszélgetések anyagát Molnár Gusztáv lejegyezte, a találkozó-sorozat anyagából pedig súlyos dokumentum-gyűjteményt tervezett összeállítani, feltehetően azal a céllal, hogy az anyagot kijuttassa Magyarországra. Számomra különösképpen Bíró Gáspár³⁶ Brassóban megtartott jogelméleti, jogfilozófiai előadása, a Cs. Gyimesi Éva³⁷ *Gyöngy és homok* c. kéziratának ürügyén tartott bukaresti előadás és az azt követő beszélgetés, illetve Fábíán Ernő nemzeti radikalizmusról tartott kovásznai értekezése maradt emlékezetes. Maradandó élményt jelentett továbbá a kör néhány tagjának – ha jól emlékszem, Molnár Gusztáv, Bíró Béla³⁸ és jómagam – maroscsúcsi látogatása, amelynek keretében a Visky András barátom édesapja, Visky Ferenc³⁹ személye köré szerveződő református ellenállói kör tagjaival vettük fel a kapcsolatot. Abból fakadóan, hogy Maroscsúcs, ahol Visky Ferenc egyik fia, Visky Péter szolgált református lelkészként, nehezen megközelíthető település, ez a kiszállás feledhetetlenül kalandosra sikeredett: vaksötétben hosszsan gyalogoltunk a kukoricatáblák között.

A Limes-kör működésének 1987 februárjában a Molnár Gusztáv bukaresti lakásán tartott házkutatás vetett véget. Az ott lévő anyagokat – hangszalagokat, kéziratokat, lejegyzett beszélgetéseket – mind elvitték, Gusztit hosszán kihallgatták. Aztán egy viszonylag gyors eljárást követően kiutasították az országból, rövid idő leforgása alatt Budapestre távozott. A fejlemények láttán többünknek a fejében megfordult akkor a gondolat, hogy Gusztit

36 Bíró Gáspár (Tinka, 1958-) jogász, politológus, az ELTE ÁJK Nemzetközi Kapcsolatok egyetemi tanára. Erdélyből telepedett Magyarországra.

37 Cs. Gyimesi Éva (Kolozsvár, 1945 – Kolozsvár, 2011) magyar nyelvész, irodalomtörténész professzor, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Irodalomtudományi Tanszékének volt tanszékvezetője, Pulitzer-díjas publicista.

38 Bíró Béla (Barót, 1947-) újságíró, tanár, 1971 és 1988 között a sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör* című napilap újságírója, 1988-tól 1990-ig a sepsiszentgyörgyi gépgyár műszaki fordítója, 1990 és 1996 között a *Brassói Lapok* kulturális rovatának vezetője, 1996-tól 2001-ig a Bukaresti Egyetem Hungarológia tanszékének adjunktusa, 2002 óta a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem docente.

39 Visky Ferenc (Egri, 1918 – Hegyközpályi, 2005) erdélyi református lelkész. Debrecenben végezte el a református teológiát. 1956-ban az állami rend megdöntésére irányuló szervezkedés vádjával perbe fogták, és 22 évi kényszermunkára, valamint 10 évi polgári jogvesztésre ítélték. 1964-ben szabadult.

részéről nem volt más ez az egész Limes-történet, mint egy okos kalkuláció: pontosan felmérte, hogy a kiutasításnál többet nem kockáztat, és arra számított, hogy a Kör létrehozása és működtetése révén felhalmozott szellemi tőkét majd Magyarországon lehet kamatoztatni. Noha bizonyos értelemben valóban ez történt, mai eszemmel nem vagyok benne biztos, hogy egy ilyen kalkulációnak lehetett bármi valóságalapja.

A lebukást követően a Sepsiszentgyörgyön élő Bíró Bélával és a kovásznai Fábíán Ernővel tartottuk a kapcsolatot. A kör többi tagjáról nem jutottak el hozzánk információk, nem tudtuk, mi történik Kolozsvárott és Bukarestben, vártuk, hogy mikor kerül ránk a sor. Érdekes módon, egyikünknel sem tartottak hivatalos házkutatást. Én a magam részéről ezt annak a számlájára írtam, hogy évek óta, hosszabb-rövidebb távolléteinket kihasználva rendszeresen bejárt a lakásunkba a titkosrendőrség. Arra gondoltam: pontosan tudják, hogy nincs nálunk semmi olyan, ami a politikai kompromittálás céljára felhasználható lenne. A folyamatos „házkutatás” tényével érdekes módon tanultunk meg együttélni. Időnként demonstratív, máskor diszkrétebb nyomai maradtak – mi arra véltük az egészet, hogy a lélektani nyomásgyakorlás céljával folyamodnak ehhez az eszközhöz. A legnehezebben azt viseltük, amikor a konyhában kínos rendben őrzött teásdobozainkat találtuk felforgatva, vagy az élelmiszereink között voltak egyértelmű nyomai az idegenkezűségnek. Egy idő után, amikor valamilyen ok miatt biztosak akartunk lenni abban, hogy bentjártak-e vagy sem, kisebb csapdákat állítottunk, amelyek az esetek többségében egyértelműen bizonyították, hogy nem képzelődünk.

A leglátványosabb bizonyítékát a látogatásoknak végül maguk a szervek szolgáltatták. Egy alkalommal, amikor nyaralni mentünk a családdal, a tömbházban a velünk szemben lakó szomszédra bíztuk a lakást, kérvén, hogy öntözzék nagy becsben tartott szobanövényeinket. A nyaralás közepén felhívtuk a szomszédot, hogy rendben van-e minden odahaza. A szomszédasszony, kedves moldvai csángó menyecske egyébként, jó hangulatban mondta, hogy minden a legnagyobb rendben, itt vannak a rokonaitok a lakásban. Nem értettük. Kiderült, hogy valami kulturális rendezvény volt azokban a napokban a városban, és a szomszédok, akik három vagy négy férfit láttak bemenni hozzánk nagy csomagokkal, nem tudták másra vélni a dolgot, mint hogy a rendezvényre érkezett rokonokat szállásoltunk el az ő tudtuk nélkül, valami módon eljuttatva hozzájuk a lakás kulcsait. Az is kiderült a telefonbeszélgetésből, hogy a „rokonok” több napja bent vannak a lakásban, hallani lehet a jövés-menést. Nagyon megijedtünk: nem értettük, milyen cél húzódnak meg egy ilyen demonstratív behatolás mögött. Az

egyik – egyszerűbb – lehetőség az volt, hogy korszerűbb lehallgató-megfigyelő berendezéseket helyeztek el, aminek a jelenlétével egyébként mi már korábban is számoltunk. A rosszabb változat szerint most következett volna az, amit az üldözési mániás forgatókönyvek alapján ismerni véltünk: valamilyen kompromittáló tárgyat – valutát vagy fegyvert – helyeznek el a lakásban, amikor az ember hazamegy, lecsapnak rá, megtalálják a tárgyat, és indulhat az eljárás. Ezt a változatot az tette ellenben valószínűtlenné, hogy amennyiben csupán ennyiről van szó, nem lett volna indokolt több méretes csomagot felcipelni a negyedik emeletre.

Riadt tanácsalanságunkban felhívtuk egy váradai jogász ismerősünket, akit a disszidenskedés valamilyen, emlékeimben pontosan nem rögzült alkalmakkor ismertünk meg, és aki felajánlotta a segítségét hasonló, szorult helyzetekben. Azt a tanácsot kaptuk tőle, hogy írjunk, onnan, ahol éppen tartózkodunk, egy feljelentést a rendőrségnek, amiben értesítjük őket, hogy a távollétünkben, a szomszédainktól származó információink szerint idegenek hatoltak be a lakásba, és kérjük az ügy kivizsgálását. Javasolta továbbá, hogy a feljelentést az otthoni címünkkel kitöltött térítvevényvel postázzuk. Ennek megfelelően jártunk el, hazaértünkkor tanúk jelenlétében nyitottunk ajtót, és hatoltunk be a lakásba, akik egy ideig velünk maradtak, várva az esetleges látogatást. Amire azonban nem került sor sem akkor, sem később. A feljelentés kézhezvételét igazoló térítvevény pedig egy idő után rendben megérkezett, ma is őrzöm.

A lakásunkban távolléteink alatt tett látogatások mellett a szervek ránk irányuló figyelmének további jeleit is tapasztaltuk. Amikor látogatónk érkezett – különösen, ha külföldi –, a tömbház előtt parkoló autóból figyeltek bennünket, egy alkalommal pedig, amikor a Kovásznán nyaraló Gáll Ernőt és feleségét mentünk meglátogatni, nagyon feltűnően, közletről, feltehetően a megfélemlítés szándékával követték, menet is, jövet is a Trabantunkat. A Limes-kör egyik bukaresti találkozóját követően Bíró Bélával együtt vonatoztunk hazafele, a magyar nagykövetségen tett rövid látogatást követően, ahol újságokkal, folyóiratokkal láttak el bennünket, amikor arra lettünk figyelmesek, hogy egy úr feltűnően szemmel tart. Kisebb diverziókhoz folyamodva egy soron következő állomás előtt szétváltunk, kiderült azonban, hogy emberünket a folyóiratok érdeklik, nem tágitott az elől a fülke elől, amelynek csomagtartóján azokat elhelyeztük. Szentgyörgyre érkezvén az úr velünk együtt leszállt, és amikor látta, hogy egy bennünket váró autóval próbálunk kereket oldani, közbelépett, bemutatkozott, és mindhármunkat igazoltatott, adatainkat pontosan feljegyezve egy füzetkébe. Emlékszem, hogy amikor a távolodó autóból visszanéztem, láttam amint az éjszaka közepén

tanácstalanul ácsorog a közben kiürült sepsiszentgyörgyi vasútállomás előtti téren, és a korábbi ijedtségemet elnyomó sajnálat vett erőt rajtam, arra gondolván, hogy milyen életük lehet ezeknek is.

A három-négy esztendőn át gyűlő hasonló tapasztalatoknak végül az lett a vége, hogy levontunk egy igen súlyos konzekvenciát a helyzetünkkel kapcsolatban: azt mondtuk, hogy nincs már maradásunk ebben az országban. A távozás elképzelhető változata az volt, hogy elindulunk mi is azon az úton, amely azokban az években több tízezernyi erdélyi magyar család elviharosítottan érzett helyzetéből kivezetett Magyarországra.

Ma már számottevő irodalma van a kommunizmus romániai következményeinek, azon belül annak a kérdésnek, hogy a Ceaușescu rezsim miként „árusította ki” előbb a zsidókat, majd a szászokat és svábokat, szó szerint fejpénzt kérve azért, hogy ingó és ingatlan tulajdonaikat hátrahagyva elhagyhassák az országot. Románia hatalmas lépéseket tett ezzel a nemzetállami eszme megvalósulása felé – egészen más viszonyok uralkodnának ma Romániában mind a nemzetpolitika, mind a kisebbségpolitika terén, ha ezekre a kiárúsításokra nem kerül sor. A magyarok esetében nem jött létre ugyan hasonló államközi megállapodás, de a nyolcvanas években ebben a tekintetben is beindult egy hasonló konzekvenciákat eredményező folyamat: családegyesítés ürügyén kérni lehetett a Magyarországra való áttelepedést. Ehhez be kellett szerezni valamilyen bizonylatot az anyaországból, amely szerint rokonunk él ott. Hogy ki a rokon, azt nem nagyon firtatták. Gyakorlatilag egy befogadási nyilatkozatot kellett beszerezni egy „rokon”-nak nyilvánított személytől, aki vállalta, hogy hajlandó a lakhatási és az ellátási feltételeket biztosítani.

Noha nem volt könnyű arra az elhatározásra jutni, hogy számunkra sincs más megoldás, mint a kitelepedés, súlyos érvek szóltak mellette. Akkor már két kisgyermekünk volt, akiknek a biztonságát és jövőjét illetően egyáltalán nem voltunk nyugodtak. A lakásunkba való bejárások egyre hisztérikusabbá tettek bennünket: soha nem lehettünk biztosak, hogy az élelmiszerek, amiket megeszünk, nem mérgeztettek-e. A szervek ránk irányuló figyelme olyan logikátlanul volt eltúlzott és kitartó, hogy egy idő után elkezdtünk arra gondolni, hogy esetünkben ez lehet a választott módszer.

1987-ben beszereztük a szükséges papírokat – egy kedves veszprémi ismerősünk küldött – fogadott „rokonként” – befogadót, egy budapesti barátunk pedig álláslehetőségek után nézett, és szűkös lakótelepi lakásában készült bennünket átmenetileg elszállásolni –, majd beadtuk a kérelmünket. Arra számítottunk, hogyha megtesszük ezt a lépést, akkor Molnár Gusztávhoz hasonlóan fognak velünk is eljárni, és nagyon hamar szabadulni próbál-

nak tölünk. Lőrincz Csaba és Bíró Gáspár, korábbi Limes-tagok, már a lebukás előtt eltávoztak az országból, ennek alapján is arra gondoltunk, hogy távozásunknak nem lesz akadálya. Nem ez történt.

A kor logikája szerint a feleségemet, aki addig tanított, kirúgták a tanügyből. Egy gyárban helyezkedett el műszaki fordítónak. Vártunk. Eltelt egy év, másfél, és nem történt semmi. Akkor én elkezdtem gondolkodni, és egy alkalommal az fordult meg a paranoiás agyamban, hogy minket túszként tartanak itt, arra számítván, hogy valamikor még szükség lehet ránk. Ezt a változatot az tette valószínűvé, hogy a nyolcvanas évek vége felé, amikor Romániát kezdték nemzetközi fórumokon támadások érni a magyarsággal szemben alkalmazott politikája – a falurombolások stb. – miatt, Ceaușescu frazeológiája kiegészült egy új elemmel: nevezetesen, hogy az országban vannak horthysta, irredenta csoportosulások, és ezeknek a léte indokolja a kisebbségellenes lépéseket. Arra lehetett számítani, ha olyan helyzet van, hogy bizonyítani kell az országban tevékenykedő horthysta csoportosulások létét, akkor mi, az egykori Limes-tagok, elég látványos példa vagyunk ahhoz, hogy adott esetben előszedjenek bennünket, és azt bizonyítsanak velünk, amit akarnak.

Végül 1989 novemberében kaptuk meg az értesítést, hogy jóváhagyták a kérelmünket. Meglehetősen lehangoltan kezdtük el felszámolni az egzisztenciánkat, felmondani a munkahelyünket. Egyáltalán nem voltunk boldogok a távozás megnyílt lehetősége láttán: nem voltak illúzióink, hogy odaát mi vár ránk. A gyerekeink itthon egy rendkívül szerető, meleg családi környezetbe voltak beágyazva. Anyósomék közel éltek hozzánk, sógoromék ugyanabban a városban laktak picivel idősebb gyerekeikkel. Szoros családi kötelékben éltek, és nyílt, kommunikatív, boldog gyerekek voltak. Elképeztük, hogy mi vár ránk odaát, ahol a megélhetés azt fogja követelni tőlünk, hogy reggeltől estig dolgozzunk: be kell majd tenni őket egy napközibe, ahol nem lesznek ismerős, szerető arcok, meleg tekintetek a környezetükben. Látván korábbi elriasztó és taszító példáit annak, hogy mi történik, amikor Erdélyből Magyarországra távozik valaki, és ott a kisebbségi ügy iránti elkötelezettségből, „megélhetési magyarként” akar boldogulni, megaláztatások sorát kényszerülven elviselni, feleségemmel egyetértésben arra az elhatározásra jutottam, hogy mi nem ezt az utat fogjuk járni, hanem mérnökként fogok megpróbálni új egzisztenciát teremteni. Pont azt kell felvállalnom ezzel, amitől itthon szabadulni próbáltam. Mindent összevetve: nagyon sötét perspektívának látszott a távozás.

El voltunk veszve a csomagolásban. Aztán eljött a december, amikor minden a feje tetejére állt, megfordult a világ. Amikor 22-én eldőlt, hogy

viSSzafoRdíthatatlanok a dolgok Romániában, a feleséggel egymásra néztünk, hogy akkor most mit kell csinálni. Egy fél pillanatig volt kérdés a kérdés, mert mindkettőnk számára világos volt, hogy a helyzet egyértelmű: nem kell semmit csinálni. Itt kell maradni. Hiszen végre következhet az, amit végig reméltünk titokban, hogy egyszer majd megadatik nekünk. Az élet egy fél pillanat alatt levette a napirendről a távozás tervét. Itthon maradtunk.

„Az erdélyi magyar politizálásnak kiemelten hangsúlyos eleme kell, hogy legyen a román többséget megcélzó politika”

Politikai kitérő az RMDSZ felé a forradalom győzelme után

1989 utolsó napjaiban elkezdődött az erdélyi magyar politikai élet megszerveződése. Az RMDSZ szinte egy időben jött létre Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Szentgyörgyön, Csíkszeredában, Bukarestben. Mai fejjel elgondolva szinte csodának tekinthető, hogy ezek a helyi önszerveződések többnyire egymástól függetlenül megjelentek, és nagyon rövid idő alatt összefoghatóvá lettek egy nagy, reprezentatív és a politikában országos tényezőnek számító etnikai politikai szervezetben. Az alakulás néhány fontosabb rendezvényén én is jelen voltam. 1990. január 7-én részt vettem az RMDSZ első országos, tájékoztató jellegű kolozsvári tanácskozásán, amelyen Domokos Géza tartott beszámolót az addig történekről, majd többek között Sütő András, Kányádi Sándor, Kincses Előd, Markó Béla, Cs. Gyimesi Éva, Balogh Edgár szóltak hozzá, nagyon különböző véleményeket fogalmazván meg arról, hogy milyen prioritásokra kellene összpontosítania a szervezetnek. Jelen voltam az RMDSZ első országos, január 13-án Marosvásárhelyen megrendezett küldöttgyűlésén is. A tanácskozás legfontosabb mozzanata az volt, hogy Horváth Andor, a forradalom utáni első kormány kultúrminiszter-helyettese felolvasta az RMDSZ szándéknyilatkozatát, amely az RMDSZ céljainak első koherens megfogalmazását tartalmazta. A tanácskozáson felszólalt Pálfalvi Attila oktatási miniszter-helyettes is, az ő személyisége és beszéde is mélyen megérintett. Február 24-25-én Sepsiszentgyörgyön szervezték meg a második országos küldöttgyűlést, amelynek keretében megbízást kaptam a programszövegező bizottság irányítására. Tökés Lászlót ezen a rendezvényen hallottam először tömeghez szólni egy kisebb sportpályán megtartott istentisztelet keretében: az akkori nagyon pozitív imidzsével és átütő karizmájával nagy hatást tett rám. Beszéde hallatán elkezdtem érdeklődni, hogy kik a tanácsadói, kikkel dolgozik együtt – csodálkozva könyveltem el a választ, hogy senkivel.

A programszövegező bizottság munkája a következő napokban Kolozsvárott folytatódott. Müller Ádám Jókai utcai lakásán ültünk össze megbeszélni a főbb irányvonalakat, a munkának ebben a szakaszában Balázs Sándor, Béres András, Pillich László, Egyed Péter és Ungvári Imre vettek részt. A munkát több érdekes háttéranyag segítette, többek között egyes területi, illetve körzeti RMDSZ szervezetek írásban elküldött javaslatai és a szentgyörgyi küldöttgyűlés keretében elhangzott felszólalások lényegét rögzítő jegyzőkönyv. Értékes segítséget kaptam továbbá magyarországi barátainktól, Lőrincz Csabától és Bárdi Nándortól, akik fontos tanácsokkal és különféle anyagokkal láttak el. Az RMDSZ programjának első, kézírásos változatát ma is őrzöm. A dokumentum az RMDSZ-füzetek 1. számában került a nyilvánosság elé, és talán a kelleténél hosszabb ideig volt a szervezet programjának az alapszövege.

1990 januárja és februárja két nagyon fontos hónap volt, amikor rengeteg illúzióval és nagy tenni akarással fogtunk neki egy új világ felépítésének. Volt bennünk egy hatalmas adag eufória, hogy túléljük a diktatúrát, és a legoptimistább várakozásokat is felülmúlóan nyílt ki a világ. Elkeseredett diktatúrabeli álmainkban gondoltunk arra, hogy valamiféle peresztrojka-szerű elmozdulásra előbb-utóbb Romániában is sor kerülhet, de az, hogy megbukik a kommunizmus és egycsapásra többpártrendszer jön létre, minden várakozást fölülmúlt. Rendkívül boldogok voltunk. Az erdélyi magyarságból előtörő vitalitás és politikai aktivizmus pedig – az úton-útfélen meg tapasztalható felkészületlenség és amatőrizmus ellenére is – bizalommal töltött el.

Egy idő után azonban az RMDSZ és a magam útjai szétváltak. Az erdélyi magyar kisebbségpolitikában szerzett rövid, de intenzív tapasztalatom alapján nagyon korán felismertem azt, ami a mai napig meghatározza a gondolkodásomat: úgy gondoltam, hogyha mindazt, amit az RMDSZ célként megfogalmaz, és amit a programban leírtunk, komolyan gondoljuk és meg is kívánjuk valósítani Romániában, akkor az erdélyi magyar politizálásnak kiemelten hangsúlyos eleme kell, hogy legyen a román többséget megcélzó politika. Igen elevenen érzékeltem ugyanis, hogy a társadalom legaktívabb része, a fiatalok, akiket a forradalom generációjának tekintettek akkor, a román nemzeti kommunizmus legagresszívebb korszakában szocializálódtak, és a magyarellenesség világszemléletüknek egy rendkívül fontos eleme volt. Mindenkinek, akivel akkor kapcsolatba kerültem, elmondtam, hogy nem tudom elképzelni, hogy az erdélyi magyarság sikeres lehet mindabban, amit el kíván érni a román államhoz fűződő viszonyát illetően, ha nem kezd el rendkívül türelmes, kitartó munkát, megpróbálván elfogadtatni

a többséggel, hogy amit a magyarok akarnak, az nem a románok ellen van, és a magyar követelések teljesítésével a románok semmit nem veszítenek. Ennek az elgondolásnak néhány konkrét vonatkozását is megfogalmaztam: halaszthatatlannak gondoltam például elkezdni egy román nyelvű közlöny létrehozását, amely nagy körültekintéssel és szakszerűséggel megfogalmazott híreket közvetítene folyamatosan a többség felé.

Csalódással kellett elkönyvelnem, hogy minden irányban, amerre ezzel a javaslattal elindultam, zárt ajtókra találtam. Nagyon egyértelműen és következetesen mindenki azt mondta, hogy ez az egész egy nagy marhaság: vége van annak, amikor a románok elvárásai szerint kellett élni, mostantól már magunk között vagyunk, és végezhetjük a magunk dolgát. És különben is, az ilyesmire nincs pénz. Annyi minden egyébre van szüksége az erdélyi magyarságnak, hogy erre a célra nem lehet erőforrásokat fecsérelni.

1990. március 20-án sor került Budapesten egy magyar-román értelmi-ségi találkozóra, amelyre én is kiutaztam. 1982 nyarán jártam utoljára külföldön, a feleségemmel hátizsákos körutat tettünk akkor Magyarországon, Csehszlovákiában, Kelet-Németországban és Lengyelországban, azt követően kiutazási kérelmeinket a hatóságok mindahányszor elutasították. Óriási élmény volt viszontlátni a közben felszabadult magyar fővárost. Budapesten ért bennünket a marosvásárhelyi események döbbenetes híre.⁴⁰ Teljesen egyértelművé vált számomra, hogy amitől tartottam, máris bekövetkezett. A román nemzetpolitika egyszerűen megriadt attól, hogy milyen erővel kezdte megszervezni magát az erdélyi magyarság. A Ceaușescu-rezsim bukása óta eltelt szűk három hónap, az, ahogy létrejött az RMDSZ, ahogy mobilizálta az embereket az erdélyi magyar politika óriási potenciálját mutatta meg. Ezek a fejlemények bizonyos értelemben logikus riadtságot keltek a román politika akkori intézőiben, akik megtalálták a módját, hogy egy megfelelő intő jellel véget vessenek a túlzott bizakodásnak. A vásárhelyi események – mindazzal, ami a háttérükben meghúzódott – világosan megmutatták, hogy román részről egy rendkívül koncepciós, komoly tömegbázissal rendelkező ellenállással kell számolni, ami a magyar kisebbségpolitikai célkitűzések valóra váltásának az esélyeit illeti. Másrészről azt kellett

---

40 Az akkor még magyar többségű (52%) Marosvásárhelyen a magyarság az anyanyelvű oktatás mellett tüntetett. A Vatra Românească nevű román sovinszta szervezet a román kormányerők támogatásával, valamint a város környéki románok segítségével feldúlta a városközpontot, és a békésen tüntető magyarokra támadt. A több napig tartó zavargásoknak március 21-én a román hadsereg vetett véget. A zavargások alatt három magyar és két román halt meg, 278-an sebesültek meg. Az összecsapásokért csak magyarokat és cigány nemzetiségűeket ítélték el.

érezkelnem, hogy az erdélyi magyar kisebbségpolitika következetesen elzárkózik minden olyan kezdeményezés elől, amely a román nyilvánosságot próbálja megszólítani, és az erdélyi magyar törekvések megalapozottságának az elfogadtatására irányul. Ez engem annyira megrendített, hogy akkor azt mondtam: nem tudok szerepet vállalni egy olyan politikai szerveződésben, amely ezt a kardinális kérdést nem kezeli kiemelt prioritásként.

**„hiábavaló volt az alapítói szándék egymás kölcsönös elfogadtatására”
A *Korunk* és a Soros Alapítvány közös időszaka 1990 és 1995 között**

1989. december utolsó napjainak valamelyikén felhívott engem Kántor Lajos, a *Korunk* folyóirat új főszerkesztője. Az 1980-as évek második felében Kántor Lajos egyike volt azoknak, akik a *Korunk* szerkesztőségében az ellenállást képviselték a Román Kommunista Párttal együttműködő akkori vezetőséggel szemben. A forradalom győzelme után rögtön átvette a lap vezetését, és elkezdte építeni az új csapatot. Ennek a folyamatnak az egyik mozzanataként kérdezett meg, hogy nem volna-e kedvem a *Korunk* munkatársa lenni.

1989 decemberére mi már javarészt felszámoltuk az egzisztenciákat Sepsiszentgyörgyön, a forradalom a Magyarországra való kitelepedés előkészületeinek meglehetősen előrehaladott szakaszában ért bennünket. Világos volt, hogy az új helyzetben, a rendszerváltást követően nyílt lehetőségek szempontjából Kolozsvár fontos hely lesz. A felkérés érdekes folytatása volt továbbá annak a történetnek, amely 1982-ben kis híján a *Korunk* belső munkatársává tett engem. Gondolkodás nélkül azt mondtam Kántor Lajosnak, hogy örömmel elfogadom az ajánlatot. Elhagytuk tehát a várost, csak nem Budapest, hanem Kolozsvár irányában. 1990. március 1-jén új életet kezdtünk Kolozsváron, én a *Korunk* folyóirat szerkesztőjeként, a feleségem pedig a Kolozsvári Állami Magyar színház irodalmi titkáraként.

Kevesebb, mint egy év elteltével Kántor Lajos főszerkesztő-helyettesi pozícióba léptetett elő, 1995-ben bekövetkezett távozásomig ebben a beosztásban dolgoztam a lapnál. Nagyon komolyan vettem a *Korunkot*, mert azt reméltem, hogy fóruma lehet annak a szellemiségnek, amit én a kisebbségpolitikában képviselni szerettem volna.

Az első években nagyon jól éreztem magam a lap szellemi közegében. Jelentős mennyiségű felgyűlt, korábban közölhetetlen anyag állt rendelkezésünkre 1989 előtről, és korlátozások nélkül teremthettünk végre kapcsolatot jeles személyiségekkel Magyarországról és bárhonnán a világból, akik az esetek többségében készséggel vállalták, hogy írásokat küldjenek a tekintélyes hagyományokkal rendelkező erdélyi folyóiratnak. A szerkesztőségen be-

lül kedvem szerint dőlt el az azzal kapcsolatos vita is, hogy a lap harmadik folyama⁴¹ melyik korábbi korszak szellemi örökösének tekinti magát: az 1926-os alapítás Dienes László-i szellemiségének és az 1970-es évek második felében uralkodó, Gáll Ernő által sugallt kisebbségtudományi orientációnak az ötvözése megfelelő válasznak tűnt számomra erre a dilemmára, az akkori viszonyok között legalábbis. Kántor Lajos jelentős fiatalítást vitt véghez a szerkesztőségben, egy idő után régi barátom, Visky András és Kereskényi Sándor⁴² is odakerültek a laphoz, kiválóan elvoltunk egymás szakmai társaságában. Rendkívül intenzív évek voltak ezek. Úgy éreztük, miénk a világ: bármit csinálhattunk, amit jónak tartottunk. Munkánkat, kezdeményezésünket az a meggyőződés hatotta át, hogy az Erdélybe szakadt magyar nemzet rész történetében egy új fejezet szellemi megalapozását végezzük.

Valamikor 1990 januárjában felkérést kaptam a Soros Alapítvány kolozsvári irodájának megszervezésére és irányítására. Alin Teodorescu, az 1989 előtti disszidenskedés során megismert bukaresti barátom keresett meg azzal, hogy járt nála egy Soros György nevű amerikai milliomos – tegyük itt hozzá, hogy az akkori román nyilvánosságban Soros György neve még teljesen ismeretlen volt –, aki egy alapítvány létrehozásával bízta meg őt, és megkérte, hogy keressen magának egy magyar partnert, aki az alapítvány kolozsvári fiókját igazgatná. Számomra a Soros Alapítvány 1989 előtti magyarországi tevékenysége, a rendszerváltás előkészítésében játszott szerepe természetesen nem volt ismeretlen. Közöltem Alin Teodorescuvál, hogy én már elvállaltam a *Korunk* szerkesztőségében felkínált munkalehetőséget, és miután kiderült, hogy sem neki, sem Kántor Lajosnak nincs kifogása a kettős elköteleződés ellen, elvállaltam az ajánlatot.

1990 februárjában Bukarestbe érkezett Soros György és Vásárhelyi Miklós. Nekem erre az alkalomra le kellett utaznom Bukarestbe, ott mutatott be nekik Alin Teodorescu, majd a vendégekkel együtt Kolozsvárra repültünk, ahol Soros meg kívánt ismerkedni az általam javasolt kuratórium tagjaival. A kuratóriumot én válogattam össze a kolozsvári szellemi életben járatosabb kapcsolataim segítségével – különösen Müller Ádám volt nagy segítségemre a feladat teljesítésében. Kétféle egyensúly kialakítására töre-

---

41 A lapot 1926-ban alapította Dienes László, első folyama 1926 februárja és 1940 szeptembere között jelent meg. A második folyam 1957 februárjától 1989 decemberéig tartott, a lap szerkesztősége 1990 januárjától számítja a jelenlegi, harmadik folyamot.

42 Kereskényi Sándor (1951-) tanár, lapszerkesztő. 1991-1995 között a *Korunk* c. havilap filozófiai-politológiai rovatának vezetője. Jelenleg az *Erdélyi Napló* c. hetilap főmunkatársa. Forrás: <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=szerzo&betu=k>.

kedtünk: egyrészt a magyar és a román nemzetiségű személyek aránya, másrészt a társadalomtudományok és a természettudományok képviselőinek az aránya tekintetében próbáltunk minél kiegyensúlyozottabb kuratóriumot létrehozni. A feladat nem volt egyszerű, több neves román értelmiségi ugyanis nem szívesen adta a nevét.

Soros Györgynek nem tetszett a kuratórium általam javasolt összetétele. Túl merevnek, túl öregnek, túl akadémikusnak találta őket. Meglátása szerint a változás iránti igénynek sajnálatosan kevés jele volt felfedezhető a régi világban szocializálódott, nagy tekintélyű személyiségeken. Fiatal, dinamikusabb embereket szeretett volna látni abban a testületben, amely dönteni fog arról, hogy milyen célokra költjük el az általa felajánlott pénzeket. Magyarázkodásom, miszerint a kuratórium egyik legfontosabb feladata az lesz, hogy tekintélyével elfogadtassa a magyarellenességgel mélyen átítatott, és erre visszavezethetően fölöttébb gyanakvó román közvéleménnyel az alapítvány létét és céljait, szemmel láthatóan nem tűnt számára meggyőzőnek, ám ennek ellenére rábólintott a javasolt kuratóriumra, és a Soros Alapítvány kolozsvári fiókja elkezdhette a munkát.

A Vásárhelyi Miklóssal való találkozás maradandó élmény volt számomra, később személyes barátság alakult ki ebből. Többször járt Erdélyben, Székelyföld néhány, számomra fölöttébb kedves zugába kalauzolhattam el őt és feleségét. Különösképpen hálás voltam neki, ugyanis nagy empátiával próbálta megérteni a helyzetünket. Az én feladatom a Soros Alapítvány kolozsvári fiókjának az élén többek között azért volt rendkívül nehéz, mert nagy nyomás nehezedett ránk a magyarországi alapítvány akkori vezetőinek a részéről. Ők úgy képzelték el, hogy a kolozsvári fióknak egy erdélyi magyar alapítványnak kell lennie, és kizárólag magyar célokra kell adni a pénzeket. Többen úgy gondolták például közülük, hogy a Tökés László által képviselt politikai irányvonalat kell pénzelnünk. Ezenközben a jogi személyiséggel nem rendelkező kolozsvári fiók a Bukarestben bejegyzett alapítványnak volt alárendelve, annak döntéseitől függött, a bukaresti kuratórium tagjai pedig, akiket a kolozsvárihoz hasonló módon Soros György személyesen erősített meg tisztségükben, hallani sem akartak semmi függetlenségről. E között a két erőter között kellett egyensúlyozni tehát, arra törekedni, hogy a kolozsvári fiók számára minél szélesebb körű döntéshozói függetlenséget sikerüljön kivívnunk.

Helyzetünket tovább nehezítette, hogy a román nyilvánosság a Soros név hallatára fölöttébb hisztérikusan reagált. Az terjedt el róla rendkívül gyorsan a román közvéleményben, hogy egy románellenes, irredenta alapítványt hozott létre, amely a magyar érdekek kizárólagos kiszolgálására tö-

rekszik. Erre visszavezethetően az első két évben az volt a legnagyobb kihívás, hogy találjunk egyáltalán olyan román embereket, akik hajlandók voltak pénzt elfogadni a Soros Alapítványtól. Azt lehetett úton-útfélen olvasni a román újságokban, hogy azok, akiket az alapítvány szponzorál, a magyar irredentizmus ügynökeivé lesznek, és a megfelelő pillanatban ellenszolgáltatásokra fogják kötelezni őket. A dolog addig fajult, hogy 1992-ben a parlamentben interpelláció hangzott el, amelyben az egyik nacionalista párt egy képviselője az alapítvány betiltását követelte, a román nemzeti érdekre való tekintettel. Noha a Bukarestben tevékenykedő kollégák helyzete nem volt ennyire bonyolult, érthető, hogy a kolozsvári viszonyok és fejlemények az ő munkájukra nézve is komoly következményeket eredményeztek – a parlamenti interpelláció egyértelműen ilyen volt.

A magyarországi kollégáknak pedig, akik a segítség őszinte szándékával, ám a romániai viszonyok nem eléggé alapos ismeretében próbáltak segíteni nekünk, és árgus szemekkel figyelték minden döntésünket, azt kellett mindközben magyarázni, hogy a kialakult helyzetben az elsődleges cél az, hogy a román társadalomban felhalmozzunk egy bizalmi tőkét: próbáljunk meggyőzni minél több becsületes román embert arról, hogy itt nem lélekvásárlás folyik, hanem a romániai társadalom demokratizálódásának a finanszírozása. El kell fogadni, magyaráztuk, hogy az első két év áldozati év, amikor nem azt csináljuk, amit szeretnénk, nem koncepciót próbálunk kivitelezni, hanem a szükséges bizalmi tőkét próbáljuk felhalmozni.

A kialakult helyzethez igen nagy mértékben járult hozzá az a körülmény is, hogy Kolozsvár azokban az években frontváros volt: a szélsőségesen nacionalista Gheorghe Funar a város polgármestereként kovácsolgatta itt politikai tőkéjét. Neki kapóra jött az alapítvány, olyan téma volt ez számára, amivel hatásosan lehetett riogatni a tájékozatlan román közvélemény egy jelentős részét.

Érdekes, ezzel kapcsolatos része a történetnek, hogy valamikor 1992 végén Soros Györgynek elfogyott a türelme: az addig történtek alapján arra a következtetésre jutott, hogy hiba volt Kolozsvárra telepíteni az alapítványi fiókot. Noha ennek soha nem adta egyértelmű jelét, valószínűleg az is megfogalmazódott akkortájt benne, hogy én magam is alkalmatlannak bizonyultam annak a feladatnak a teljesítésére, amit elvárt volna tőlem. Úgy határozott következképpen, hogy egy újabb erdélyi kirendeltséget kell létrehozni, mégpedig a nyugatosabb, toleránsabb szellemiségű Temesvárott, ahol minden bizonyosan könnyebb lesz teljesítenie az alapítványnak a magyar kisebbséggel kapcsolatos feladatát. A temesvári fiók lehetséges irányítójaként Tőkés László neve is felmerült rövid ideig, ám a bukaresti kollégák

fellépésére hamar lekerült a napirendről, akik azt is megértették Soros Györggyel, hogy egy újabb erdélyi fiók létrehozása kontraproduktív lehet, amennyiben nem nyit azzal egy időben egy moldvai kirendeltséget is. Így történt, hogy 1993-tól a romániai Soros Alapítvány a bukaresti központ mellett három – kolozsvári, temesvári és jászvásári (Iași) – kirendeltséggel folytatta a tevékenységét. Visszatekintve: a temesvári fiók az 1999-ben bekövetkezett felszámolásáig egészében véve szép munkát végzett ugyan, ám a magyar kisebbségi célok csak mutatóban fordultak elő az eredményei között.

A soron következő években a Soros Alapítványnak sikerült fokozatosan elfogadtatnia magát a román társadalommal. Mind az alapítvánnyal szemben megfogalmazódó igény, mind a fogadókészség látványosan felpörgött, ami a költségvetés igen jelentős növekedésében tükröződött. Az alapítvány által kezelt pénzösszeg dinamikus növekedése pedig komoly szervezési problémákat generált, ami egyre intenzívebb jelenlétet és odafigyelést követelt. Egy 1994 végén bekövetkezett, a Soros Alapítványok hálózatának New Yorkban székelő központja által kezdeményezett átszervezés következtében a korábban decentralizált döntéshozatal egy jelentős része átkerült Bukarestbe. Ezt követően szinte heti gyakorisággal kellett Bukarestbe utaznom.

Eddig a fordulatig viszonylag harmonikusan össze tudtam egyeztetni a *Korunkos* és az alapítványi kötelelességeimet. 1995-tel kezdődőleg azonban annyira felpörgött az alapítványi munka, hogy a lapon belüli fizikai jelenléttem, illetve az ottani munkám egyre inkább problematikussá vált. Ugyanakkor az is kezdett kiderülni számomra, hogy a *Korunk* valahogy megrekedt félúton annak a célnak a teljesítése közben, amit a maga számára 1990 első hónapjaiban megfogalmazott.

Ami a *Korunk* szerkesztőségében eltöltött öt év alatt felhalmozott tudást és tapasztalatot illeti, azt én teljes mértékben Kántor Lajosnak köszönhetem, és nagyon hálás vagyok neki ezért. A kilencvenes évek közepére világossá vált azonban, hogy közöttünk szemléleti szakadék tátong, amit egyre nehezebb volt áthidalni. Úgy éreztem, hogy a lap nem tud olyan mértékben megújulni, ahogy én azt szükségesnek gondoltam, és egyre hangsúlyosabban tűnt úgy számomra, hogy a szerkesztőség keretei között nem tudom megvalósítani az elképzeléseimet. Ez a két fejlemény – a növekvő alapítványi igénybevétel és a *Korunktól* való fokozatos elidegenedésem – egymást erősítve szülte végül is azt a döntést, hogy 1995 márciusában kiléptem a laptól.

Az 1996-os évvel kezdődően, amikor a korábbi demokratikus ellenzék hatalomra került Romániában, és az új kormány mélyenszántó államszerke-

zeti reformot hirdetett meg, rendkívül megnőtt az alapítvány szerepe. Soros György beleegyezésével az Alapítvány teljes szakmai potenciálját és költségvetését ennek a reformnak a rendelkezésére bocsátottuk. Az Alapítvány az akkorra már kiterjedt szakkurátori hálózatán keresztül tudott jelentős szakmai potenciált mozgósítani, a költségvetést pedig négy vagy öt stratégiai irány köré csoportosítottuk át. Az egyes stratégiai irányokkal foglalkozó alapítványi munkacsoportok intenzíven együttműködtek az illetékes minisztériumokkal. Rengeteget tanultam ebben az időszakban is: a közpolitika iránti érdeklődésem és csekély jártasságom idevezethetők vissza.

A kolozsvári alapítványi fiók időközben a kisebbségi kérdés és azon belül a roma problematika, illetve az etnikumközi viszonyok területén kezdeményezett programokkal alakított ki egyre markánsabban körvonalazódó identitást. Számos olyan kezdeményezést támogattunk, illetve indítottunk el magunk is, amelyek a román–magyar közeledés ügyét szolgálták, és mi voltunk az első nemzetközi adományozó szervezet, amely a roma kérdést a közgondolkodás napirendjére tűzte Romániában. Ezenkívül több nemzetközi partnerszervezettel vettünk részt a közép-kelet-európai etnikai viszonyok javítását célzó, határokon átnyúló kezdeményezésekben.

Az 1990-es évek közepétől kezdett el foglalkoztatni az a kérdés, hogy a Soros György által Romániának, és azon belül a kolozsvári alapítványi fióknak nyújtott támogatás minden bizonnyal nem fog tartani, míg a világ világ, célszerű volna tehát létrehozni valamit, ami folytatni tudná az elkezdett munka egy részét a támogatások folyósításának beszüntetése után is. E dilemmára a választ egy bevételeket termelő, non-profit szolgáltató központ tervében véltem megtalálni, amelyet egy alkalmas pillanatban Soros György elé terjesztettem. Soros György azokban az években nagyon ritkán hagyott jóvá ingatlan-beruházást, mert az volt az elve, hogy nem téglákba és épületekbe, hanem az emberek fejébe érdemes beruházni. Végül – hosszas tájékozódást követően – beleegyezett, és 1996 novemberében, amikor elkészült a négyszintes épület, egy népes küldöttség kíséretében eljött Kolozsvárra, hogy megnézzze, mi lett ebből a beruházásból. Az ingatlan, amit létrehoztunk, egy szabadpolcos könyvtárat, egy szinkrontolmács-berendezéssel felszerelt konferencia-termet és különböző – idegen nyelv és számítógép-felhasználói – kurzusok szervezésére alkalmas termeket és berendezéseket tartalmazott. A beruházás fontos része volt továbbá egy óriás szatellit antenna és a hozzá tartozó berendezések, amelyek révén mi lettünk a térség első internet-szolgáltatója. Rettenetesen izgultam azokban a napokban. Olyan idők voltak azok még, hogy vártam, mikor csapnak le ránk a hatalmi szervek. 1996-ban még nem dőlt el egyértelműen, hogy Románia az észak-

atlanti értékrendhez vagy a posztszovjet érdekszférához fog csatlakozni végül. Azt gondoltam, ha ez az internet-szolgáltatás a norvég partnerrel, aki vel alá volt írva a szerződés, tényleg megvalósul, és zavartalanul üzemeltethető, akkor Romániában valóban megfordult a történelem. Megvalósult. Nagy élmény volt, és nagyon büszke voltam rá, hogy Deborah Harding, az alapítvány-hálózat egyik vezető, New Yorkban élő személyisége, neves emberjogi aktivista, aki tagja volt Soros kíséretének, saját bevallása szerint nálunk látott először internetet működni.

Soros György nagyon meg volt elégedve a látottakkal, ám rám nézve föltöbb kedvezőtlen döntést hozott. Azt mondta, hogy a beruházás, amit megvalósítottunk, annyira értékes erőforrás, hogy azt nem érdemes non-profit alapon működtetni. Választás elé állított: ha érdekel a profitorientált üzemeltetés, akkor csinálhatom én, ha nem, akkor arra alkalmas személyre kell bízni az ingatlan felhasználását. Semmi készséget nem éreztem magamban az üzleti világban való megmérettetésre. Így történt, hogy azt az erőforrást, amibe rengeteg fantáziát és energiát öltem bele, elvették tőlem, és odaadták másnak, a felépített ingatlant pedig a bukaresti alapítványra táblázták be.

A Soros Alapítvány keretében eltöltött évek fontos hozadéka volt a külföldön tett utazások során szerzett tapasztalat. A romániai alapítvány egy több mint húsz országban működő alapítvány-hálózat része volt, amelynek keretében nagy hangsúlyt fektettek egyrészt a New Yorkban székelő adminisztrációval tartott kapcsolatra, másrészt az egymásnak nyújtott segítségre, a szerzett tapasztalatok megosztására. Gyakran fordult elő az is, hogy különböző tréningeken, felkészítőkön kellett részt vennünk. Ebből következően viszonylag sokat kellett utazni. Négy-szer-öt-ször utaztam az Egyesült Államokba, és rendszeresen a környező országokba: Magyarországon kívül Bulgáriába, Moldvába, Csehországba, Szlovákiába, Macedóniába és Lengyelországba. Ez is fontos része volt az én politikatudományi iskolámnak.

1999 végén megszűntek a romániai Soros Alapítvány területi kirendeltségei, köztük a kolozsvári is. A döntés háttérében a bukaresti alapítvány vezetőségének az a sejtése húzódott meg, hogy Soros György az alapítványi fiókok bezárását fogja kérni tőlük, ezért kidolgoztak egy tervet, amely a területi irodák és néhány sikeres bukaresti program önálló intézményként való bejegyzését irányozta elő. A felszámolásnak tűnő eljárás valójában esélyt adott arra, hogy a fiókok önálló életet kezdhessenek, a személyi állomány egy részének a megtartásával, és a korábbi évek során felhalmozott szakértelem kamatoztatásával. A 2000 elején bejegyzett utódintézményekkel a bukaresti székhelyűvé zsugorodott Soros Alapítvány képviselői egy-egy három éves ciklusra vonatkozó finanszírozási szerződést írtak alá, amely feltételhez kötött, fokozato-

san csökkenő támogatást helyezett kilátásba: az első évben az utódszervezetek az Alapítvány által biztosított 80 százaléknyi finanszírozásra váltak jogosulttá, amennyiben éves költségvetésük 20 százalékát más forrásokból elő tudták teremteni. A második évben 50–50 százalékra, a harmadikban pedig 20–80 százalékra módosult az arány. Amely utódszervezet ezt túlélte, az önálló alapítvány maradhatott. Nekünk sikerült túlélünk, és fokozatosan a saját lábunkra álltunk. A Kolozsvárott létrehozott utódintézményt Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontjának hívják, a mai napig is tevékeny és működik.

A Soros Alapítványnál eltöltött éveket értékelve egészében úgy látom, hogy noha sok fontos megvalósításra került sor, alapjában véve hiábavaló volt az alapítói szándék egymás kölcsönös elfogadtatására: lehetetlennek bizonyult látványosabb eredményt elérni a románokat és magyarokat egymástól elválasztó kölcsönös bizalomhiány körülményei közepette. A nézőpontomat természetesen behatárolja az a körülmény, hogy a Soros Alapítványbeli szerepvállalásomat összekötöttem azzal, ami engem kiszorított a politikából. Az volt az illúzióm, hogy a Soros Alapítvány keretében elvégzett munkám éppen arról szólhat, amit az erdélyi magyar politika olyan látványosan mellőz: a románok rólunk kialakított képének a fokozatos átrajzolásáról, céljaink elfogadtatásáról. Sokszor gondoltam arra az elején, hogy mekkora szerencsém van nekem, hogy az RMDSZ által elutasított elképzeléseim megvalósításán, egy tekintélyes nemzetközi alapítvánnyal a hátam mögött, komoly pénzüsszegek fölött rendelkezve dolgozhatom. Végül is azonban arra a tíz évre, amit a Soros Alapítványnál töltöttem, csalódással kell visszagondolnom. Noha világosan felismertem az esélyt, ami megadott nekem, és nagyon módszeresen törekedtem a kitűzött cél elérésére, az eredményeim, amelyekkel elszámolhatok, igen csekélyek.

Ma már azt is meg merem fogalmazni, hogy bizonyára nem voltam elég felkészült a feladatra. Túl fiatal és tapasztalatlan voltam. Nem voltam elég inventív ahhoz, hogy feltörjem azt a kérget, amely mind a magyar kisebbséget, mind a román társadalmat magába zárta, és gyakorlatilag érdektelenné tette minden olyan kezdeményezéssel szemben, amely ebből a burokból való kilépés felé, az egymás felé történő elmozdulás irányában terelte volna őket. Mind a két társadalom jól elvolt önmagával, szüksége volt a másikról alkotott negatív képre ahhoz, hogy önmagát biztonságban érezhesse. Nem sikerült ezt a nagyon mély beidegződöttséget megfelelő programokkal kikezdeni.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni természetesen, hogy alapjában véve naivitás volt azt gondolni, hogy egy ilyen típusú kérdés viszonylatában rövid távon eredményekre lehet számítani. Ma már tudom: a francia–német

történelmi megbékélés példája tanúsítja, hogy hosszú évtizedeken át folyósított, komoly pénzekre volt szükség ahhoz, hogy a kölcsönös elfogadás és megértés társadalmi alapjai létrejöhessenek, és két-három generáció távlatában újratermelődjenek. És még ilyen körülmények között is csak viszonylagos eredményekről lehet beszélni. Ennek ellenére nem gondolom, hogy azoknak volt igazuk, akik azt mondták, hogy a magyar-román megbékélés kérdésével nem kell foglalkozni. Egyrészt valószínű, hogy sokkal rosszabb lenne a helyzet ma, ha a Soros Alapítvány nem vállalt volna szerepet az 1989 utáni Romániában, másrészt, ha a megfelelő időben elkezdődött volna a munka, akkor ma sok tekintetben máshol tartanánk.

A Soros Alapítvány kolozsvári irodájának a szellemi örökségét továbbvinni próbáló Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontja – amelynek alapítása óta ügyvezető elnöke vagyok – 2000 és 2008 között számos olyan programot kezdeményezett, amelyek a romániai etnikumközi kapcsolatok minőségének a javításához próbáltak hozzájárulni, főként a román-magyar, illetve a román/magyar-roma relációban. Részt vettünk ezenkívül nemzetközi programokban is: három vagy négy évig voltunk tagjai egy olyan regionális partnerségnek, amelyet a belga királyi alapítvány támogatott, és amely a nyugat-balkáni és délkelet-európai országokban próbált a többségek és kisebbségek közötti kommunikációt elősegítő stratégiákat kidolgozni.

Itthoni kezdeményezéseink közül egy több éven át működő iskolai cse-reprogramot említenék első helyen. Ennek keretében erdélyi magyar és – főként a Kárpátokon kívüli térségekben található – román iskolák közötti partnerségek létrejöttét támogattuk, majd a partneriskolák közötti kölcsönös látogatásokat finanszíroztunk. A látogatások során a gyerekek családjuknál voltak elszállásolva, és különböző programok keretében ismerkedhettek azzal a környezettel, amelyben a partneriskola diákjai éltek és tanultak. Számos meghatározó történet bizonyította, hogy meglepően nagy a fogadókészség az ilyen jellegű kezdeményezések iránt mind a pedagógusok, mind a szülők részéről.

A román Belügyminisztériumban valamikor 1996 után, az igazi rendszerváltás során létrehozott kutatóintézettel kialakított partnerség keretében mai napig él egy projektünk, amely a román rendőrség és a kisebbségek közötti – hagyományos módon kölcsönös bizalmatlansággal terhelt – viszonyt próbálja jó irányban befolyásolni. A câmpinai, illetve kolozsvári rendőrtisztviselői iskolák növendékeinek és megyei rendőrfelügyelőknek tartunk időnként előadásokat a kulturális megosztottság kérdéséről és annak a kezelési módjairól, azt elősegítendő, hogy azok a rendőrök, akik olyan helyekre kerülnek, ahol kisebbségek, főként magyarok és romák élnek, na-

gyobb eséllyel tudják, mit kell ezzel a kérdéssel kezdeni. Az utóbbi években számos programot szerveztünk azzal a céllal, hogy a magyar és roma kisebbségek megfelelő képviselője a rendőrség soraiban fokozatosan biztosított legyen. Rendkívül érdekes tapasztalat, hogy egy ekkora és ilyen sajátos helyzetű intézményen belül meg lehet találni azokat a kellő befolyással rendelkező személyeket, akik nyitottak a kisebbségi problematika iránt, a szükséges változtatások öszinte elkötelezettjeivé válnak fokozatosan, és több éven át kitartóan törekednek az állami intézmény és egy civilszervezet közötti partnerség fenntartására, az abban rejlő lehetőségek minél szélesebb körű kiaknázására.

2002-ben a marosvásárhelyi Pro Európa Liga nevű civil szervezettel kialakított partnerség keretében vizsgálatot kezdeményeztünk arról, hogy miként vélekednek a román, a magyar, illetve a romániai magyar közélet jeles személyiségei arról a kérdéstről, hogy lehet-e a német-francia megbékélést modell-értékűnek tekinteni a román-magyar reláció viszonylatában. Egy szakértői minta alapján készített kérdéssort juttattunk el magyarországi és romániai vezető politikusoknak az államelnököktől kezdve a miniszterelnökökön át egy bizonyos szintig lefelé, és az erdélyi magyar politikai elit vonatkozásában is megpróbáltuk az analógnak tekinthető hierarchiát megszólítani. Kezdeményezésünk háttérében az a szándék húzódott meg, hogy rávilágítsunk annak az intézményi háttérnek – konkrétan a két kormány által 1963-ban létrehozott és közösen finanszírozott Francia-Német Ifjúsági Irodának – a jelentőségére, amely több mint 40 éven át biztosította a francia-német megbékélés társadalmi alapjainak az újratermelődését.

Román részről a legmagasabb szinten a külügyminiszter, Mircea Geoană, magyar részről Németh Zsolt államtitkár válaszolt. Magyar részről válaszolt még Gál Kinga, Enyedi György, Szabó Vilmos, Kende Péter, Kürti László, Szabad György, Szájer József. A román válaszok döntő többsége szerint a két helyzet közötti analógia indokolt, és többnyire a gyakorlatban is ennek megfelelően alakul a két nép és állam viszonya. A magyarok az esetek többségében elutasították a párhuzamot arra hivatkozva, hogy a francia-német megbékélés Elzász német jellegének az elvesztését eredményezte, ami nem lehet követendő példa Erdély viszonylatában. A romániai magyar politikai elit csúcsa nem méltatta válaszra kezdeményezésünket. A válaszokat néhány kiegészítő tanulmánnyal együtt 2004-ben román, magyar és angol háromnyelvű kötetben adtuk közre „Román-magyar kapcsolatok és a francia-német megbékélési modell” címmel.

2005-ben Bukarestben sor került az első román-magyar közös kormányülésre. A kormányülés napjára Bukarestbe utaztunk, és látványos könyvbe-

mutató keretében hívtuk fel a nyilvánosság figyelmét a román–magyar közelelés és a francia–német megbékélés közötti lehetséges analógiára. Előzőleg, RMDSZ-es kapcsolataink révén bevitettünk a közös kormányülés napirendjére egy határozattervezetet egy román–magyar ifjúsági intézet létrehozására, amely a Német–Francia Ifjúsági Iroda mintájára jönne létre és fejtené ki tevékenységet. A határozattervezetet a közös kormányülés jóváhagyta, a román–magyar ifjúsági intézet azóta is létezik – papíron.

**„a kulturális megosztottság rendkívül mély, strukturális adottsága világunknak”
Út a tudomány és az egyetemi katedra felé**

Oktatói tevékenységem voltaképpen már 1992-ben elkezdődött. Veress Károly, aki az 1980-as évek második felében tagja volt a sepsiszentgyörgyi Tudományelméleti Műhelynek, 1989 után felkerült Kolozsvárra, és a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen (BBTE) a Filozófia Tanszék oktatója lett. Szilágyi N. Sándor, aki a bukaresti székhelyű Kriterion Könyvkiadó szerkesztőjeként 1989-ben a „Tény és való” című kötetünk megszületésénél bábáskodott, a fordulat után maga is Kolozsvárra költözött, és a Bölcsészkaron, a Nyelvészeti Tanszéken lett oktató, ma a kognitív nyelvészet világszinten elismert képviselője. 1992-ben mind a ketten megkértek, hogy óraadó tanárként tartsak tudományfilozófiai kurzusokat a diákjaiknak. Ezeknek az előadásoknak a keretében próbáltam ki magam először tanárként, és meg kell vallanom, hogy a tapasztalat nem volt maradéktalanul felemelő. 1998-ban a Politikatudományi Karról érkezett egy felkérés, hogy vállaljak el egy kurzust a civil társadalomról és a harmadik szektorról, magyarul és románul egyaránt.

Közben, 1993-ban beiratkoztam a BBTE Történelem–Filozófia Karának doktori iskolájába, Gáll Ernő professzorhoz, aki szociológiai és kisebbségtudományi területeken irányított doktori értekezéseket. Gáll Ernő javaslatára a multikulturalizmus jelenségét választottam témaként: arra voltam kíváncsi, hogy többségek és kisebbségek közötti együttélésnek milyen normatív modelljei léteznek szerte a világban. Nagy esély volt ez arra, hogy a Gáll Ernővel az 1980-as évek közepén létesített intenzív kapcsolatnak új tartalmat adjak. Több irányú elköteleződéseim azonban nem tették ezt lehetővé, a doktori iskola formális követelményeinek is nagy erőfeszítések árán és rendszerint kiadós késéssel tudtam csak megfelelni.

1998-ban végül sikerült kiutaznom egy hónapra Will Kymlickához,⁴³ aki akkor az Ottawai Egyetem Filozófia Tanszékén oktatott, és a multikulturaliz-

43 Will Kymlicka (1962–), Kanadában élő politikai filozófia professzor, a kingstoni Queen’s University Filozófia Tanszékének a vezetője, a multikulturalizmussal kap-

mus gyors iramban terebélyesedő szakirodalmának egyik legérdekesebb és legelismertebb – egyben legvitatottabb – szerzője volt. A vele folytatott beszélgetések, illetve az ő tanszékén eltöltött egy hónap új lendületet adott a doktori ügyének: a kiváló szakmai útbaigazítás mellett lehetőségem nyílt arra, hogy össze tudjam gyűjteni azokat az anyagokat, amelyek alapján sikerült megírnom végül a doktori értekezésemet. A dolgozatban a kulturális megosztottság kezelésének normatív szakirodalmát tekintetem át, és Will Kymlicka elméletének a kritikai recepcióját dolgoztam fel: az őshonos kisebbségekre nézvést rendkívül pozitív konzekvenciákat megfogalmazó elmélet bemutatásán túl elkészítettem a Kymlicka elgondolásait kritizáló igen bő szakirodalom tipológiai rendszerezését. Azt állapítottam meg következtetésképpen, hogy Kymlicka elmélete az egyetemes emancipációtörténet egy fontos állomása, amely a liberális demokráciák alapelveiből vezeti le az őshonos kisebbségek jogát sajátos kultúrájuk védelmére, és hogy álláspontjának kritikusai elméletileg következtelen, többnyire politikai indíttatású ellenvetéseket képesek csak megfogalmazni vele szemben. A kulturális fennmaradást biztosító jogok Kymlicka által elidegeníthetetlen részének tekintett önrendelkezés ugyanis nem jár más következményekkel, mint eltörli a nondomináns kisebbségek és a domináns többségek közötti normatív különbségeket, és aki az önrendelkezés ellen foglal állást, az végső soron a hátrányos megkülönböztetés fenntartása mellett érvel.

Közben Gáll Ernő 2000 májusában meghalt, és a dolgozatot Kallós Miklós szakirányítása mellett fejeztem be, akinek a politikai filozófia a szakterülete. Gáll Ernő és Will Kymlicka értékes útbaigazításai mellett hálával tartozom Kallós Miklósnak azért a rendkívül figyelmes olvasatért, amely alapján sikerült végső formát adni a dolgozatomnak. Doktori értekezésemet 2001 elején, a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, a Filozófia Tanszék keretében védtem meg. A doktori cím megszerzése után röviddel a BBTE Politika- és Közigazgatástudományi Karán lettem főállású oktató.

Disszertációm 2001-ben kis eltéréssel románul és magyarul is megjelent, románul „Multiculturalismul liberal” [Liberális multikulturalizmus], magyarul „Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig” címen. Az eltérés magyarázata az, hogy noha a román változat hitelesebben tükrözi a tartalmat, a hazai magyar közgondolkodásban olyan jelentéstartalmak tapadtak már akkor a multikulturalizmus kifejezéshez, hogy a kiadó egyszerűen nem vállalta olyan könyv megjelentetését, amelynek a címében ez a kifejezés szerepel. Jobb híján döntöttem az etnopolitika mellett – ma már tudom, hogy nem volt a legszerencsésebb választás.

A könyv román fogadtatása felülmúlta a várakozásaimat, azt tapasztaltam ugyanis, hogy a romániai akadémiai közeg egy jelentős része tényleg érdekesnek találja a munkámat. Nagyon sok barátot szereztem ezzel a könyvvel, és persze ellenséget is, mert a kisebbségi kérdés román megközelítésére alapvetően a kollektív jogok zsigeri elutasítása a jellemző. Ennek az álláspontnak nagyon befolyásos képviselői vannak a román nyilvánosságban, többek között Adrian Năstase,⁴⁴ aki miniszterelnök volt egy ideig. Elismert nemzetközi jogásként leleményesen aknáztta ki a kollektív jogok létét és indokoltságát elvitató doktrínát, politikusként komoly hatást gyakorolva a kérdéssel kapcsolatos hazai közgondolkozásra. Ezzel a gondolkodással ment szembe az én könyvem. A kedvező recepció minden valószínűséggel arra vezethető vissza, hogy a román nyilvánosságban nívumnak számított, hogy valaki végigmondható és felvállalható diskurzus keretei között érvel a kulturális mássághoz való viszony, és azon belül a kollektív jogok indokoltságának, illetve normatív megalapozottságának a kérdése mellett. A hazai szellemi élet egyik befolyásos, a román társadalmat és kultúrát jól ismerő személyisége mondta nekem egyszer, hogy „írtál egy könyvet, amelyet a románok referenciaértékűnek tartanak és folyamatosan idéznek”. Ezen akkor meglepődtem, azóta magam is látom időnként, hogy idézik, mi több, egy, az Oktatási Minisztérium által kidolgozott tantárgyi metodikában kötelező olvasmányként írták elő. Ez érdekes egyébként, mert én magam a könyvet rég meghaladottnak érzem, és oktatói munkám során már nem használom.

Ehhez képest a magyar változat fogadtatásáról azt lehet mondani, hogy tulajdonképpen nem is létezett. Idehaza írtak róla egy-két kritikát, de Magyarországon még recenzió sem jelent meg vele kapcsolatban. Tamás Gáspár Miklós egyszer egy írásának egyik lábjegyzetében két sor erejéig utal rá, és megdicséri a könyvet, de egyébként érdeminek mondható kritikáról nem tudok. A szűk szakma számon tartja a munkát, és azt mondja róla, hogy sikeres honosítási kísérlet. Nekem erről más a véleményem, egyáltalán nem úgy gondolom, hogy a honosítási kísérlet sikerrel járt volna.

A könyv a kisebbségi kérdést alapvetően a normatív politikafilozófia nézőpontjából közelíti meg. Engem az motivált annak idején, hogy úgy gondoltam: amit mi a kisebbségi kérdéstről állítunk és elvárásként megfogalmazzunk, elméletileg egyáltalán nincs alátámasztva. Amikor felfedeztem a kanadai gondolkodó, Will Kymlicka megközelítésében rejlő lehetőségeket, azt reméltem, hogy az elméletéből fakadó konzekvenciák viszonyainkra való

44 Adrian Năstase (1950–) román szociáldemokrata politikus, nemzetközi jogász. 2000–2004 között Románia miniszterelnöke.

alkalmazása révén van esély kicsit megemelni az erdélyi magyarság jogharcának szellemi horizontját. Magyarán: abban bízom, hogy munkám eredményeit használni lehet majd akkor, amikor érvelünk a jogaink mellett, amikor lefolytatjuk az elvi vitáinkat a románokkal arra vonatkozóan, hogy milyen alapokra kellene helyezni Romániában a többség és kisebbség közötti viszonyt. De semmi ilyesmi nem történt. Persze azóta már látom, hogy ez a remény maga egy újabb illúzió volt, mert a politika – a kisebbségpolitikát is beleértve – nem így működik. Ennek ellenére sajnálom, hogy így alakult, mert a román recepció alapján ítélve talán lett volna ebben az irányban kevesnivaló.

Azóta magam is túlléptem a normatív megközelítésen. Megadóan könyveltem el, hogy a normatív gondolkodás semmilyen komolyabb befolyással nincs a politikumra: Kymlicka elméletét, bármennyire logikusnak tűnik is, a józan észre apellálva nem lehet érvényesíteni a politikában. Ebből azonban még nem következik, hogy a kisebbségi kérdést mint olyant kell számszerűsíteni a politikatudományból. Ha a kulturális megosztottság politikai következményeinek a kezelésére vonatkozó normatív elképzeléseket haszontalanoknak nyilvánítjuk is, ezzel a probléma maga még nem tűnik el: a kulturális megosztottság rendkívül mély, strukturális adottsága világunknak. Valamikor 2004–2005 tájékán az kezdett el foglalkoztatni, hogy milyen formában tükröződik ez a kulturális megosztottság a politika különböző intézményeiben. Mai fejjel úgy gondolom, hogy a multikulturalizmussal szemben – ami normatív –, az etnopolitika azt vizsgálja, hogy hogyan néz ki a világ összehasonlító, empirikus perspektívában a kulturális megosztottság körülményeihez igazított politikai intézmények szempontjából. Amelyek léteznek, függetlenül attól, hogy mit gondolunk a normatív politikafilozófia hasznáról.

**„*azt gondoltam, hogy nekem sikerülhet a két álláspontot közelíteni egymáshoz*”
Rektorhelyettesi pozícióban**

Nagy örömet lelem a tanításban. Nagyon fontos számomra a naprakész elméleti tájékozódás, de az elméletet magát nem tudom életre kelteni, ha nem tudom kapcsolni azokhoz a dolgokhoz, amelyek velem megtörténtek. A lelkiismeretem ezért nyugodt, hogy politikatudományi alapképzés nélkül tanítok az egyetemen, bár néha vannak emiatt kellemetlen pillanataim. De túl tudom magam tenni ezeken, mert az az érzésem, hogy mind a *Korunk* szerkesztőségében, mind az Alapítványnál szerzett tapasztalataim fölérnek egy egyetemi diplomával.

2004-ben rektorhelyettesnek választottak. Nagyon nehéz két és fél év következett. Ahhoz, hogy érteni lehessen mindazt, amivel frissen megválasztott rektorhelyettesként szembetaláltam magam, illetve amit el szerettem volna érni ebben a pozícióban, szükséges röviden áttekintenünk az előzményeket. Kolozsváron 1872-ben jött létre az egyetem, hosszadalmas politikai vitákat lezáró parlamenti döntés alapján. Az intézmény történetének hivatalos, román változata szerint a kolozsvári egyetem tervezetének létezett egy olyan, Eötvös József nevéhez kötődő változata, amely az egyetemet magyar, román és német nyelven oktató intézményként hozta volna létre. Az 1872-es alapítás ehhez képest egy kizárólag magyar nyelvű egyetemről rendelkezett, négy - bölcsészeti, matematikai-természettudományi, jogi és orvosi - karral. Noha a bölcsészkar kezdetektől magába foglalt egy román tanszéket is, az intézmény nyelvi jellege nem elégítette ki a román-ság képviselőinek az igényeit. 1881-től az egyetem hivatalos neve Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem lett. Az első világháború után az egyetemet átvették a románok, a magát elűzöttnek tekintő magyar egyetem pedig Szegedre menekült. 1940-ben, a második bécsi döntést követően a Ferenc József Tudományegyetem visszatért Szegedről Kolozsvárra, a kolozsvári román egyetem pedig, amely időközben felvette az I. Ferdinánd Király Tudományegyetem nevet, két, román fennhatóság alatt maradt dél-erdélyi városban, Szebenben és Temesvárott keresett menedéket. 1944 októberében az orosz csapatok elfoglalták Kolozsvárt, és átmenetileg megakadályozták a Szebenbe menekült román egyetem képviselőinek arra irányuló kísérletét, hogy visszafoglalják a magyar egyetemet. Az oroszok által felügyelt vitás helyzetet végül a román király egy rendelete oldotta meg 1945-ben, amely úgy rendelkezett, hogy az I. Ferdinánd Király Tudományegyetem visszatér Kolozsvárra és átveszi a magyar egyetem minden vagyonát, egyetlen épületet leszámítva, amelyben létrejön az önálló, állami Magyar Tudományegyetem. Mindezt azért tartottam fontosnak röviden felidézni, mert az erdélyi magyar kisebbség szempontjából tagadhatatlanul előnytelen kolozsvári egyetemtörténetnek számos olyan vonatkozása van, amelyekhez román sérelmek kapcsolódnak, és amelyekről mi hajlamosak vagyunk megfeledkezni.

Az 1945-ben létrejött Magyar Tudományegyetem rövidesen felvette a Bolyai János Tudományegyetem nevet, és rövid ideig, a kommunizmus fokozatos térhódításának ellenére, az erdélyi magyar egyetemi képzés legdicsőbbként számon tartott korszakát képviselő intézményként működött. A Bolyai Egyetem, ahogy közönségesen emlegetjük, 1959-ig állt fenn ebben a formában, amikor a román pártvezetés egy átfogó kisebbségellenes

kampány részeként beolvasztotta a közben Victor Babeş nevet fölvetett román egyetembe: így jött létre a mai napig fennálló Babeş-Bolyai Tudományegyetem. A beolvasztásnak traumatikus hatása volt az erdélyi magyarságra: az intézmény két emblematisz személyisége, Szabédi László tanár és Csendes Zoltán rektorhelyettes öngyilkosságot követett el.

A beolvasztást követően a magyar nyelvű képzés helyzete fokozatosan lehetetlenedett el. Az 1970-es évek elején volt egy viszonylag jobb periódus, az 1980-as években azonban felgyorsult a leépülés, mind a magyar oktatók, mind a magyar nyelven tanuló diákok számarányát tekintve. Tény, hogy a leépülés az egyetem egészét érintette, szakok szűntek meg, és általában véve drasztikusan csökkent a diáklétszám. 1989-ben 3000 diák tanult az egyetemen, ebből valamivel több, mint 600 volt magyar.

Az 1989-es fordulat után az erdélyi magyarság képviselői által megfogalmazott követelések között kiemelt helyen szerepelt a Bolyai Egyetem visszaállítására vonatkozó igény. Rövid ideig, Pálfalvi Attila oktatási miniszterhelyettes idején úgy tűnt, hogy a dolognak nem lesz akadálya, ám a marosvásárhelyi események után kialakult közhangulatban magasra csaptak a nacionalista indulatok az országban, és ezeket leginkább a magyar kisebbség önálló oktatási intézményeinek a visszaállítására irányuló igény szította. Több, a kommunizmus idején felszámolt vagy beolvasztott, nagy múltú középiskolát sikerült visszaszerezni Erdély több városában, az önálló egyetem kérdése azonban vörös posztónak bizonyult.

A Babeş-Bolyai Tudományegyetemen 1992-re sikerült újraindítani a diktatúra alatt megszüntetett szakokat, és ezt követően az egyetem látványos fejlődésnek indult, különösképpen 1993 után, Andrei Marga⁴⁵ rektor vezetése alatt. Magyar szempontból fontos fordulatot jelentett, hogy 1993-ban, egy magas szintű, amerikai közbenjárásra létrejött politikai paktum keretében, megegyezés született az RMDSZ néhány képviselője és a román fél között arra vonatkozóan, hogy a BBTE keretében szervezett felvételik során elkülönítenek 300 helyet a magyar nyelvű képzés számára. Ez a megállapodás biztonságosnak érzett kereteket teremtett a magyar nyelvű képzés számára, és az egyetem magyar nyelvű komponensének a fokozatos kiépülését tette lehetővé.

Andrei Marga első három rektori mandátuma idején rendkívül látványosan és dinamikus módon fejlődött a magyar nyelvű képzés: nőttek a hallgatói

---

45 Andrei Marga (1946-) Herder-díjas (2005) filozófus, politológus, politikus. 1993–2004 között, majd 2008–2012 között a Babeş-Bolyai Tudományegyetem rektora. 1997–2000 között oktatási miniszter, 2012-ben rövid ideig külügyminiszter, majd a Román Kulturális Intézet igazgatója.

létszámok, egyre-másra vették fel a magyar oktatókat, újabb és újabb szakok indultak magyar nyelven, nem egy esetben akkor is, ha nem voltak adottak a feltételek a szak megfelelő színvonalú működtetéséhez. Többeknek az volt a véleménye ezzel a folyamattal kapcsolatban, hogy Marga arra törekedvén fejleszti a magyar nyelvű oktatást a BBTE keretében, hogy ezzel kifogja a szelet a Bolyai Egyetem visszaállítására irányuló követelések vitorlájából.

Nehéz objektíven megítélni, hogy valóban erről volt-e szó, tény, hogy amennyiben igen, akkor a terv bizonyos értelemben fordítva sült el. A Bolyai Egyetem visszaállításával kapcsolatos politikai kötélhúzás kontextusában az egyetem keretei között látványos méretűvé felfejlődött magyar komponens fokozatosan szerveződött és mobilizálódott, és egy idő után megjelent az az elképzelés, hogy van már annyi magyar oktató meg diák, hogy meg lehessen csinálni újra az önálló egyetemet, csak szétválás kérdése az egész. Az egyetem román képviselői részéről ez az elképzelés heves ellenkezést váltott ki. A szétválás alternatívájával szemben Marga megfogalmazta a multikulturális egyetem doktrínáját, amely szerint Erdély történelmi hagyományából következően az egyetem keretei között a román, magyar és német kultúrának, illetve nyelveknek békésen meg kell férniük egymás mellett, közös intézményi keretben. A magyar nyelvű komponens látványos, illetve a német nyelvű programok erőltetett, a reális igényeket messze felülmúló fejlesztése ebbe az elképzelésbe illeszkedett.

A magyar nyelven oktatóknak – a vitathatatlanul kedvező fejlemények ellenére való – mobilizációját egyfelől az magyarázta, hogy a Bolyai Egyetem visszaállításával kapcsolatos viták beszüremkedtek a magas politikába, másfelől az a tény tette indokolttá, hogy a multikulturalizmus elvi alapjain nyugvó intézményben a magyar oktatás semmilyen intézményi önállósággal nem rendelkezett. A magyar ügyek alakulását a szokásjog és a román vezetők jóindulata – vagy egyes esetekben annak hiánya – határozta meg.

1997 utolsó hónapjaiban az erdélyi magyar felsőoktatás ügye súlyos válságot idézett elő a román kormánykoalícióban, amelynek 1996 óta az RMDSZ is tagja volt. A román–magyar viszonyt és az egész térség stabilitását veszélyeztető fejlemények láttán az EBESZ Kisebbségügyi Főbiztosa, Max van der Stoep 1998 februárjában kiszállt Kolozsvárra, tájékozódni a helyzet részleteiről. Az első benyomások alapján az egyetem multikulturális politikájának a támogatását ajánlotta a román kormánynak, de javasolta ugyanakkor azt is, hogy módosítsák az 1995-ben elfogadott, a nemzeti kisebbségekre nézve hátrányos tanügyi törvényt úgy, hogy az tegye lehetővé kisebbségi nyelveken oktató állami egyetemek létrehozatalát, és hozzanak

létre egy független bizottságot, amely az ilyen jellegű intézmények alapításának az indokoltságáról foglal állást. A későbbiekben a Főbiztos többször visszatért Kolozsvárra szakértők kíséretében, és a látogatás-sorozat nyomán szerzett tapasztalatait 2000 februárjában egy jelentésben foglalta össze, amelyben a multikulturalizmus következetesebb alkalmazását, illetve az egyetem vezetői struktúrájának a megreformálását ajánlotta úgy, hogy az reprezentatívabb legyen, és nagyobb autonómiát biztosítson az egyetem keretében folyó magyar nyelvű oktatásnak.⁴⁶ Az erdélyi magyar politikumban és közvéleményben Max van der Stoel föllépése úgy csapódott le annak idején, hogy a Kisebbségügyi Főbiztos Andrei Marga multikulturalizmusa mellett tette le a voksát, ennek nyújtott hathatós támogatást, és ezzel a magyar kisebbségre nézve hátrányosan avatkozott be a kérdésbe.

Érdekes adalék, hogy a Kisebbségügyi Főbiztos nagyjából ugyanebben az időben foglalt állást Macedóniában a tetovói albán egyetem ügyében, és ott – ahol korábban fegyveres konfliktusokra is sor került a macedón többség és albán kisebbség között – a kolozsvári példával szöges ellentétben önálló, albán és angol nyelvű állami egyetem létrehozására tett javaslatot. Az etnopolitikai szakirodalomban ezzel a fura párhuzammal kapcsolatosan azt szokták emlegetni, hogy a nemzetközi kisebbségvédelmi rezsim azt üzeni a kisebbségeknek, hogy *violence pays*, vagyis az erőszak megtérül.

2001-ben kitüntetésként kaptam az egyetem vezetőségétől doktori értekezésem „Liberális multikulturalizmus” címen megjelent román változataért, ami annak volt az egyértelmű jele, hogy a könyv Andrei Marga figyelmét is felkeltette. 2003-ban Marga kinevezett az egyetem nemzetközi kapcsolatait bonyolító intézetének igazgatójává, ami meglehetősen szokatlan dolog volt, hiszen alig szűk két esztendeje voltam az egyetem főállású alkalmazottja. Az intézmény – amely közel húsz alkalmazottat foglalkoztatott – indokolatlanul nagy volt, még a BBTE méreteihez és kiterjedt nemzetközi kapcsolat-

---

46 „Max van der Stoel, az EBESZ Nemzeti Kisebbségügyi Főbiztosa 2000. március 30-án levelet intézett Andrei Margához, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem rektorához. A levél előzménye Max van der Stoel 2000. március 2-án Kolozsváron tett látogatása és a látogatás során neki átnyújtott 23 pontból álló román jegyzék. Az EBESZ Nemzeti Kisebbségügyi Főbiztosa a látogatás tapasztalatai alapján és a jegyzék tanulmányozása után levelében a következő észrevételeket teszi: kifogásolja az Egyetem 1995-ben elfogadott alapító okiratát, amely alig tér ki a multikulturalizmusra, ezért javasolja annak felülvizsgálatát az azóta eltelt öt év eseményeinek, illetve a román oktatási törvény módosításainak figyelembevételével. Hiányolja a magyar kisebbség által kért garanciák megvalósítását. Javasolja a döntéshozatali rendszer módosítását, többnyelvű diplomák kiadását és a tanterv modernizálását.” Forrás: *Kisebbségkutatás*, 11. évf., 2002. 1. szám. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00010/40.htm>

hálózatához viszonyítva is. Az volt a feladatomban, hogy szervezzem át az intézményt az ésszerűség és a hatékonyság követelményeinek megfelelően. 2004-re kiderült, hogy azért volt szükség rám ebben a pozícióban, hogy egyfelől legyen valamiféle akadémiai státusom, amire hivatkozni lehet, másrészt, hogy kiderüljön, mire vagyok képes az akadémiai adminisztrációban. 2004-ben Marga megkeresett, hogy a soron következő választásokon vállalam el a magyar rektorhelyettesi tisztséget. Nem rejtette különösebben véka alá, hogy a multikulturalizmus felkészült szakértőjének tart, és arra számít, hogy eredményesen veszem kézbe a magyar nyelvű oktatás helyzetével kapcsolatosan az egyetemen belül és a nyilvánosságban zajló vitát. A szokásjog szerint az egyetem négy rektorhelyettese közül kettő volt magyar, ebből az egyik a tanulmányi ügyekért felelt, a magyar tagozatot irányította, és informálisan a rektor első helyettesének számított. Erre a pozícióra nézett ki engem Marga.

A felkérés meglehetősen váratlanul ért. Elég egyértelműnek tűnt egyrészt, hogy Marga arra számít, hogy én, a multikulturalizmus híveként majd lecsendesítem a forró fejű magyarokat, meggyőzőm őket, hogy ne akarjanak külön egyetemet. Másrészt hamar felismertem, hogy óriási lehetőség rejlik a felkérésben. A multikulturalizmusról Marga meg én nem egyformán gondolkodtunk: Kymlicka híveként én olyan esélyeket láttam a multikulturalizmusban, amelyeket kamatoztatva látványos előrelépést lehetne elérni a magyar nyelvű oktatás intézményesítésében. Arra számítottam, hogy a rektort és a mögötte álló erőket meg lehet győzni arról, hogy a multikulturalizmusból, amit ők a deklarációk szintjén föl vállaltak és az egyetem hivatalos politikájának tekintenek, a nyugati példák alapján következik annak egy része, amit a magyarok akarnak. A magyarokat pedig arról lehet meggyőzni kis szerencsével, okoskodtam tovább, hogy a multikulturalizmus – ami az akkori magyar közvéleményben az asszimilációval volt egyenértékű és szitokszónak számított – nem ördögtől való: ha nem utasítjuk el zsigerből, hanem elfogadjuk kiindulópontként, és arra építjük fel követeléseinket, jelentős részét elérhetjük annak, amit szeretnénk. Azt gondoltam, hogy nekem sikerülhet a két álláspontot közelíteni egymáshoz.

A BBTE keretében akkoriban uralkodó – és a szokásjog részét képező – hagyományoknak megfelelően a magyar tagozatnak kellett megválasztania a maga rektorhelyettes-jelöltjeit, a két jelöltet pedig a rektornak el kellett fogadnia, meg kellett erősítenie a pozíciójukban. 2004 kora tavaszán a magyar oktatók közgyűlése Nagy László fizikust és engem választott meg rektorhelyettes-jelöltként. A szavazás előtt, egy kisebb kortesbeszéd keretében, kertilés nélkül megosztottam a terveimet a közgyűlés résztvevőivel, akik

ennek tudatában adták rám szavazatukat. Noha Nagy Lászlót néhány szavazatnyi különbséggel többen támogatták, az újonnan megválasztott rektor, Nicolae Bocşan történész, aki az elnöki pozícióba visszavonult Marga *alter egója* volt tulajdonképpen, engem erősített meg a tagozatvezető rektorhelyettesi tisztségben. (Marga abban az évben már nem indulhatott újabb rektori mandátumért, de az erre a célra létrehozott elnöki pozícióba visszavonulva továbbra is az egyetem teljhatalmú ura maradt.)

A BBTE keretében zajló választásokat a sajtó élénk figyelemmel kísérte. Rövidesen választások következtek a nagypolitikában is, és az RMDSZ prioritás-listájának az élén két célkitűzés szerepelt: valamiféle áttörés elérése a BBTE magyar tagozatának ügyében, és az aradi Szabadság-szobor „kiszabadítása”, visszaállítása az eredeti helyére. A magyar tagozat kérdésében időközben a dolgok addig jutottak, hogy a szétválás helyett, átmeneti megoldásként, két önálló, egy bölcsészeti és egy természettudományi, kizárólag magyarul oktató kar létrehozása volt napirenden. Az egyetem oktatóinak egy része ennek kieroszakolásához az RMDSZ segítségét kérte, ami kapóra jött a választási kampányra készülő szervezetnek. A kérdéssel kapcsolatban élénk vita bontakozott ki az egyetemen belül: a román oktatók egyöntetűleg elutasították az ötletet, amely a magyar oktatókat is megosztotta, többnyire szakmai érvekre visszavezethetően.

A választások után a sajtó rögtön nyilatkozatot kért tőlem, és én teljesen őszintén – és egy kicsit naivan is talán – elmondtam, hogy én úgy gondolom: az egyetemen belüli állapotokról az oktatóknak kell megállapodniuk. Nekik kell eldönteniük, hogy melyik az a megoldás, amelyet valamennyien támogatni tudnak, és amelynek nincsenek vesztesei. Az egyeztetés lefolytatása után majd a politika újra szerepet kaphat a történetben, de addig, amíg ez a belső egyeztetés folyik, a politikának nem lehet beleszólása az egyetem belső ügyeibe.

Ebből a nyilatkozatból meglehetősen nagy galiba lett. Ellenfeleim sűrűn vetették a szememre később, hogy ez a nyilatkozat tántorította el az RMDSZ politikai partnereit attól, hogy az egyetem vezetésének feje fölött, kormányhatározattal hozzák létre a két magyar kart. Noha ez az érv jól hangzik, a belső viszonyok ismeretében biztos vagyok benne, hogyha a kormányhatározat meg is született volna – ami egyébként legalább annyira valószínűtlen –, annak gyakorlatba ültetésére nem kerülhetett volna sor, és ezzel együtt visszafordíthatatlanul elmérgesítette volna a BBTE belviszonyait. Azt, hogy mire lehetett volna számítani, jól illusztrálja egyébként az, ami a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemen történt 2012 áprilisában: az RMDSZ nyomására kormányhatározattal létrehozott önálló magyar kart az érvényes törvényes előírások ellenére sem sikerült ráerőltetni az egyetem

vezetőségére. 2004-ben semmiféle törvényes alapja nem volt a kisebbségi felsőoktatás intézményi önállóságának, és a román nacionalizmus pozíciói is erősebbek voltak a BBTE keretei között, mint amivel 2012-ben a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemen kellett számolni. Utólag megbízható forrásból értesültem egyébként, hogy állásfoglalással végül is segítséget nyújtottam az RMDSZ-nek: olyan célra összpontosíthatott, ami kivitelezhetőnek bizonyult – az aradi Szabadság-szobor „kiszabadítása-ra”, ami 2004 áprilisában megvalósult.

Rektorhelyettesi szolgálatom első évében nyakamba szakadt a Bologna-rendszerre való áttérés. Tanulmányi ügyekért felelős rektorhelyettesként nekem kellett irányítanom a négyéves képzésről a háromévesre való áttérést, a tanrendek átalakítását, az első magiszteri programok megszervezését és a nyugati egyetemeken honos szervezeti kultúra olyan elemeinek a bevezetését, mint a syllabuszok – magyarul tanmenetek – vagy a korábban már bevezetett kredit-rendszer új tartalommal való feltöltését. Mindezt az egyetem 21 karán, több mint száz szakirány tekintetében. Óriási munka volt. Láttuk ugyan, hogy a kétszagos képzés felszámolása például nem lesz szerencsés, de egészében véve lelkesen végeztük a munkát; azt gondoltuk, ha ezt Európában találták ki, akkor annak jónak kell lennie. Ma már tudjuk, hogy a Bologna-rendszer sok tekintetben nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Ennek ellenére büszke vagyok arra, amit akkor a BBTE teljesített, és sajnálom, hogy ez a teljesítmény nincs méltó módon elismerve, számontartva. Én két esztendő elteltével fekete bárány lettem az egyetemen, és ennek tulajdoníthatóan az egyetem legfelsőbb vezetése gyorsan elfelejtette ezeket az érdemeiket.

Amikor a Bologna-rendszerre való áttérés előkészületeinek egy jelentős részén már túl voltunk, és úgy láttam, hogy munkámmal elnyertem az egyetem vezetőinek bizalmát, elérkezettnek láttam az időt, hogy elkezdjünk azaz is foglalkozni, amit a magyar nyelvű oktatás intézményes helyzetének a rendezésére vonatkozóan vállaltam. Ezeknek a vállalásoknak egyik fontos része volt, hogy egyeztetést kezdeményezek az oktató kollégák körében, annak alapján kialakítunk egy álláspontot, és azt az álláspontot, mint támogatásra érdemes alternatívát az RMDSZ rendelkezésére bocsátjuk. Noha személyes viszonyom az RMDSZ csúcsvezetésével nem volt felhőtlen, formailag úgy lehetett tekinteni, hogy megállapodás van közöttünk arra nézve, hogy az általunk kialakított álláspontnak annak megfelelően próbálnak érvényt szerezni, hogy milyen pozícióban lesz a szervezet a 2004. év végén esedékes választások után. 2004 szeptemberében kezdtük el ezt a munkát. Felmérést készítettünk az oktató kollégák véleményéről, körbejártuk azokat a karokat, ahol magyar nyelvű oktatás folyt, és egy széleskörű konzultáció

keretében próbáltunk utánajárni annak, hogy ki mit gondol célszerűnek, melyik az a változat, amit a magyar nyelvű oktatás intézményes megszilárdítása céljából érdemes megcélozni. Az eredményről szakértői anyag készült, amelyben részletekbe menően ismertettük az állásfoglalásokat. A lényegyet tekintve, szinte teljesnek volt mondható az egyetértés arra nézve, hogy a magyar nyelvű képzés intézményes állását valamilyen módon konszolidálni kell, de az is megerősítést nyert, hogy nincs konszenzus az oktatók körében arról, hogy valóban az önálló két kar volna-e a helyes megoldás a magyar nyelvű oktatás problémáira. Erre való tekintettel az általunk elkészített szakértői anyag nem foglalt egyértelműen állást ebben a kérdésben, hanem alternatívákat vázolt fel, és a megrendelőnek tekintett RMDSZ-re bízta annak eldöntését, hogy befolyása súlyának megfelelően mi az, aminek érvényt tud szerezni. A szakértői anyagot az egyeztetett menetrend szerint eljuttattam az RMDSZ elnökségére, és már átadásakor látszott, hogy az egészből nem lesz semmi. A röviddel ezt követően lezajlott választások eredményei alapján az RMDSZ újra kormánypozícióba került, és a kormányprogram nyilvánosságra kerülésével kiderült, hogy a BBTE ügye nem szerepel az RMDSZ prioritásai között: a szervezet figyelmét ezt követően a kulturális autonómia kivívásának az esélyével kecsegtető kisebbségi törvény tervezete kötötte le.

Ezeknek a fejleményeknek a láttán világos lett számomra, hogy az ügy súlypontja visszahelyeződött az egyetemen belülre, és hogy a továbbiakban az egyetemvezetéssel kell megegyezésre jutni a magyar tagozat intézményes állásának és néhány további sérelmes ügynek a rendezése tekintetében. Viszonylag hamar és könnyen sikerült megállapodásra jutni néhány fontos részlet tekintetében. A magyar tagozat intézményi állását tekintve megállapodás született arra nézve, hogyha a karok nem tekinthetők is minden szempontot kielégítően indokoltnak, önálló magyar nyelvű tanszékek létrehozhatók. Ennek megfelelően elkezdődött egy tervezési folyamat annak kiderítésére, hogy melyek azok a szakok, ahol a magyar tanszékek létrehozása lehetséges, és megfelel a magyar oktatók igényeinek. Megállapodás született a magyar tagozat egy régi sérelmének, a magyar nyelvű feliratoknak a kérdésében is. Elkészült egy rektori határozat, amely ennek a problémának a multikulturalizmus szellemében történő megoldásáról rendelkezett. Ígéretet kaptunk arra is, hogy a rektori folyosó falain a korábbi rektorok arcképcsarnokát kiegészítik a magyar rektorok hiányzó képeivel, és hogy az egyetem történetéről szóló narratíva megfelelő módon fogja tükrözni az egyetem magyar vonatkozásait is. Később, a soron következő viták egy feszült pillanatában a lista kiegészült a Hungarológiai Kar létrehozására vonatkozó határozattal, amely a Bölcsészkar keretében működő három magyar tan-

szék, az irodalom, a nyelvészeti és a néprajz tanszékek önálló karrá való egyesítéséből jött volna létre.

A korábbi évek rendszeresen visszatérő sérelme volt továbbá, hogy az évnyitó és évzáró ünnepeken, amelyeket közösen szerveztek, rendszerint nem hangzott el egyetlen magyar szó sem. Sikerült megértetni a vezetőségbeli román kollegákkal, hogy ez a helyzet tarthatatlan egy magát multikulturálisként meghatározó egyetemen. Azt javasoltam tehát, hogy válasszuk szét a rendezvényeket, és legyenek párhuzamos vagy egymást követő román és magyar nyelvű évnyitó, illetve évzáró ünnepek. A javaslatot elfogadták, a párhuzamos rendezvényeknek azóta már hagyományuk van. A magyar tagozat évnyitóira a BBTE Aula Magna nevű dísztermében kerül sor – olyan ünnepélyes keretek között, amelyek korábban elképzelhetetlenek tüntek volna –, és minden alkalommal van egy díszelőadás, amelynek megtartására az egyetem valamely nagytekintélyű professzorát kérjük fel.

Az első, külön megtartott ünnepélyes évnyitóra 2005-ben került sor. Meghívtuk a sajtó képviselőit és a közélet több fontos személyiségét, zsúfolásig tele volt az Aula Magna. A díszelőadás megtartására Szilágyi N. Sándor nyelvészprofesszort kértük fel, az Aula előcsarnokában lelepleztük Farkas Gyula fizikus, az egyetem egykori tanárának a mellszobrát. Évnyitó beszédemben hivatalosan ismertettem rektorhelyettesi programomat, felsorolván az említett, a román egyetemvezetéssel elvben egyeztetett célkitűzéseket, amelyeket a mandátum hátralevő részében reméltem megvalósítani. Nagyon jó hangulatú rendezvény volt, annyi év frusztrációja után végre normalizálódni látszott a helyzet.

Ezek után a közös munka helyett elkezdődtek a bajok. Azt nehéz már eldönteni, hogy külső sugallatra vagy az egyetemen belülről indult el az a szerveződés, amely igen módszeresen és leleményesen kezdett engem támadni. Az biztos, hogy a Bolyai Kezdeményező Bizottság (BKB) vezetője egyetemünk egyik fiatal, tehetséges oktatója volt, és tagságának a nagy része is az egyetem oktatói közül került ki, főleg azokból, akik a két önálló kart szorgalmazták. Az elején nagy szimpátiával figyeltem ezt a Bizottságot: rendkívül jól, fiatalos lendülettel kommunikáltak, igen hatásos figyelemfelkeltő és mozgósító technikákat alkalmaztak. Hamar kiderült azonban, hogy ők nem a BBTE magyar tagozatának ügyét próbálják segíteni, hanem egyértelműen az én programomat akarják kudarcba fullasztani. Úgy okoskodtak, hogyha én teljesítem mindazt, amit évnyitó beszédemben bejelentettem – nyilván ők is érezték, hogy a felsorolt célok teljesülése nem elképzelhetetlen –, akkor én hosszú időre befagyasztom az erdélyi magyar egyetemi képzés önállósodásának az esélyeit. A megkötött kompromisszumok és a kicsi-

kart eredmények ugyanis okafogyottá teszik a sérelmi politizálást, ami végső soron a Bolyai Egyetem visszaállításának esélyeit ássa alá hosszútávon.

Elismerem, hogy a programom ilyen alapú kritikájának volt létjogosultsága, elvben legalábbis. Az ösztöneim azonban határozottan azt súgták, hogy amit el lehet érni, azt meg kell lépni. Amit a román fél megígért, azt ki kell hajtani belőle. És egyáltalán nem gondoltam, hogyha ezek a célok teljesülnek, akkor ettől kivitelezhetetlenné válna az önálló egyetem. 2005-re ráadásul már az is elég egyértelmű volt, hogy a sérelmi politika semmilyen eredményre nem vezet. De a Bolyai Kezdeményező Bizottságnak határozottan ez volt az álláspontja, és ettől a pillanattól kezdve keményebbé és mozgalmasabbá váltak az események.

2005. október 17-én, alig két héttel az ominózus évnyitó beszéd után, a BKB szervezésében utcai tüntetésekre került sor az egyetem előtt. A sajtó – itthon és külföldön egyaránt – nagyon elevenen reagált az esetre, nyilván a BKB jól működő propaganda-gépezetének is köszönhetően. Az egyetem vezetése nagyon ideges lett. Nézték ránk, a magyar tagozat képviselőire, hogy mi ez, ti mit szóltok ehhez? Nekünk akkor nyilatkoznunk kellett, és értelemszerűen el kellett ítélnünk az akciót. A nagy körültekintéssel megszövegezett nyilatkozatba beleírtuk ugyan, hogy a tüntetők által sérelmezett problémák – az önálló állami magyar egyetem ügyének rendezetlensége, a BBTE multikulturalizmusának kirakatjellege, a magyar feliratok kérdése, illetve a magyar tagozat önállóságának hiánya – reális gondok, amelyek megoldására a magyar tagozatvezetés akciótervet dolgozott ki, és hogy a kívánt eredmények elérésére nem az utcáról bekiabálva, hanem az illetékes döntéshozókkal egyeztetve kell törekedni, ám az üzenetnek ez a része a nyilvánosság ingerküszöbe alatt maradt. Sokkal fontosabb tényt jelentett, hogy a BBTE magyar tagozatának vezetői elhatárolódtak a tüntetőktől. Ezzel elszabadult a pokol, és elindult két, egymást kölcsönösen gerjesztő, bő másfél évig tartó, a magyar tagozatnak rövid távon rengeteg kárt okozó folyamat.

Az elhatárolódásunkra reagálva a BKB azt nyilatkozta a BBTE magyar tagozatát irányító rektorhelyettesekről, hogy mi nem a magyar tagozatot képviseljük, hanem a románok érdekeit szolgáljuk ki. Súlyos, hatásos vád volt ez, amivel igen nehéz volt felvenni a harcot a nyilvánosság előtt. Az egyetem román vezetése másrészt abba a furcsa helyzetbe került, hogy a megállapodás elemeinek teljesítését halogatnia kellett, mert nem vállalhatta azt a látszatot, hogy az utca nyomására tesz engedményeket a magyar tagozat képviselőinek. (Tegyük hozzá zárójelben, hogy a halogatásnak egyéb, az egyetemen belüli román nacionalizmus által gyakorolt nyomásra visszavezethető okai is voltak.) A halogatás tényére reagálva a BKB provokációk sorozatába kezdett:

körültekintően előkészített, látványos sajtóesemények keretei között itt-ott kifüggeszteni az általuk elkészített magyar nyelvű feliratokat. A provokációkra az egyetemvezetés fölöttébb ihlettelenül, izomból reagált mindahányszor, ami rendszerint olajat öntött a BKB-sok tüzére. A dolog sajnálatos paradoxont eredményezett: miközben a sajtó arról cikkezett itthon és Magyarországon, hogy végre van valaki, aki ki akarja kényszeríteni jogos érdekeiket, azonközben a román egyetemvezetés azt hangoztatta, hogy a magyar és német nyelvű feliratok – tetemes költséggel, az egyetem szerteágazó épületállományának egy jelentős hányadát lefedve – már le vannak gyártva, csak keresik a megfelelő pillanatot, amikor azok kifüggesztésre kerülhetnek úgy, hogy a kérdéssel kapcsolatos román érzékenység ne okozzon újabb kellemetlenséget. Ebből az ördögi körből másfél éven át nem sikerült kitörni. A BKB újabb és újabb frontokat nyitott – magyar Nobel-díjasok körében gyűjtött aláírással próbálta lépésre kényszeríteni az egyetem vezetését, sajtókampányt indított mérvadó külföldi napilapokban stb. – amire az egyetemvezetés, és személy szerint Marga egyre rosszabbul reagált. Egyre nyilvánvalóbb lett, hogy amiben megállapodtunk, abból semmi nem fog teljesülni.

Marga diskurzusában, amellyel a BBTE ellen megfogalmazott támadásokra reagált, folyamatosan jelen volt az az állítás, hogy mindaz, ami az egyetemünkön történik, az a kisebbségi kérdés kezelésének a maximumát képviseli Európában – ezzel a kérdéssel kapcsolatos kijelentéseiben sűrűn hivatkozott egyébként a Kisebbségi Főbiztos, Max van der Stoel említett jelentésére 2000-ból. Mi ezzel az állítással természetesen folyamatosan vitatkoztunk, aminek az lett az eredménye, hogy egyszer azt mondta: készítsünk egy átfogó felmérést Európa kisebbségi egyetemeiről, és ha abban ki tudunk mutatni olyan elemeket, illetve megoldásokat, amelyek hiányoznak a BBTE viszonylatában, megígéri, hogy azokat haladéktalanul alkalmazni fogjuk nálunk is. Ez újabb nagy lehetőségnek ígérkezett, úgyhogy nagy lendülettel vettem bele magam a munkába. Felkértem két doktoranduszt, egy magyart és egy románt, akik egyébként éppen Margánál doktoráltak oktatáspolitikai témákban, és két történésszel szorosan együttműködve elkezdtük az információk összegyűjtését. Néhány hetes igen komoly erőfeszítés nyomán összeállítottunk egy kb. 150 oldalas anyagot, amely a történeti háttérbe ágyazva ismertette Európa fontosabb kisebbségi egyetemeit, köztük a leuveni és brüsszeli szétvált egyetemeket, a finnországi svéd nyelvű felsőoktatás helyzetét, a Friburgi egyetemet Svájcban és néhány további példát Dél-Tirolból, Észtországból, Írországból, Macedóniából stb.

Amikor elkészült az anyag, összehívtam a magyar oktatói kar néhány jelentősebb képviselőjét, hogy minél formálisabb keretek között adjam át a

vizsgálat eredményeit az egyetem vezetőségének. Az átadás előtti napokban megint volt valamilyen provokáció – ha nem tévedek, éppen akkor keveredett Marga egy szerencsétlen polémiába Kertész Imrével a BBTE keretében uralkodó állapotokról, és azzal fenyegetőzött, hogy bepereli a neves magyar író. A feszült hangulatú értekezleten Marga egyszerűen lesöpörte az asztalról a nagy gonddal elkészített anyagot, és elképesztően megalázó, vádaskodó hangnemben beszélt velünk. A soron következő napokban kihallgatás-szerű, bírósági tárgyalások hangulatát idéző maratoni vezetőségi értekezleteken kellett részt vennem. Egyértelművé vált ezekben a napokban, hogy Marga személy szerint engem tart felelősnek a kialakult helyzetért.

Ott maradtam egyedül a két radikalizálódott fél között. A BKB nagyon hatásosan manipulálta a közvéleményt: mind a hazai, mind az anyaországi média őket tekintette az ügy igazi bajnokainak, a BBTE vezetésével együttműködő magyar rektorhelyetteseket pedig árulókként írták le. Abból az elkeseredett küzdelemből, ami az egyetem falain belül zajlott, semmi nem jutott el a sajtóhoz.

Margát én közben folyamatosan arról próbáltam meggyőzni, hogy a megállapodások teljesítésének a halogatásával csak további tápot adunk a BKB radikalizmusának. Nyaggattam, hogy amit megígértünk, azt meg kell tenni, mert az nem lehet, hogy nem teszünk semmit. El kell ismernie, hogy amit ők az utcáról követelnek, az nem illegitim. Nem lehetett például letagadni, hogy a magyar feliratok ügyében, ahhoz képest, amit az egyetemvezetés vállalt, volt egy bő féléves csúszás. Másrészről számomra, aki belül voltam, világos volt, hogy a csúszásnak megvoltak a maga alapos okai. Mi, erdélyi magyarok, sok kárt okozunk magunknak azzal, hogy hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy a dolgoknak nem csak a mi számunkra van szimbolikus jelentőségük, hanem a románok számára is. Hogy románok is vannak ebben a számunkra olyannyira fontos történetben, és ráadásul többen vannak, mint mi. Nekik is vannak érzékeny pontjaik, és velünk kapcsolatos történelmi sérelmeik is vannak, amelyeket nagyon jó érzékkel vesznek elő a megfelelő pillanatokban. Én pontosan tudtam, hogy Marga azért is halogatja a feliratok kifüggesztését, mert várja azt az alkalmas pillanatot, amikor ki lehet fogni a szelet a román nacionalizmus vitorlájából. Tudta, ha a feliratok kifüggesztésére nem megfelelő pillanatban kerül sor, akkor a román oldalról szabadul el a pokol, és a dolgoknak a magyar nyelvű képzés jövője szempontjából igen súlyos következményei lehetnek. Ezekben a napokban vált számomra nagyon egyértelművé az, amit már korábban is sejtettem, hogy Andrei Marga nagyon koncepciózusan, jó érzékkel egyensúlyoz a román és a magyar nacionalizmusok frontjai között. A mi derék radikálisaink fellépése pedig újabb bizonyíték volt arra, hogy

mi, erdélyi – de lehet, hogy nem csak – magyarok akkor okozzuk a legnagyobb kárt magunknak, amikor azt hisszük, hogy a leghösbib cselekedetet hajtuk végre. Az erdélyi magyar egzisztenciának nagy átka ez. Már akkor így éreztem, az azóta történetek alapján pedig egyértelműen igazolódt, hogy a BKB abból az emberből hozta ki a virulens magyarellenességet, aki a BBTE keretében a magyar ügy legbefolyásosabb szövetségese lehetett volna. Ahhoz fogható, amire ott és akkor Andrei Margának készsége és hatalma lett volna, hosszú ideig senki nem fog tudni megengedni magának a BBTE rektori pozíciójából. (Ezt a véleményemet látványosan visszaigazolta később az, ahogy 2011-ben az országos szinten fölöttébb vitatott új tanügyi törvény alkalmazására a BBTE viszonylatában sor került: Marga, ezúttal újra rektori pozícióban, 16 önálló magyar intézet létrehozását fogadtatta el a Szenátussal, rendkívül elegánsan, de ugyanakkor határozott autoritással szerelve le a román nacionalizmus pozíciójából felszólaló ellenkezőket.)

2006 tavaszán ott álltam tehát egyedül a senki földjén. Magyar oldalról senki nem támogatott, senki nem tartott reprezentatívnak a magyar ügyre nézvést, román oldalról pedig nem tettem eleget az elvárásoknak, mert nem harsogtam a radikálisok ellen. Ellenkezőleg: a magyar követelések indokolt-ságáról próbáltam meggyőzni az egyetemvezetést.

Ekkor összehívtam a magyar tagozat közgyűlését, és felajánlottam a lemondásomat azzal az ürüggyel, hogy a román és magyar álláspontok közötti közvetítés szándékára épített rektorhelyettesi elképzelésem megbukott. Nincs ki között közvetíteni, az események hatására a dialógus esélyei felszámolódtak, következésképpen nincs már értelme, hogy a funkciót tovább betöltsen. Döntsön az oktatóközösség arról, hogy visszahív vagy sem a tagozatvezetői tisztségéből.

A közgyűlésen megszólaltak ugyan racionális hangok is, de nagyon halványan ahhoz képest, hogy milyen volt a közhangulat. Végül is nem szavazták meg a lemondásomat, hanem megerősítettek a funkciómban. Arra kértek, hogy legalább az ügyvitel szintjén vigyem tovább a tisztséget. Ettől számítva nekem már nem volt projektem. Kizárólag ügyvivőként működtem, ami azt jelentette, hogyha valamilyen kérdés felmerült, lefolytattam az egyeztetést az érintettek között, az ügyet pedig közvetítettem, illetve képviseltem az egyetemvezetés felé.

Az ezt követő időszakban kezdtünk el dolgozni a magyar tagozat szabályzatán. Tagozati szabályzat híján az egyetemen belüli viszonyokat, mint többször említettem, a szokásjog alakította. A beszűkült mozgástérben azt javasoltam közvetlen munkatársaimnak, hogyha nem lehetséges, hogy az egyetemnek legyen egy, a szenátus által elismert önálló magyar tagozata,

akkor dolgozzunk ki egy szabályzatot, amelynek révén egy virtuális struktúrában fogjuk össze az egyes karok és tanszékek alá besorolt magyar szakokat. Próbáljuk úgy visszalopni a kérdést az egyetemi szintű diskurzusba, hogy a kidolgozott szabályzatot, amely meghatároz bizonyos struktúrákat és azokhoz rendelt kompetenciákat, fogadja el, és emelje belső jogszabály rangjára a szenátus. Ha átmegy a szenátuson, akkor a magyar tagozat kap egy virtuális önállóságot. Ebben a munkában vállalt szerepet többek között Magyarai Tivadar,⁴⁷ aminek az lett az eredménye, hogy amikor én lemondtam, akkor ő szóba jöhetett, mint valamilyes tapasztalattal rendelkező utód. A szabályzat tervezete elkészült, ám lemondásomig nem adódott lehetőség a szenátusbeli megvitatására.

A BKB akciózásai közben tovább folytatódtak. 2006 nyarán szerveztek egy felsőoktatási tanácskozást a Református Teológia dísztermében, ahová mindenkit meghívtak, aki ezen a pályán valamit képviselt; meghívtak politikusokat, szakértőket is. Amikor szót kaptam, nagyon éles felszólalásban fogalmaztam meg, hogy a BKB annyi kárt okozott, hogyha ott, abban a pillanatban abbahagyná az akciózást, és hagyná, hogy az egyetem oktatói folytassák a megkezdett munkát, akkor tíz évre lenne szükség ahhoz, hogy visszatérjünk ahhoz a hangnemhez, amiben a magyar tagozat helyzetének rendezéséről román partnereinkkel tárgyaltunk másfél évvel korábban. A sajtó nagyon rossz néven vette a nyilatkozatomat.

Szerencsére nem lett igazam, nem kellett éppen tíz év. 2011-ben, a már említett körülmények között, létrejöhettek végül a magyar tanszékek (az időközben elfogadott tanügyi törvény által bevezetett szóhasználat szerint: intézetek), kiegészült közben a rektori folyosóján a rektori arcképcsarnok, és a BBTE történetének hivatalos változata is hitelesebben tükrözi az egyetem történetének magyar vonatkozásait. Hellyel-közzel megjelentek többnyelvű – többek között magyar – feliratok is, az egyetem honlapja pedig jóval az elfogadhatóság szintje fölött tükrözi az intézmény multikulturális jellegét. A tények azt bizonyítják tehát, hogy a 2005-ben meghirdetett programom közel sem volt teljesíthetetlen. Mindehhez ma, 2012-ben még azt is hozzáteszem, hogy amennyiben 2004–2006 között sikerült volna létrehozni 3–4 újabb magyar tanszéket a BBTE keretében, esetleg magát a Hungarológia Kart is, akkor a 2010-ben elfogadott tanügyi törvény egy lépéssel tovább mehetett volna, hiszen a politikai alkuk logikája szerint a létezőhöz

---

47 Magyarai Tivadar docens (1968–), szociológus. 1991 óta a BBTE főállású oktatója. 2007 és 2012 között töltötte be a tagozatvezető dékánhelyettes pozícióját. 2010-től az RMDSZ Oktatási Főosztályának főtábornok-helyettese. 2012-ben nem pályázott újabb rektorhelyettesi mandátumért.

képezt kellett valami továbbit nyújtania. Ezt gondolom én a BKB teljesítményéről. Álláspontom vitathatatlanul szubjektív, ám onnan, ahonnan én élttem meg ezeket az eseményeket, ezt lehet látni.

2006 novemberében a szűk körű egyetemvezetés úgy döntött, hogy a BKB két legaktívabb képviselőjét, egy fizikust és egy matematikust, elbocsátja az egyetemről. A döntést egy rendkívüli szenátusi ülésen jelentették be. Ezzel a lépéssel az egyetemvezetés egy általuk fennem hangoztatott, a magyar tagozat autonómiáját bizonyítani hivatott szabályt vett látványosan semmibe – azt nevezetesen, hogy személyzeti ügyekben csak a tagozat képviselői illetékesek. A két kollégával kapcsolatos döntés meghozatalakor velem senki nem konzultált, következőképpen az egyetem vezetősége olyan helyzetbe hozott, hogy nem maradt más választásom: a szenátusi ülés után rögtön beadtam a lemondásomat.

Lemondásomat követően a Margához fűződő viszonyom feszült maradt. Feltehetően nem csak a nehéz pillanatokban képviselt álláspontokat nem tudta megbocsátani nekem, hanem ráadásul árulónak is tekintett, mert lemondtam. Ennek a feszült viszonyoknak a szakmai előmenetelem látta a kárát: Marga az egyetem teljhatalmú uraként személyesen akadályozta meg, két ízben is, a professzori előléptetésemet úgy, hogy semmibe vette a procedúrára vonatkozó törvényes előírásokat.

2008-ban a Politikatudományi Karon dékánhelyettesnek választottak. A mandátum leteltével, 2012-ben újraválasztottak erre a tisztségre. Tanulmányi ügyekkel, illetve a kari szintű kutatás kérdéseivel foglalkozom ebben a minőségemben, és egyben a kar magyar tagozatát irányítom.

„a romániai politikai közösségnek, tetszik, nem tetszik, a tagjai vagyunk” Nemzetpolitikai horizontok

A kilencvenes évek elején a generációmhoz tartozó néhány társammal együtt elindítottunk egy kezdeményezést, amely azóta is nagyon közel áll a szívemhez, és mindig jó hangulattal gondolok vissza rá. Már önmagában az is nagy dolog, hogy léteznek ezek a generációs társak, mert az én generációm jelentős része már rég eltávozott Romániából. Két nevet említenék: Láng Zsoltot és Visky Andrást, akiket nagyon szeretek. Láng Zsolt tehetséges író, a marosvásárhelyi *Látó* folyóirat szerkesztője, Visky Andrásról pedig már volt szó: költő, drámaíró, kiváló színházi szakember. Visky munkássága – Tompa Gábor zsenije mellett – nagymértékben hozzájárult a Kolozsvári Színház látványos szakmai sikereihez az elmúlt években. Láng Zsolt, Visky András és jómagam hasonló háttérrel, azonos pályatörténettel indultunk neki a változás utáni életnek. Mind a hárman mérnökök voltunk,

mindhármunknak voltak irodalmi ambíciói, és 1989 után ugyanolyan lelkesedéssel vetettük bele magunkat a szellemi életbe. Más és más irányokban sodort el bennünket az élet, ennek ellenére kitartóan kerestük – egy ideig legalábbis – egymás felé a kapcsolatot. 1992-ben létrejött az „Éneklő Borz” nevű kezdeményezés, amit úgy határoztunk meg annak idején, hogy „visszhangzó szépirodalmi folyosó”, zárójelben a „vissz”, a „szép” és a „só”, így „hangzó irodalmi folyó”-nak is lehetett olvasni.

Azokban az években rengeteg lap indult, és legtöbbjük néhány szám megjelenése után fenntarthatatlannak bizonyult, egyszerűen eltűnt. Az értelmiségi életformára nézve megalázó viszonyok elleni tiltakozásul azt találtuk ki, hogy nem írott lapot kell csinálni, hanem eseményeket kell létrehozni, amelyek keretében érdekes tartalmak jelennek meg érdekes színhelyeken. Az elhangzott szövegek megjelenhetnek utána nyomtatásban is akár, de a hangsúly az esemény megismételhetetlen egyediségén legyen. A fellépéseken hármunk mellett a fiatalabb Jakabffy Tamás és Kisgyörgy Réka vett részt, aztán később Kovács András Ferenc, Selyem Zsuzsa, Madaras Péter, Vida Gábor, Demény Péter, Kelemen Hunor (ő ma az RMDSZ elnöke), Sántha Attila, Papp Sándor Zsigmond csatlakozott hozzánk alkalomszerűen.

Az *Éneklő Borz* fellépései úgy néztek ki, hogy egy különös, hasonló célra általában nem használt helyszínen a szerzők felolvasták saját műveiket, amelyek valamilyen módon kötődtek egy előre megbeszélt témához – versben, kisprózában, kisesszében. A szövegek hangvétele rendszerint nagyon más volt, mint ami az akkori időkben uralta a hazai nyilvánosságot. A helyszínen kívül a fellépéseket olykor valamilyen rendezői fogás, kisebb koreográfia tette egyedivé.

1992 októberében a budapesti Merlin Színházban volt egy estünk, utána a marosvásárhelyi állatkert majomházában lépett fel az *Éneklő Borz*. Következett a kolozsvári ferences kolostor refektórium, a székelyudvarhelyi kultúrház, aztán a marosvásárhelyi pincegaléria, egy bukaresti nemzetközi könyvvásár, a csíkszeredai Tilos kocsm, a Bálványosi nyári egyetem, JAK tábor Tatán stb. A keretek tágításának, a tükörtartásnak, a polgárpukkasztásnak volt ez a fellépés-sorozat a fóruma, amit én nagyon szerettem. És a szövegeim is jól érezték magukat ebben a környezetben.

1997-re úgy éreztük, hogy kiöregedtünk a nyilvános beszédnek ebből a műfajából, és abbamaradt a dolog. 2006–2007-ben volt még egy kísérletünk a kezdeményezés felélesztésére, tartottunk még három rendezvényt. Ezek egyikének volt témája a kettős állampolgárság.

Az *Éneklő Borz* fellépésein én rendszerint nemzetpolitikai tartalmú szövegekkel kísérleteztem. A kettős állampolgárság kérdésében is az akkor fennfor-

gó elgondolásokkal kapcsolatban próbáltam hangot adni fenntartásaimnak, ha jól emlékszem, valami olyasmit mondtam azon a kolozsvári fellépésem, hogy „fura szerzet a magyar – nem osztódással szaporodik, hanem osztódással fogy”. A kettős állampolgárság kérdésében természetesen van egy sor öszszetevő, amelyet 2010 után hideg fejjel lehet mérlegelni. Tudni lehet, miként találta magát ebben a kérdésben kényszerpályán a második Orbán-kormány, olyan törvénymódosítást kényszerülve indítványozni a kétharmados választási győzelem másnapján, amelynek a konzekvenciái a legtapasztaltabb, legfelkészültebb nemzetpolitikai szakértők számára is homályosak. Csak megértéssel lehet, másfelől, azok lelkesedésére reagálni, akik jogos igazságtételként élik meg, életük alkonyán, ezt a nemzetpolitikai fordulatot. Mint ahogy nem lehet nem látni, hogy Európában és a térségben divatja van az ilyen jellegű lélekvásárnak – nem nagyon várható el tehát Magyarországtól, hogy önkorlátozóan, a hosszú távú nemzeti érdekeket mérlegelve lépjen ebben a kérdésben.

A kettős állampolgársággal kapcsolatos hivatalos anyaországi diskurzusban van azonban valami, amit én fölöttébb álságosnak érzek. Azt mondják ennek a nemzetpolitikai irányvonalnak a képviselői, hogy a magyar állampolgárság megszerzésének törvény által biztosított könnyített lehetősége megerősíti a magyar identitást, és könnyebbé teszi a határon túli magyarság számára, hogy megmaradjon magyarnak a szülőföldjén. Az állítás két összetevője között én feloldhatatlan ellentmondást érzek. Mert egyfelől igaz ugyan, hogy a kettős állampolgárság intézményében implicit módon egy elvárás fogalmazódik meg a határon túli magyarokkal szemben arra nézvést, hogy hogyan kell odaát magyarnak lenniük. Az egész elképzelés arra a logikára alapoz, hogy a határon túli magyaroknak minél szorosabban kell kötődniük a magyar államhoz, és a Magyarország iránti lojalitás kinyilvánítása, illetve gyakorlása alapján egy sor eszköz áll ma rendelkezésre annak eldöntésére, hogy a magyar állam nevében eljárók szerint ki a jó és megbízható határon túli magyar, és ki nem. Ezt minden kétség fölött hivatalosan megerősített identitásnak lehet tekinteni. Formailag ezzel nem is lenne baj – a nemzetállami logika már ilyen: mi, erdélyi magyarok szinte naponta tapasztaljuk ennek a román változatát. Másfelől azonban az empátia teljes hiányára vall azt gondolni, hogy az identitásukban ily módon megerősített, határon túli magyarok számára könnyebb lesz magyarnak megmaradniuk a szülőföldjükön.

Számtalan esetben tapasztaltam még az erdélyi-romániai viszonyokat illetően széleskörű jártassággal rendelkezők esetében is, hogy magyarországi barátaink úgy viszonyulnak hozzánk, úgy fogalmazzák meg elvárásaikat velünk szemben, mintha mi itt a románoktól hermetikusan elszigetelve él-nénk. Sarkosan fogalmazva: a Magyarországról számunkra megfogalmazott

identitás úgy van elképzelve, mintha románok nem is léteznének. Ha léteznék is, olyan messze vannak, hogy nem kell őket számításba venni, mi nyugodtan intézhetjük a dolgainkat, tekintet nélkül arra, hogy ők rólunk mit tudnak, mit gondolnak. Feltehetően nem független ettől a jelenségtől, hogy az erdélyi magyar közgondolkodás egy szívós hagyománya szerint az erdélyi magyar egzisztencia akkor van biztonságban, ha mi, erdélyi magyarok, a románoktól minél jobban elhatárolódva, biztonságos kis magyar világokba visszavonulva élünk, és ennek megfelelően szocializálódunk.

Ez az elképzelés a két világháború között alakult ki, és azóta sem tudunk kilépni ebből a gondolatrendszerből. Ezt termeljük újra folyamatosan, többnyire tudattalanul, pontosabban anélkül, hogy reflektálnánk adottságainkra.

Azzal magam is egyetértek, hogy a magyar identitáshatároknak biztonságosnak kell lenniük ahhoz, hogy az erdélyi magyar nemzetrészt biológiai és nyelvi-kulturális értelemben újratermelhesse magát a szülőföldjén. Ám éppen erre való tekintettel gondolom azt, hogy alapvetően elhibázott nemzetpolitikai orientáció úgy szocializálni az erdélyi magyarokat, hogy akkor érezzék magukat biztonságban, ha minél kevesebb kapcsolatuk van románokkal.

Mi, erdélyi magyarok, önhibánkon kívül, a romániai politikai közösségnek – tetszik, nem tetszik – a tagjai vagyunk, és nem hiszem, hogy létezne ez idő szerint olyan nemzetpolitikai koncepció, amely ennek az adottságnak a konzekvenciái alól bennünket mentesíteni tudna, azt leszámítva természetesen, hogy elhagyjuk a szülőföldünket. Amennyiben sorsunkat befolyásolni kívánjuk – itt, a szülőföldünkön –, egy sor olyan kompetenciával kell rendelkezünk, amelyek Magyarországon a legteljesebb mértékben irrelevánsak. Nem kevesebb következik mindebből, mint hogy Erdélyben – és nagy valószínűséggel a Felvidéken, a Vajdaságban és Kárpátalján is – nem úgy kell magyarnak lenni, mint az anyaországban. Azok a szocializációs minták tehát, amelyek abból indulnak ki, hogy mi a magyar *politikai* nemzet részei vagyunk, végső soron kontraproduktívak: nem elősegítik, hanem akadályozzák azt, hogy harmonikusan illeszkedjünk abba a világba, amelyben élnünk kell.

Azzal, hogy melyek is közelebről azok a kompetenciák, amelyek a szűkebb és tágabb világunkra, illetve korunkra jellemző adottságok körülményei között biztonságosabbá tehetnék az erdélyi magyar identitás határait, sajnálatos módon senki nem foglalkozik. Én hosszabb ideje azt gondolom ezzel kapcsolatosan, hogy az autonómia egyik legautentikusabb megnyilvánulási formája az volna ma Erdélyben, ha egy megfelelően illetékes helyről elindított, megfelelően színvonalas közvita bontakozna ki az erdélyi magyar nyilvános-

ságban arról, hogy hogyan kell szocializálni a magyarokat ahhoz, hogy biztonságosabban megmaradjanak magyarnak a szülőföldjükön. Ennek a szocializációnak vitán fölül kell, hogy legyen egy nagyon fontos komponense, nevezetesen: a magyar nyelvhez, illetve kultúrához és a magyar államhoz való kötődés. Meggyőződésem szerint azonban, kellene lennie egy másik, majdnem ilyen fontos komponensnek, amely a kultúrákői együttélés helyzeteinek a sikeres megélésére, konkrétan a román többséghez való viszonyulás helyzeteire készítené fel az erdélyi magyarokat. Tapasztalatom szerint a nemzetpolitika uralkodó irányzatának az a bevallatlan célja, hogy olyan erős mágnesként vonzza magához a határon túli magyarokat, hogy ennek a második komponensnek a gondolata még csak fel se merülhessen. Ha valaki mégis megteszi, nem kevesebbet kockáztat, mint hogy előbb-utóbb árulónak minősül.

Az a kérdés egyébként, hogy mi az ára annak, hogy egy nemzeti kisebbség harmonikusan illeszkedjék egy más nyelvű és kultúrájú politikai közösség által uralt környezetbe, valóban nem egyszerű, és feltételezhető, hogy a válasza irányuló kutakodás során az árulás toposza valóban nem kerülhető meg. E kérdéssel viaskodva, hosszabb ideje úgy gondolom, ha az erdélyi magyarságnak az a célja, hogy elfogadtassa magát a román többséggel, akkor valamit fel kell adnia abból, amit magáról gondol, pontosabban abból, ahogyan magát több mint 90 éve nagyjából változatlanul újratermeli. A Gordon Allport kontaktus-hipotézisével kapcsolatos irodalomban tájékozódva találkoztam Thomas F. Pettigrew egy felvetésével,⁴⁸ amely szerint a csoportközi viszonyokban tapasztalható pozitív elmozduláshoz rendszerint a csoporthatárokon átnyúló intenzív kontaktusokra, „barátságokra” van szükség, ami számos kockázatot rejt magában. A másik csoporttal létesített kontaktus olyan tapasztalatokat eredményezhet ugyanis, amelyek alapján hajlamosak leszünk érvényesként elfogadni az idegen csoport nézőpontját, majd fokozatosan eltávolodunk saját csoportunk gondolkodásmódjától, végül pedig indíttatást érzünk arra, hogy szorgalmazzuk annak átértékelését. Amikor először olvastam ezt a fejtegetést, rémülten ismertem benne magamra. Ma már úgy gondolom, hogy valóban erről van szó: ha abban vagyunk érdekeltek, hogy konszolidáljuk az Erdélybe szakadt magyar nemzetrészt a jelenlegi szállásterületén, nem lehet megspórolni a környezetbe harmonikusabban illeszkedő identitásstruktúrákat és az azokat újratermelő szocializációs stratégiák kimunkálását.

Az interjút készítette, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Bindorffer Györgyi

---

48 Pettigrew, Thomas F. : Generalized Intergroup Contact Effects on Prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, vol. 23, 1997 (2), 173–185.

MŰHELY

Miskolczi Ambrus

A „hungarus-tudat” a polgári-nemzeti átalakulás sodrában*

A hungarus-tudat szavatos meghatározása szerint „Magyarország lakóit a 18. század végéig jellemző önazonosság-tudat etnikai, társadalmi különbségre való tekintet nélkül. A hungarus-tudatot a *nacionalizmus* megjelenése rombolta szét”.¹ A hungarus-jelenség természetesen ennél bonyolultabb, de ha történészkollegáinkhoz körkérdest intéznénk, hogy mi is a hungarus-tudat, mikor született ez a műszó, mit is illik tudni róla, akkor sokan – azok, akik nem foglalkoztak a kérdés valamely részletével – sokkal többet nem mondanának a fenti meghatározásról. A műszó keletkezéséről éppen annyit mondanának, mint a tanácstalan kérdező. (A diplomatikus kollégák pedig úgy tennének, mintha nem is kapnák meg a kérdést.)² A hungarus-tudat történeti munkáinkban – eltekintve néhány szaktanulmánytól – sokkal ritkábban fordul elő, mint az irodalomtörténeti írásokban. Ugyanakkor a hungarus-jelenség nagyon is ismert, megnevezését azonban lassan találta meg a történetírásunkban. És valljuk meg, nehéz beilleszteni a nemzeti látószögek által meghatározott történeti elbeszélésekbe.

A hungarus-jelenség keresi megnevezését

Nem véletlen, hogy azok, a gondolkodók akik az 1930–40-es években a jelenséget megidézték, úgy tették ezt, hogy egyben saját koruk fasizmusa ellen is tiltakozzanak. Joó Tibor a következő sémát állította fel: volt egy hagyományos, ősi magyar nacionalizmus, amelyet a sztyeppék világából hoztunk magunkkal. Ez a nacionalizmus a nomád népek államszervező

---

* Jelen dolgozat az ELTE BTK Román Filológiai Tanszék OTKA (K 78 176) pályázatának keretében készült.

1 www.herman-szhely.sulinet.hu/stuff/tortenelemfogalmak11.doc.

2 Ennek a körkérdésnek valóságalapja is van. És ezen az úton is nagyon köszönöm az érdemi válaszokat, az őszinte visszajelzéseket és azok elmaradását is.